İzi Karakaş Özbayrak

II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)

.509
B
1

LİBRA

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE UYGULANAN SOSYAL YARDIM POLİTİKALARI

(1876-1909)

Fiziksel Engelliler, Kazazede ve Depremzedeler

LİBRA KİTAP: 43

TARİH DİZİSİ: 33

© Libra Kitapçılık ve Yayıncılık

Sayfa Düzeni
Vira Reklam

Editör
Fatih Demir

Kapak
Utku Lomlu

Kapak Fotoğrafı
"Dilsiz ve Âmâlar Mektebi", *Servet-i Fünûn*, s. 129, c. 5 (19 Ağustos 1309/31 Ağustos 1893, s. 394

Çeviri
Esma Güçlü

Dizin
İzi Karakaş Özbayrak

1.Baskı
500 adet, 2011

ISBN 978-605-4326-37-2

Baskı ve Cilt
Sena Ofset Ambalaj Matbaacılık San. ve Tic.Ltd.Şti.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi 4 NE 20
Topkapı - İstanbul
Tel: (0212) 613 38 46
Sertifika No.: 12064

Libra Kitapçılık ve Yayıncılık Ticaret Ltd. Şti.
Ebekızı Sok. Günaydın Apt. No. 9/2,
Osmanbey, İstanbul
Sertifika No. 15705
Tel: 212-232 99 04/05
Fax: 212-231 11 29
E-posta: info@librakitap.com.tr
www.librakitap.com.tr

Her hakkı mahfuzdur. Bu kitabın hiçbir bölümü, metin kısmı, belgeler ve fotoğraflar, yazarın yazılı izni olmaksızın mekanik ya da elektronik veya başka herhangi bir yöntemle, hiçbir şekil ve biçimde iktibas edilemez; yeniden satış amacıyla fotokopi de dâhil olmak üzere hiçbir sistemle çoğaltılamaz. Dergi, gazete veya radyo-TV'lerce yapılacak alıntılar, kaynak gösterilmesi şartıyla bu hükmün dışındadır.

II. Abdülhamid Döneminde Uygulanan Sosyal Yardım Politikaları (1876-1909)

İzi Karakaş Özbayrak

İzi Karakaş Özbayrak

1979 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve yükseköğrenimini İstanbul'da tamamladı. 2007 yılında Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü'nde "II. Abdülhamid Dönemi'nin Fiziksel Engelli, Kazazede ve Felaketzedelere Yönelik Politikalarının Bir Analizi (1876-1909)" adlı teziyle yüksek lisans eğitimini tamamladı. 2002 yılında ise *Tatlıcıbaşı Hadiye Fayriye* adlı bir tatlı kitabını, arkadaşlarıyla birlikte yeni harflere aktarmıştır.

Teşekkür

Bu kitabın yazım aşamasında bana destek olan aileme, tezimin yazım aşamasında değerli yardımlarını esirgemeyen sevgili dostum Elif Özgen'e, tezimi Türkçe'ye çeviren sevgili dostum Esma Güçlü'ye ve manevî desteğini hiçbir zaman esirgemeyen eşim Halil Özbayrak'a teşekkür borçluyum.

Babam Celal Karakaş'a...

İçindekiler

KISALTMALAR 11

ÖNSÖZ 13

GİRİŞ 15

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞUŞTAN ENGELLİLERİN EĞİTİMİ 23

1-Dünyada Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi 26

2- Modern Öncesi Osmanlı Döneminde Engelliler 28

3- II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası 30

4- II. Abdülhamid Döneminde Engelli Eğitimine İlk Teşebbüs: İstanbul Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi 33

5- Sultan Mehmet Reşat Döneminde Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi 42

İKİNCİ BÖLÜM

İŞ KAZASI MAĞDURLARINA YAPILAN MADDÎ YARDIMLAR 49

1- 19. Yüzyıl Avrupası'nda Emeklilik ve Engelli Sigortasının Gelişimi 52

2- Osmanlı İmparatorluğu'nda İş Kazası Mağdurlarının Sigortalanmasının İlk Örnekleri 55

3- İş Kazası Mağdurlarına Maddi Yardım: Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik Fonlarının Ortaya Çıkışı 59

4- 1870 Yılı Emeklilik Önergesi 62

5- Sanayileşme ve İş Kazalarının Fonlarla Tazmini 65

6- II. Abdülhamid Dönemindeki Girişimler (1876-1908) 68

7- İş Kazası Mağdurları ve Sakatlar İçin Hediye İhsanı 73

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞAL AFET MAĞDURLARI İÇİN DEVLET DÜZENLEMELERİ 83
1- 1894 İstanbul Depremi 86
2- Atiyyelerin 1894 İstanbul Depremi Mağdurlarının Yaralarını Hafifletmedeki Rolü 91
3- Deprem İane Komisyonu'nun Kuruluşu 93
4- Madalya Ödülleri 97
5- Yurtdışından Yapılan Yardımlar 98

SONUÇ 104

KAYNAKÇA 108

DİZİN 115

KISALTMALAR

a.g.b.	: adı geçen belge
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale
bkz	: bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: cilt
ed.	: editör
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
S.	: sayı
s.	: sayfa
T.C.	: Türkiye Cumhuriyeti
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Önsöz

Bu kitap, II. Abdülhamid yönetimi boyunca kurumsal ve kişisel ağlar çerçevesinde doğuştan engelli, kazazede ve felaketzedeleri korumaya yönelik farklı politikaların ve girişimlerin analiz edildiği ilk çalışmadır.

II. Abdülhamid döneminde doğuştan engelliler için eğitimi kurumsallaştırma girişiminde bulunulmuş, iş kazaları sonucu engelli konumuna düşenlere standart haklar ve imtiyazlar sağlayan emeklilik fonları oluşturulmuştur. II. Abdülhamid'in, doğuştan engellileri ve kazazedeleri kapsayan eğitim ve emeklilik alanlarındaki bu kurumsallaştırma çabaları, Osmanlı'da kamuya yönelik standartlaştırılmış hizmet yaratma çerçevesinde değerlendirilmelidir.

Öte yandan II. Abdülhamid'in hayırseverlik çerçevesindeki yardım ve refah projeleri, politik alandan bağımsız olarak düşünülemez. Bu açıdan bakıldığında, özellikle meşrutiyet taraftarlarının siyasî bir örgütlenmeye ulaştıkları 1890 yılından itibaren II. Abdülhamid'in, kendi popülaritesini arttırmak amacıyla hayırseverlik ve refah projelerine ağırlık verdiği görülür. Yardım projelerini ve modern sosyal kurumları finanse eden II. Abdülhamid, böylelikle kapsayıcı bir sosyal refah sistemi yaratmaya çalışmıştır.

Sonuç olarak II. Abdülhamid, kendi iktidarı süresince selefllerinden farklı olarak süregiden sultan ve muhtacın arasındaki mesafeyi geleneksel hayırseverlik pratiklerinden bir adım ötesine götürerek modern, sistematik ve standart uygulamalar getirerek

sağlamaya çalışmıştır. Bu tür uygulamalar aracılığıyla kendisini yoksul ve muhtaç durumda olanların koruyucusu olarak gösteren ve yeniden tanımlayan II. Abdülhamid bu yolla istibdada dayalı yönetimini meşrulaştırmıştır.

Giriş

Tüm dünyadaki devlet yapılarının köklü değişimler geçirmeye başladığı 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu da Avrupa'daki değişim rüzgarına karşı koyamamıştır. Hasta adamın hayatta kalabilmesinin tek yolunun çağdaşlaşmak olmasının yanı sıra bu degışım, Osmanlı İmparatorluğu'nun, topraklarında hızla yükselen milliyetçilik hareketlerinden muzdarip olmasının da doğal bir sonucu olarak gerekliydi. Tanzimat bürokratlarının yenileşme hareketleri, bu hareketlerin muhalifi Genç Osmanlılar ve II. Abdülhamid'in geleneksel ve yeni uygulamaları kullanarak imparatorluğu modernleştirmekle ilgili planları, 19. yüzyıl boyunca Osmanlı İmparatorluğu'nu hareketli bir yenileşme ve değişim alanı haline getirdi.

Sultan II. Abdülhamid'in 1876'da tahta çıkışından 1923'te Cumhuriyet'in ilanına kadar Osmanlı tarihi, önemli değişikliklere sahne oldu. Bilindiği gibi Genç Osmanlıların ve Midhat Paşa'nın dayatmaları sonucunda II. Abdülhamid'in 1876'da ilan ettiği I. Meşrutiyet kısa sürdü. Meşrutiyetin askıya alınmasından sonra II. Abdülhamid, politik yayınların üzerinde mutlak bir kontrol elde etti ve Yıldız Sarayı, Osmanlı hükümet sisteminin ana yönetim ofisi haline geldi. 1908 yılında Genç Türklerin, anayasal hükümet sisteminin yenilenmesiyle ilgili olarak yeni sultana baskı yapmaları sonucunda Sultan Reşat, Hamidiye rejimini devirdi. Fakat, II. Meşrutiyet de tıpkı I. Meşrutiyet gibi başarısızlık ve hayal kırıklığıyla sonuçlandı. Osmanlı Devleti, kısa bir süre içerisinde kendisini Balkan, Rus ve Birinci Dünya savaşlarının içerisinde buldu.

Sultanın tebaasını, kanunen Osmanlı vatandaşları haline getiren Tanzimat reformunun hedefi, Osmanlı İmparatorluğu için modern yasal bir sistem oluşturmaktı. Bununla beraber Genç Osmanlılar; Âli ve Reşit Paşa gibi Tanzimat bürokratlarını, mevcut sistemi korumak için yenilikleri sınırlandırmakla suçluyorlardı. Genç Osmanlılar, II. Abdülhamid'i, Osmanlı İmparatorluğu'nun anayasaya hazır olmadığını düşünen Âli ve Reşit Paşa'ya rağmen 1876 anayasasını kabul etmeye ikna etmiş olsalar da bu dönem, sultanın otokratik yönetimini sürdürmek için anayasayı feshetmesiyle sona ermiş oldu.[1]

Sultan II. Abdülhamid, otokrasi aracılığıyla gerçekleştirdiği ve 1909'daki kendi çöküşünün tohumlarını ektiği reform programını uygulamakla Tanzimat'ın son adamı olarak değerlendirilebilir. II. Abdülhamid, II. Mahmut'tan sonra, hükümeti ve kendisini reformlara sürükleyen son sultan olarak kabul edilebilir. II. Abdülhamid, imparatorluğun iç pazarını genişletmek ve halkının yaşam şartlarını geliştirmek için geniş bir kamu hizmetleri programı planladı. Tanzimat'ın öncülerinin başlattığı reformları, otokrasisini başarıyla kullanıp tamamlayarak, imparatorluğu modernleştirmek için son derece merkezileştirilmiş bir hükümet sistemi geliştirdi.[2] Merkezileştirilmiş devlet araçları, gündemine sosyal refah politikalarını dâhil etti. Diğer yandan II. Abdülhamid'in bağış, yardımseverlik ve refah projeleri, politik alandan bağımsız olarak düşünülmemelidir.

1890 yılında, anayasal muhalefetin siyasal örgütlenmeye ulaşmasının ardından II. Abdülhamid, popülerliğini artırmak için bağış ve yardım kuruluşları projelerini vurgulayan bir politika izleyerek kendisini, fakir ve ihtiyaç sahibi halkının koruyucusu

1 Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 17-34.

2 Stanford J. Shaw, "Sultan Abdülhamid: Last Man of the Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Millî Kütüphane Yayını, Ankara, 1989, s. 179-180.

olarak yansıtmayı ve otokratik sisteme dayalı yönetimini meşru kılmayı amaçlamıştır. Bu amaçla toplumun yardıma en çok ihtiyaç duyan fiziksel engelli, iş kazası ya da doğal afet mağduru olan bireylerine sosyal yardım hizmetleri sağladı. II. Abdülhamid, doğuştan engellilerin eğitiminin kurumsallaşmasını sağlarken iş kazası mağdurlarının haklarını standartlaştıran emeklilik fonunu da oluşturdu.

Modern devlet kavramı, vatandaşların kanun önünde eşit haklara sahip ve eşit ödevlere tâbi olması anlamına geldiğinden eğitim, kamu hizmetleri ve sosyal organizasyonların oluşturulması, devletin modernleştirilmesi amacına hizmet etmektedir. Devletin para biriminin, kullanılan zaman ölçüm birimlerinin ve eğitimin standartlaştırılması, kimliği bilinmeyen bürokratlar tarafından yönetilen merkezî bir sisteme karşılık, vatandaş olma algısı anlamına geliyordu. Bu nedenle II. Abdülhamid'in kurumsallaşma çabaları, standartlaştırılmış hizmetler sağlayabilme özelliklerine göre değerlendirilmelidir.

Bu kitapta temel olarak; doğuştan engellilere, iş kazası ve deprem mağdurlarına devlet eliyle sağlanan sosyal yardım ve hizmetler anlatılmaktadır. II. Abdülhamid'in engellilere sağladığı eğitim kurumları, genel eğitim politikası içerisinde değerlendirilirken "bu eğitim, doğuştan engellilere eğitim sağlama konusunda başarılı olmuş mudur", "söz konusu eğitimi sağlayan kurum, halkın ve öğrencilerin ilgisini çekmiş midir", "bu okulda kendilerine temel beceri, mesleki bilgi ve formasyon sağlanan öğrenciler, topluma yararlı bireyler olabilmişler midir" gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılmıştır.

Osmanlı emekli sandığının modernleşmesi, 19. yüzyılın ortalarında Avrupa'yla yaklaşık olarak aynı zamanlarda meydana gelmiştir. Osmanlı bürokrasisi, 1870 Yılı Emeklilik Önergesi için Fransız emeklilik sistemini model almıştır. Önerge, Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşturulan tüm emeklilik fonları için geçerli

olmuştur. Devlet sektörü dışındaki diğer sektörler için de modern emeklilik fonu oluşturulması, iş kazaları sebebiyle iş kaybını telafi eden kurumsal bir yapının oluşumuyla sonuçlandı. İş kazası mağdurları, iş kanunlarında belirtildiği şekilde tazminat ücretlerinden yararlanmaya başladılar. Modern emeklilik fonlarının yanı sıra II. Abdülhamid, kendinden önceki padişahlar gibi, iş kazası mağdurlarına sağladığı yardımlarla kişisel cömertliğini sunmaya devam etti. Bahşiş dağıtımı, II. Abdülhamid'ten önce de uygulanan bir gelenek olsa da bu dönemde sultanın, fakir ve ihtiyaç sahiplerinin koruyucusu olma rolünü yansıtmak gibi politik amaçlar da taşıyordu. Bu her iki uygulamanın, iş kazası mağdurlarının mağduriyetlerinin, sosyal devlet anlayışı içerisinde etkili bir biçimde giderilmesini sağlayıp sağlamadığı da cevap aranan sorular arasındadır.

1894 yılında İstanbul'da meydana gelen ve büyük çapta hasara, yaralanmalara ve ölümlere sebep olan deprem de yine II. Abdülhamid dönemindeki sosyal yardım hizmetleri çerçevesinde ele alınmaktadır. II. Abdülhamid, depremden hemen kısa bir süre sonra Deprem İane Komisyonu'nu kurarak depremzedelere yiyecek, içecek, barınak ve maddî yardım temin edilmesini sağlamıştır. İstanbul ve İstanbul dışındaki tüm vilâyetlerdeki halk, depremzedelere yardım toplamak için seferber olurken Avrupa'daki ve Amerika'daki yardım kuruluşları da yardımlarda bulunmuşlardır. Sultan Abdülhamid, İane Komisyonu'na kendi kişisel servetinden de yüklü miktarda bağışta bulunarak hâkimiyetini halkın gözünde meşrulaştırmıştır.

Osmanlı sosyal tarihi, son 30-40 yıl içerisinde yapılan araştırmaların önemli konuları arasındadır. Özellikle II. Abdülhamid döneminde, doğuştan engelli, iş kazaları sonucunda sakatlanmış bireylerin ve depremzedelerin yararına düzenlenen sosyal yardımları inceleyerek Osmanlı'nın son dönemlerine damgasını vuran modernleşme sürecinde devletin, toplumdaki "daha az şanslı" bireylerle nasıl ilgilendiğini anlamayı amaçlayan bu kitap, bu

konuda yayınlanan ilk çalışma olma özelliğini taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "daha az şanslı" bu kişilerin varlığını sosyal güvenlik açısından inceleyen ikincil kaynakların eksikliği, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde, kapsamlı bir araştırma gerektirmiştir.

Son yıllarda, popüler ve akademik çevrelerde fukara tarihine karşı artan ilgi, bu konuda, çoğu anlatılara dayalı birçok kitabın ve yarı akademik ve popüler dergilerde birçok makalenin yazılmasına sebep olmasına rağmen fiziksel engellilere, iş sonucu sakatlanan kişilere ve depremzedelere yönelik devlet politikalarını inceleyen çok az sayıda ve ancak bir başlangıç sayılabilecek nitelikte eserler bulunmaktadır.

Büyük ihtimalle, sağır-dilsiz ve âmâların eğitimi hakkındaki ilk çalışma, deontoloji branşı altında çalışmalarına devam eden ve profesyonel bir tarihçi olmayan Prof. Dr. Nuran Yıldırım tarafından yazılan makaledir. Tıbbî tarihle ilgili bir çalışma olmasının doğal bir sonucu olarak engelli eğitiminin politik yönünü ele almamış olmasına rağmen Nuran Yıldırım'ın makalesinden ve sunduğu kaynakçadan yararlanılmıştır.

Bir diğer kaynak, Boğaziçi Üniversitesi Atatürk Enstitüsü tezlerinden biri olan "Türkiye'de Engelli Tarihi" isimli çalışmadır. Türkiye'de sakatlık konusunu daha çok Cumhuriyet tarihi odaklı olarak incelemiş olan çalışmanın argümanı, engelliliğin Türkiye'de hâlâ sadece tıbbî yönüyle algılandığı ve engelli bireylerin, toplum dışında bırakılmaya devam edildiği üzerine kuruludur.

Kaynak ve metodoloji bakımından muhtemelen en kayda değer çalışma, Doç. Dr. Nadir Özbek'in Osmanlı siyasî seçkinlerinin sosyal yardım politikalarını ele aldığı *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet* adlı çalışmasıdır. Sosyolojik olarak bakıldığında Osmanlı coğrafyası içerisinde sosyal devletin varlığını inceleyen Özbek, refah politikalarına ve hayır işlerine odaklanarak gücün ve

politikanın sosyal alan içerisindeki tezahürlerini ortaya koymaya çalışmıştır. Özbek, geniş bir arşiv araştırması yürüterek Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid dönemi öncesinden 1914 yılına kadar olan zamanda fakirlere karşı yürütülen politikaları çalışmıştır. Birincil ve ikincil kaynakları titizlikle kullandığı çalışmasının temel odağı, II. Abdülhamid döneminde uygulanan sosyal politikalardır. Kitabın sonuç bölümünde Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi gibi fakirlere yönelik kurumların oluşturulması için yapılan yatırımlar, modern devlet anlayışının bir sonucu değil, sultanın kişisel hayırseverliğinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir. Nitekim, sultanın hayırseverliğinin göstergesi olan bu kurumları oluşturmasındaki amaç, gücünü ve otokratik yönetimini meşru kılmaktı. Özbek, bu politikaları, "Osmanlı refah siteminin monarşik temsili" olarak değerlendirmektedir.

Fatma Ürekli'nin 1894 İstanbul Depremi hakkında, kapsamlı bir arşiv araştırmasını ve depremin çok yönlü değerlendirmesini içeren çalışması da bu konuda yol gösterici bir çalışmadır. Bununla beraber çalışma, inceleme ve bağlamsal değerlendirme olmaksızın birçok deneysel bilgi içermektedir. Kitap, belgelerin ve depremi içeren gazetenin kullanılabilirliğini sağlaması bakımından paha biçilemez değerde olmakla birlikte Ürekli, II. Abdülhamid'in depremin sebep olduğu hasarı hafifletme gayretleri ile siyasî amaçları arasındaki ilişkiye ve Osmanlı refah sistemine monarşik bir örtü giydirme çabalarına değinmemiştir.

Elinizdeki çalışma ise "irade", "arzuhal", "jurnal" ve "nizamnâme" türlerindeki arşiv belgeleri gibi birincil ve yukarıda bahsedilen eserlerin de aralarında bulunduğu ikincil kaynaklardan yararlanılarak oluşturulmuştur.

1889 yılında kurulan "Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi" hakkındaki bölümün oluşturulmasında nizamnâmeler, temel kaynak olarak kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi'nden transkripsiyonu yapılan ve ekler arasında yer alan 1915 nizamnâmesi, okulun yapı-

sı hakkında detaylı bilgiler içermektedir. Okul hakkında *Servet-i Fünun* ve *Muallimler Mecmuası* dergilerinde bulunan bazı makaleler de konuyla ilgili farklı detaylara ulaşılmasını sağlamıştır.

Padişahın kişisel ihsanı ve hediyeleriyle sonuçlanan bazı sakatlık vakalarını içeren iradeler gibi bazı arşiv dokümanları arasında bulduğum askerî ve devlet memuru emeklilik fonlarıyla ilgili bilgiler, 19. yüzyıl Osmanlı Devleti sınırları içerisindeki sakatlık vakalarına ışık tutmakla beraber bu alanda, daha çok iş ilişkileri konusunda değerlendirme içeren Abdullah Martal ve Hüseyin Özdemir'in çalışmaları dışında ikincil kaynak bulunmamaktadır. Bu kaynaklardan da daha çok kaynakçayla ilgili olarak yararlanılmıştır.

İstanbul depremi hakkında bilgi edinmek için ise daha çok gazete ve makalelerden ve arşiv belgelerinden yararlanılmıştır. Bu dönemdeki gazetelerin, depremin sonuçlarını yansıtırken II. Abdülhamid'in baskısı altında olduğu açıktır. Diğer taraftan yönetimin emirlerini içeren belgeler ve arzuhaller, Hamidiye rejiminin, Osmanlı toplumunu derinden etkileyen depremin açtığı yaraları hızlı bir şekilde sarma ve depremzedelere vakit kaybetmeden yardım etme konusundaki kararlılığını ortaya koymaktadır. Deprem İane Komisyonu için oluşturulan nizamnâme, bu organizasyonun faaliyetlerini anlama konusunda yardımcı olmuştur.

Birinci Bölüm

Doğuştan Engellilerin Eğitimi

Bu bölümde, ilk olarak engelli eğitiminin Avrupa'da nasıl oluşturulduğuna göz atılıp 19. yüzyıl Avrupası'nda körler, dilsizler ve sağırlara ne tür kurumlar aracılığıyla eğitim sağlandığı hakkında bilgi verilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda fiziksel engellilere yönelik bu tür okulların oluşturulması, diğer alanlarda olduğu gibi Avrupa'da bu alanda meydana gelen gelişmelerden direkt etkilenmiştir. Bu sebeple öncelikle 19. yüzyıl Avrupası'ndaki engellilere yönelik özel eğitime genel bir bakış atmak gerekmektedir. Avrupalıların engellileri eğitim kurumlarına dâhil etme yöntemleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nda modern öncesi dönemde engellilerin de içinde bulunduğu toplumsal yaşantıya göz atmak, konuyu daha doğru bir bağlamda değerlendirmeye katkı sağlayacaktır.

Diğer yandan bu bölümde cevap aranılacak en önemli soru ise 1889'da İstanbul'da kurulmuş olan Sağır-Dilsiz Mektebi'nin, sultana sadık tebaa oluşturma tasarısı içerisinde yer alıp almadığını anlamak olacaktır. Bu okulun dönem içerisindeki konumunu anlamak için de dönemin içinde bulunduğu eğitim reform programlarına kısaca değinilmiştir. Son olarak bu okulun kuruluşu, müfredatı ve 1911 yılındaki kapanışına kadar varlığını devam ettirdiği süreç içerisinde geçirdiği değişiklikler hakkında bilgi verilecektir. Ne yazık ki II. Abdülhamid tarafından açılan Sağır-Dilsiz Mektebi'ne ait nizamnâme arşivlerde bulunamadığından engelli eğitiminin, Hamidiye dönemi sonrasındaki gelişimini görmek adına Mehmet Reşat tarafından yayınlanan nizamnâme dikkate alınmıştır. Diğer taraftan söz konusu nizamnâme hükümlerinin, okulların açıldığı yerlerde uygulandığını gösteren delil bulunmadığı da bilinmelidir.

Bilindiği üzere iptidaî toplumlarda bireylerin varlıkları, ürettikleri güce ve savaşma kabiliyetlerine katı bir biçimde bağlıydı. Bu sebeple engelliler, yaşadıkları toplumlarda, toplum üzerinde bir yük olarak algılanmıştır. Örneğin Mısır ve İsrail'de sakatlık, sakatlara

veya ailelerine verilmiş ilahî bir cezalandırma olarak kabul edilirdi.[3] Eski Roma'da sakatlar, çoğunlukla gemilerde köle ya da dilenci olarak kullanılmaktaydı. İslamiyet ve Hıristiyanlık dinlerinin ortaya çıkışından sonra Kur'an ve İncil'in sakat, yaşlı ve hastalara karşı merhametli olunması gerektiğine dair emirlerinden dolayı engellilere olan tutum, pozitif bir boyut kazanmıştır. Bununla beraber Ortaçağ boyunca sakatlık, hâlâ zihinlerde günah ve cezalandırmayla ilişiğini sürdürmekteydi. Avrupa'da sakatlar, hâlâ şeytanlığın ve cadılığın olumsuz kavramlarıyla ilişkilendiriliyordu.[4]

Dünyada ve modern öncesi Osmanlı İmparatorluğu döneminde engelli eğitimine kısa bir bakış, II. Abdülhamid dönemindeki sakat kavramını anlamak ve sakatlara karşı politikaların yeterliliği ve yetersizliğinin somut bir değerlendirmesini yapmak için yararlı olacaktır.

1- Dünyada Sağır, Dilsiz ve Âmâların Eğitimi

Sağır ve dilsizlerin eğitilmesiyle ilgili bireysel girişimler, ilk kez 16. ve 17. yüzyılda bazı bilim insanlarının çalışmaları sayesinde ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin 1570'te İspanyol başpiskoposu Leon de Ponce Pedro Dom, sağır ve dilsiz insanlarla ilgilenmiş ve onların konuşmalarıyla ilgili deneyler yürütmüştür. Bir diğer İspanyol başpiskopos Juan Pablo Benet, 1620 yılında sağır ve dilsizlerin eğitimiyle ilgili bir kitap yazmıştır. Bu bireysel girişimleri takiben Avrupa'daki bazı bilim insanları; İtalya'da Lana Terzi, İngiltere'de Doktor Bulwer ve Wallis, Almanya'da Agricola, Arnoldi ve Lassies, Fransa'da Deschamps ve Pereira, sağır ve dilsizlerin eğitimi konusunda çalışmalar yapmaya başlamışlardır.[5] 1962

3 Emel Pamir Orhon, *Sakatların Rehabilitasyon ve Eğitimi*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1981, s. 138.

4 *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed: Halil İnalcık ve Şevket Pamuk, Başbakanlık İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s. 35.

5 Süleyman Gök, *Dünya'da ve Türkiye'de Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1958, s. 3-9.

yılında Johan Amens tarafından yazılan kitap, Alman sağır-dilsiz eğitimi metotları üzerinde belirgin bir etki yaratmıştır.

Sağır ve dilsiz eğitiminin kurumsallaştırılmasının 18. yüzyılda (1755) Abbe de L'Épée tarafından Paris'te kurulan ilk sağır dilsiz okuluyla ortaya çıkışı, not edilmesi gereken önemli bir noktadır. L'Épée, bu okuldaki çocuklar üzerinde yaptığı gözlemler sonucunda çocukların, birbirleriyle bazı işaretler kullanarak elleriyle iletişim kurduklarını fark etti. Daha sonra L'Épée, işaret dilini icat etmeyi başardı. İşaret dilinin icadından sonra Paris'te daha fazla dikkat çekmeye başlayan ve sayısı artan okulun öğrenci sayısı, 1781 yılı kayıtlarında 30, 1784'te 60, 1785'te 72 olarak gözükmektedir.[6] Diğer taraftan Paris'teki bu okul, tek örnek değildi. Sağır-dilsiz eğitiminde sözlü yöntemi destekleyen Samuel Heinecke'in 1755'te Almanya'da kurduğu sağır-dilsiz okulunun kuruluşundan kısa bir süre sonra sağır ve dilsizler için bir başka okul, 1960 yılında Thomas Braidwood tarafından İskoçya'da açıldı.

Kısacası Avrupa'daki sağır-dilsiz okullarının sayısı, 1901 yılında 320'ye ulaştı. Toplam öğretmen sayısı 1569 iken bu okullarda eğitim gören öğrencilerin sayısı Belçika'da 1265, Danimarka'da 348, Almanya'da 7059, Fransa'da 4098, İngiltere'de 4222, İtalya'da 2242'ydi.[7] Ancak Amerika'da engellilerin eğitiminde atılan ilk adım, Avrupa'dan yarım yüzyıl sonra gerçekleşti. Amerika'nın kurucularının engelli eğitimindeki deneyimleri sayesinde engelliler için ilk özel okul, "Amerikan Sağırlar Okulu" ismiyle 1817 yılında Connecticut'ta kuruldu.[8] Körler için ilk okul ise 1832 yılında Boston'da kuruldu. Başkan Lincoln, 1864'te Colombia Sağır, Dilsiz ve Körler Enstitüsü'nü, engelliler için ilk üniversite olarak ilan eden bir kararname imzaladı. 1880 yılında ise duyma engelli

6 Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler," *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul, 1925, s. 1249.

7 *A.g.m.*, s. 1246.

8 Enver Ertürk, *Disability in Turkey*, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2003, s. 65.

kişiler, eğitimlerinde Amerikan İşaret Dili'nin kullanımını desteklemek amacıyla Ulusal Sağır-Dilsiz Kongresi adı altında bir araya geldiler.

2- Modern Öncesi Osmanlı Döneminde Engelliler

Bilindiği kadarıyla, Türk tarihinde engellilerle ilgili kurumların varlığı, 14. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Türk tarihinde körlerle ilgilenmek üzere kurulduğu kaydedilen ilk müessese, Anadolu Selçuklu Devleti'nin yıkılışı ardından Türk boyları tarafından Manisa'da kurulan beyliklerden birinin kurucusu olan Saruhan Bey'in emriyle kurulmuştur. Ekonomik anlamda sıkıntı çekmemeleri için körlere yardım etmek amacıyla oluşturulan bu kurum, 'körler evi' anlamına gelen Körhane ismiyle 17. yüzyılın sonlarına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.[9] 14. ve 19. yüzyıllar arasında, ne yazık ki engelliler için oluşturulmuş Körhane'den başka bir kuruma rastlanmadığından dolayı Körhane'nin bu konudaki tek örnek olduğu söylenebilir.

Osmanlı toplumunda ülke genelinde yaygın olarak uygulanan vakıf sisteminin yanı sıra fitre, zekat ve benzeri dinî uygulamaların, zengin insanların toplum içerisindeki maluliyet vakalarının sorumluluğunu paylaşma davranışının ilk modelleri olduğunu belirtmek yararlı olacaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren sakatların ve fakirlerin ihtiyaçları, zekat ve fitre gibi bireysel sadakalardan ayrı olarak vakıf, bimarhane, şifahane ve tekke-zaviye gibi kurumlar çerçevesi içinde karşılanıyordu.[10]

Vakıf teriminin Osmanlıca tanımı, varlığı Allah'a ait olan bir şeyin mülkiyetinin, insanlığa yararı olduğu sürece alınıp veril-

9 Süheyl Ünver, "Âmalar ve Körhaneler; Manisa'da Saruhan Bey Körhanesi," *Göz Kliniği Dergisi*, C. 1, S. 6, İstanbul, 1944, s. 3-7.

10 Nil Sarı, "Cumhuriyet Dönemi'ne Kadar Türk Tarihi'nde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış," *Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C. 5, İstanbul, 1993, s. 23.

mesinin engellenmesidir.[11] Diğer bir deyişle vakıf, Allah'a ait olan bir mülk ve bu mülkün gelirinin dinî amaçlara veya bağış işlerine tahsis edilmesidir.

Sakatların sıkıntısını hafifletme amaçlı vakıf gibi kurumsal yardımların ve kişilerin verdikleri sadaka ve bağışların yanı sıra bazı vergi avantajları da mevcuttu. Klasik Çağ'ın başlangıcından Osmanlı Dönemi'nin sonuna kadar çocuk, kadın, fakir, yaşlı ve sakatlar cizye ve avarız vergilerinden muaf tutulmuştur. Buradan da anlaşılacağı gibi ilk dönemlerde sakatlar, vergi ödemekteydi.[12]

Padişahlar, vergi vermeleri ve bağlılıkları karşılığında tebaalarına adalet ve refah sağlarlardı. Padişah ve tebaası arasındaki bu sembolik ilişkiyi ifade eden araçlardan biri de "padişah ihsanı" diyebileceğimiz "atiyye"lerdi. İhtiyaç sahiplerinin padişaha yazdığı arzuhal neticesinde padişah tarafından uygun görülürse bu kişilere malî yardım sağlanırdı. Elbette bu şahsî yardım alıp verme ilişkisi, kurumsal yardım veya sosyal güvenlik kriterleri karşısında ancak tesadüfi olarak işlev görebiliyordu. 1777'de fiziksel engelli çocuk dünyaya getiren bir İstanbullu'ya verilen aylık 10 akçe, devlet bahşişi için kayda değer bir örnektir.[13]

Erken dönem modern Avrupası'nda engelli eğitimi dikkat çekici bir canlanma gösterirken Osmanlı döneminde engellilerin, eğitim ve sosyal açıdan topluma intibakı aynı düzeyde kalmıştır. Avrupa'da engelli eğitiminde yeni gelişmeler meydana gelirken müstakil sadakalar ve vakıf kurumları, faaliyetlerini hâlâ etkili bir şekilde sürdürüyordu. Erken dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda engellilerin eğitimine yönelik gelişim eksikliği, toplumdaki engellilere karşı ilgi eksikliğinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

11 *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed: Halil İnalcık ve Şevket Pamuk, Başbakanlı Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001, s. 35.

12 *A.g.e.*, s. 35.

13 Hasan Basri Sayı, "Türk Kavimlerinde Sakatların Yeri ve Statüsü," *Cönk Dergisi*, İstanbul, 2005, s. 8.

Bilgi iletimindeki değişimler, yüksek eğitimin gelişmesi ve aydınlanma sonucu sosyal, iktisadî hayatta meydana gelen diğer gelişimler, Osmanlı İmparatorluğu'nda karşılığını bulamamıştı. 18. yüzyılın başlarında sultanın da içinde bulunduğu Osmanlı yönetici sınıfı, Osmanlı İmparatorluğu ve Avrupa arasında bilgi, teknoloji, ekonomik ve askerî güç alanlarında ortaya çıkan derin uçurumu fark etmiş olmalarına rağmen ilk reform denemeleri, köklü ve yapısal problemleri karşılamak konusunda başarısız olmuştu. Tek etkili değişiklik, Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra askerî alanda gerçekleşmiştir. Daha sonra askerî alanda başlayan reformlara ek olarak eğitim reformlarının da diğer alanlarda yapılan değişiklik çabalarına göre daha etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Askerî alanda yoğunlaşan bu reformlar, dolayısıyla ilk yardım kurumunun da askerî bir kuruluş bünyesinde ortaya çıkmasını sağlamıştır. Savaş sırasında yaralanan ve fiziksel engelli durumuna düşen askerlere kurumsallaştırılmış yardım sunan Osmanlı Mecruhîn-i Askeriye İane Cemiyeti, 11 Haziran 1868'de kurulmuştur. Bu cemiyet, 19. yüzyılın ikinci yarısında, Avrupa'daki modellerinden örnek alınarak oluşturulmuş ve işlevine Osmanlı İmparatorluğu'nun varisi Türkiye Cumhuriyeti'nin çatısı altında devam etmiştir. Birçok modern kurumun doğumuna şahit olan Osmanlı Mecruhîn-i Askeriye İane Cemiyeti, özellikle savaş sırasında sakat kalmış gazilere ve ağır yaralılara hizmet veren önemli bir hayır müessesesi haline gelmiştir. Bu hizmetlerini 1878'de Hilâl-i Ahmer, 1947'de Türkiye Kızılay Derneği isimlerini alarak kuruluşundan bugüne kadar devam ettirmiştir.[14]

14 Yahya Okutan, "Osmanlı-Türkiye Hilâl-i Ahmer Dergilerinin Sistematik İncelemesi," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları Dergisi*, ed: Nil Sarı, C. 6, İstanbul, 2000, s. 169-236.

3- II. Abdülhamid Dönemi Eğitim Politikası

Osmanlı İmparatorluğu dönemini bütünüyle incelediğimizde engellilerin eğitimiyle ilgili ilk kurumsal girişimin, II. Abdülhamid döneminde yapıldığını görüyoruz. 1889'da açılan Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi, engelliler için açılan ilk okuldu. Osmanlı 'salnâme'lerinde ilk kez 1891'de Sağır-Dilsiz Mektebi olarak anılan okulun adı, 1891 sonrası resmî devlet kayıtlarında Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi olarak karşımıza çıkmaktadır.[15]

Bu okula daha yakından bakmadan önce II. Abdülhamid dönemi eğitim politikalarına göz atmak, Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi'nin nitelik ve nicelik bakımından genel eğitim politikası içerisindeki yerini anlamak açısından yararlı olacaktır.

II. Abdülhamid döneminde eğitimin daha etkili, modern ve tüm imparatorluk sınırları içerisinde standartlaştırılmış bir hale getirilmesi yönünde kayda değer bir gelişme sağlanmıştır. Diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanında da II. Abdülhamid'in politikası, Avrupa modernizminden ilham alınarak hazırlanmış Tanzimat ile Osmanlı İslam geleneğinin önemli unsurlarının bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir politikaydı.[16] Diğer bir deyişle II. Abdülhamid'in eğitim politikası, diğer alanlarda olduğu gibi İslam-Osmanlı geleneği olan ve Osmanlı Devleti eğitim sisteminin aslını teşkil eden üç aşamanın –sübyan mektebi (ilkokul), rüştiye (ortaokul) ve darü'l-fünun (üniversite)– kendi döneminde sürdürülmesiydi.

Diğer taraftan 18. yüzyıl sonlarından itibaren başlayan modernleşme süresinde sultanların temel önceliği, askerî kurumları iyileştirmekti. Reform çalışmalarında birçok alanda seleflerini takip eden II. Abdülhamid, bu geleneksel politikaların yanı sıra

15 Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi," *İstanbul Armağanı 3, Gündelik Hayatın Renkleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 317.

16 Benjamin C. Fortna, *Imperial Classroom: Islam, the State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 176.

yeni binalar ve askerî akademiler için malî kaynak sağlayarak bu reformların hızını artırdı. Fakat II. Abdülhamid'in diğer eğitim kurumlarından daha çok desteklediği askerî okullar, bir süre sonra kendi savunucusuna karşı yürütülen isyanların kaynağı haline geldi.

Tanzimat'ın ilanından sonra 1876 ile 1909 yılları arasında askerî, sosyal, ve ekonomik alan başta olmak üzere birçok alanda ıslahat ve yeni yasa tasarıları hazırlandı. Bu ıslahat ve yasa tasarıları içerisinde eğitim, büyük bir yer kaplamaktaydı. Tanzimat dönemi eğitimi için devletin idarî, adlî, askerî alanlardaki gelişimlerinin bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz.[17]

II. Abdülhamid dönemini ise Tanzimat döneminin birçok fikir ve reformunun birleştirildiği bir dönem olarak değerlendirebiliriz. Seleflerince ilk ve ortaokul eğitimiyle ilgili olarak düzenlenmiş yasalar, II. Abdülhamid döneminde yetersiz görülüyordu. Bu yüzden eğitim, II. Abdülhamid'in reform hareketleri çerçevesinde ilk el attığı alanlardan biri olmuştur. Sayısal açıdan bakılacak olursa II. Abdülhamid döneminde, geleneksel okul sistemine oldukça güçlü alternatif olabilecek müfredata sahip çeşitli devlet okulları kuruldu.

Bu dönemde devlet okullarının sayısı muazzam bir şekilde artmıştır.[18] Bu yönüyle II. Abdülhamid döneminde eğitim alanın-

17 Stanford J. Shaw, "Sultan Abdühamid: The Last Man of the Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Millî Kütüphane Yayını, Ankara, 1991, s. 179-196.

18 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 28. İlköğretim seviyesindeki eğitim miktarının arttığını açıkça söyleyebiliriz. Örneğin eğitim alanında sarf edilen otuz yıllık çabadan sonra, daha önceden sayıları 250 ve 5 olan rüştiye ve idadilerin sayısı, 600 ve 104'e çıkmıştır. Öncesinde 4 adet olan darü'l-muallimlerin sayısı ise 32'ye yükselmiştir. Ayrıca iptidailerin sayısı 200'den 4000-5000'e yükselirken sıbyan mekteplerinin sayısı 10.000'e ulaşmıştır. Özetle 1876-1909 arasındaki dönem, Tanzimat reformlarının özellikle eğitim alanındaki eksikliklerini tamamlayan bir dönem olarak görülebilir.

da gösterilen çaba, kayda değerdir. Ancak II. Abdülhamid dönemi müfredat programı kapsamındaki bu okullar, dinî ve otoriter değerleri vurgulayan bir yapıya sahip olmalarından dolayı sadece görünüşte modern, içerikte ise aynı geleneksel yapıyı koruyan pozisyondadırlar.

II. Abdülhamid dönemi eğitim programlarındaki ideolojik tesiri göz önünde bulundurduğumuzda kontrolün, diğer sosyal konularda olduğu gibi oldukça sıkı olduğunu görüyoruz. II. Abdülhamid, içeriği Maarif-i Umumiye Nezâreti tarafından onaylanmayan ders kitaplarının okullarda kullanılmasını yasaklamış, bunun da ötesinde çok sayıda öğreticiyi, okul müfredatlarını tanzim etmek üzere görevlendirmiştir. Her görevlinin üzerinde birleştiği ortak amaç, imparatorluğun her yerinde ahlakî eğitimin terakki etmesiydi.

Bu dönem süresince Osmanlıların, Batı'daki algılanışında değişiklikler meydana geldi. Bu değişim, özellikle eğitim dünyasında gözlemlenebilir bir düzeydeydi. II. Abdülhamid döneminde açılan okulların sayısına baktığımızda padişahın, kaliteli modern eğitim kurumlarının vücuda getirilmesinde olmasa da eğitim kurumlarının sayısını artırmada başarılı olduğunu görüyoruz. Bir diğer deyişle II. Abdülhamid döneminde açılan ilk ve orta dereceli okullar, okutulan derslerin içeriği ve kalitesi anlamında hiçbir zaman Avrupa'daki emsallerinin seviyesine ulaşamamıştır.

4- II. Abdülhamid Döneminde Engelli Eğitimine İlk Teşebbüs: İstanbul Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi

II. Abdülhamid döneminde eğitim alanında gerçekleşen yapısal değişiklikler, modern Avrupa kurumlarından gelen ilhamla beraber, engellilerin eğitimini sağlamak için oluşturulacak kurumlara yeni bir yol açtı. Bu dönemde engelli çocuklar için ne tür sosyal olanaklar olduğunu, maalesef elimizdeki kaynaklardan öğrenemiyoruz. Fakat engellilere yardım sağlayan vakıflar gibi farklı

dinî toplulukların da kendi eğitim kurumlarının içerisinde engellilere yer vermeye devam ediyor olması mümkündür.

1889'da İstanbul'daki Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi ise engellilerin eğitimi için atılan önemli bir adım oldu. Osmanlı topraklarında, II. Abdülhamid tahta çıkmadan önce, dönemin Mısır Valisi İsmail Paşa'nın emriyle Kahire'de 1874'te körler için açılan sınıfı takiben faaliyete geçen Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi, – yerel olarak kaydedilebilecek bu girişimin aksine– sakat doğan kişilerin eğitiminin merkezileştirilmesi adına yapılan ilk girişimdir.

Hamidiye Ticaret Mektebi'nin kurucusu, Avusturya asıllı Osmanlı vatandaşı Ferdinand Grati'nin Bâbıâli'ye, imparatorluk sınırları içerisinde engelli vatandaşlar için özel eğitim kurumlarının bulunmadığına dair yazdığı arzuhalin, dönemin maarif nazırı Münif Paşa'nın dikkatini çekmesi üzerine, sağır-dilsizlere özel bir ilkokul tasarlanmaya başlanmıştır.[19] Böylelikle Sağır-Dilsiz Mektebi, 30 Eylül 1889'da, Hamidiye Ticaret Mektebi (bugünkü Sultanahmet Ticaret ve Meslek ve Anadolu Ticaret Meslek Lisesi) binasında resmî olarak kurulmuştur.[20] Okul, 6 ile 20 yaş arasındaki Müslüman ve gayrimüslim çocukları kabul ediyordu. Bir çocuğun okula kayıt olabilmesi için doğuştan sağır-dilsiz olması ya da öğrenmesine engel teşkil eden fizikî bir engele sahip olması gerekiyordu. Eğitimin ilk yılı ilm-i hall (ilmihal), hüsn-i hatt (güzel yazı), ilm-i hesab (matematik), coğrafya-yı umumi ve hususi, resm-i hatt ve taklidi (resim), ilm-i ahlak (din bilgisi), cümle yazdırma, kozmografi, mimariye (mimarlık), tezyinat (süsleme), boyama ve jimnastik derslerinden oluşmaktaydı.[21]

19 Ferdinand Gariti'nin yazdığı arzuhal hakkında daha fazla bilgi için bkz: Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, C. 3, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 115.

20 Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler," *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul, Mart 1925, s. 1249.

21 "Dilsiz ve Âmâlar Mektebi" *Servet-i Fünun*, C. 5, S. 129, İstanbul, 31 Ağustos 1893, s. 394.

Fakir öğrencilere burslu eğitim vermek amacıyla açılan yeni bir okul olmasına rağmen okul, kalabalık bir öğrenci nüfusuna sahip olamadı. Bunun arkasında, bu tarz bir eğitimin toplum tarafından gereksiz olarak görülmesi gibi çeşitli sebeplerin bulunması muhtemeldir. Muhtemel sebeplerden biri de okulun adının, Osmanlı toplumu tarafından pek duyulmamış olması olabilir.

Kayıtlara göre okulun, ilk yıl 25 olan öğrenci sayısı, ikinci yıl 45'e yükselmiştir.[22] 1893 yılına gelindiğinde okul, 20 öğrenci ve 5 öğretmene sahipti. 1901 yılında ise okulda sadece 16 öğrenciye eğitim verilmiştir.

Bu sırada, 1890 yılında Grati, Maarif Nezâreti'ne, İstanbul'da Sağır-Dilsiz Mektebi'nin yanı sıra âmâlar mektebinin kurulmasını teklif eder. Devlete sunduğu bu arzuhal sayesinde âmâlar mektebi, devletin gündemine alınır. Bakanlık, Grati'nin ikinci arzuhalinin ardından, 17 Mart 1891'de Sağır-Dilsiz Mektebi'ne bağlı olarak Âmâlar Mektebi'ni açar.[23] Sağır-Dilsiz Mektebi'nin, yeni eklenen âmâlar bölümüyle genişlemesi sonucu 1893'te okul müfredatı, körler de dâhil edilerek şu şekilde genişletilmiştir: Hüsn-i hatt, ilm-i hesab, coğrafya-yı umumi ve hususi, resm-i hatt ve taklidi, ilm-i ahlak, cümle yazdırmak, hareket-i arz (kozmografya), mimariye, tezyinat (dekorasyon), resm (resim) ve jimnastik.

II. Abdülhamid dönemindeki tüm okullar, Avrupa'daki benzerleri gibi özel üniformalara sahiplerdi. Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi öğrencileri, bu üniformanın yanı sıra, üzerinde bu okulun öğrencisi olduklarını işaret eden figürlere sahip özel bir arma takarlardı. Bu armalar sayesinde toplum tarafından kolaylıkla fark edilip herhangi bir sorun olduğunda da kolaylıkla gözetilirlerdi.[24]

22 Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-u Belediye*, C. 21, Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 3504. Okul öğrencilerinin, II. Abdülhamid'in hazırlattığı saray albümlerinde yer alan resimleri için bkz: Ek 1-2.

23 BOA, İ.DH, 1220/95493, 6 Şaban 1308 / 17 Mart 1891.

24 Okul öğrencilerinin Abdullah Biraderler tarafından çekilmiş resimleri için bkz: Ek 3.

II. Abdülhamid dönemindeki resmî törenlerde, diğer tüm okulların öğrencileri gibi Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi öğrencilerinin de boy gösterdiğini, Servet-i Fünun gazetesinin 1893 yılında yayınladığı resimlerden ve haber içeriğinden anlıyoruz.

Ramazan ayında Hırka-i Şerif ziyaretinin ardından sultan ve ailesine şükranlarını sunmak için huzura çıkarılan öğrencilerin, imparatorluğun meşhur "Padişahım Çok Yaşa" sloganının tüm harflerini işaret diliyle gösterdikleri resim, Servet-i Fünun gazetesinde haber olarak yayınlanmıştır.[25] Öğrenciler, bu performanslarına karşılık olarak ise II. Abdülhamid tarafından hatırı sayılır miktarda bahşişle ödüllendirilmişlerdir. Bu slogan, tebaasının II. Abdülhamid'e olan sevgi, şükran ve bağlılıklarını göstermesini sağlayan sembollerden biri haline gelmiştir.[26]

Ali Haydar'ın *Muallimler Mecmuası*'nda yayınlanan "Sağır ve Dilsizler" başlıklı makalesinden öğrendiğimize göre okulun ilk müdürü ve kurucusu olan Grati'nin 1981 yılındaki ölümünün ardından oğlu Lui Grati, okula yeni müdür olarak tayin edilmiştir. Ardından 1896'da Hüseyin Sabri Bey'in ve son olarak da 1908'de Şükrü Efendi'nin müdür olarak görevlendirildiğini biliyoruz.

Okulun 1901 yılından önceki öğretim kadrosu hakkında ne yazık ki bir dokümana rastlanmamıştır. Sadece 1896 yılında Coğrafya Öğretmeni Cafer Bey'in, Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi'ndeki başarısından dolayı üstün hizmet madalyasıyla ödüllendirilmesini, II. Abdülhamid'in okuldaki eğitimi yakından takip ettiğinin bir göstergesi olarak yorumlayabiliriz.[27]

25 Öğrencilerin, öğretmenleriyle birlikte "Padişahım Çok Yaşa" yazılı hat levhanın önünde işaret dilini kullanarak "Padişahım Çok Yaşa" performansını sergiledikleri resim için bkz: Ek 3, "Dilsiz ve Âmâlar Mektebi," *Servet-i Fünun*, C.5, S. 129, İstanbul, 31 Ağustos 1893, s. 394.

26 Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation during the late Ottoman Empire (1876-1909)" *Poverty and Charity in the Middle Eastern Context's*, ed: Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner, State University of New York Press, New York, 2003, s. 212.

27 BOA, I. MV, 6, 18 Recep 1312 / 15 Ocak 1895.

1901 yılı salnamelerinde kaydedildiğine göre okulun eğitim kadrosu şu şekildedir: Süleyman Efendi; Müdür ve Hareket-i Dâhiliye Müderrisi (Müdür ve Spor Eğitimi Öğretmeni), Cafer Bey; Coğrafya Muallimi, Rıfat Bey; Hüsn-i Hatt Muallimi (Güzel Yazı Öğretmeni), Besim Bey; Hüsn-i Hatt ve Hesap ve İmla Muallimi (Güzel Yazı, Matematik ve İmla Öğretmeni), Sabri Bey; Hesap ve İmla Muallimi, Hüsnü Bey; Ulum-u Diniye Muallimi (Din Dersi Öğretmeni).[28]

Ali Haydar'ın *Muallimler Mecmuası*'nda yazmış olduğu makaleye göre okula devam eden öğrencilerin çoğunluğu fakir ailelerden gelmekteydi. Yerel idarenin, bu öğrencilere, okula tramvayla gidip gelebilmeleri için yirmi kuruş indirim yaptığı bilinmektedir.[29] Okula gelen dilsiz ve kör öğrencilerin birbirlerine refakat ederek adeta birbirlerini tamamlıyor olmaları dikkat çekicidir. "Körler sağırlar birbirini ağırlar" atasözü, belli ki bu uygulamadan doğmuştur.[30] Maarif Nezâreti'ndeki bir bürokratın oğlu ile İzmir'de yükselen bir bürokratın torununun da okulun öğrencileri olmaları nedeniyle okulun, kaçınılmaz olarak Maarif Nezâreti'nin dikkatini çektiği bilinmektedir.[31]

Grati; Hüseyin Sabri Bey ve Besim Bey'in yardımlarıyla, Fransız İşaret Dili'ni Osmanlı Türkçesi'ne çevirerek sağır-dilsiz öğrencilerin eğitiminde modernleşmeyi ve standartlaşmayı sağlayacak önemli bir adım atmıştır. Aynı alfabe, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra modern Türkçe'ye uyarlanarak kullanılmaya devam edilmiştir. Grati'nin öğrenme yöntemi, öğretmenlerin öğrencilere bir kelimenin ilk harfini eliyle gösterdikten sonra öğ-

28 Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Amaların Eğitimi," *İstanbul Armağanı 3, Gündelik Hayatın Renkleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 318.

29 Ali Haydar, *a.g.m.*

30 Enver Ertürk, *Disability in Turkey*, Boğaziçi Üniversitesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2003, s. 85.

31 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1171.

rencilerin defterlerine yazmasını sağlayan daktilo sistemine dayanıyordu.[32] Çoğunlukla sağır ve dilsizler için kullanılan bu teknik, öğrencilerin sadece okuldaki öğrencilerle ve öğretmenlerle iletişim kurmasını sağladığından çok yeterli gelmemiştir. Ayrıca öğrencilere, sadece basit Türkçe kelimeler öğretilmiştir. Bu yüzden öğrenciler, Osmanlı Türkçesi içerisinde önemli bir yer tutan Arapça ve Farsça ifadeleri öğrenememişlerdir.[33]

Kabartmalarla müzik notalarını nasıl okuyacaklarını öğrenen körlerin eğitimleri, büyük ölçüde müzik dersleriyle tamamlanmaktaydı. Bu nedenle, okuldan mezun olan dilsizler, Heyet-i Vükela'da öğretmen ya da memur olarak görev alırken körler, hafız ya da müzisyen olurlardı.[34]

Diğer yandan sosyal hayat içerisinde hayatlarını dilenerek kazanan çoğu engellinin, toplumu rahatsız etmesini engellemek amacıyla II. Abdülhamid döneminde uygulanan düzenlemelerin ve kuralların varlığı, engellilerin sayılarının toplum içerisinde azımsanmayacak derecede fazla olduğunu göstermektedir.[35]

II. Abdülhamid, imparatorluğun devamını sağlamak, ülke dışındaki Müslümanlar üzerinde nüfuz kazanmak, uluslararası alanda destek bulabilmek için halifelik makamını, din üzerinde yeni bir şekilde vurgu yapmak üzere kullanmıştır.[36] II. Abdülhamid'in dinî eğilimini, müzik eğitimi alan körlerin müf-

32 Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler," *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul, Mart 1925, s. 1251.

33 *A.g.m.*, s. 1251. Osmanlı Türkçesi ve Fransızca dilsiz alfabesi için bkz: Ek 4-5.

34 Bernard Lewis, "Dilsiz," *Encyclopaedia of Islam*, s. 277; Abdülkadir Özcan, "Dilsiz," *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, s. 305.

35 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 44-77.

36 Selim Deringil, "Legitimacy Structures in the Ottoman Stated: The Reign of Abdülhamid II (1876-1909)," *International Journal of Middle East Studies*, C. 23, S. 3, 1991, s. 346-348.

redatında yapılan değişikliklerde bile görmek şaşırtıcıdır. Okulun açılmasından birkaç yıl sonra müzik derslerinin kaldırılıp sadece dinî musiki derslerine devam edilmesinin ardından bu derslere ilgisini kaybeden öğrencilerin okulu bırakması neticesinde, 1897 yılında okulun körlere tahsis edilmiş bölümü maalesef kapatılmıştır.[37] Mehmet Esat'ın, *Âmâların Terfih-i Ahvali Hakkında: 1902 Brüksel Kongresi* adlı kitabında belirttiği üzere okulun körler bölümünün kapatılmasının ardından 1898 ve 1899 yılları arasında, ikisi gayrimüslim, on üçü Müslüman toplam on beş sağır-dilsiz öğrencinin okula devam ettiğini biliyoruz.[38]

Diğer taraftan II. Abdülhamid'in, körler için Ağustos 1902'de Brüksel'de düzenlenen kongreye gönderilmek üzere Mekteb-i Tıbbiye-yi Şahane'de (Tıp Okulu'nda) görev yapan Esad Bey'i görevlendirmesi, bu kongrenin Avrupa'da 20. yüzyıl içerisinde düzenlenen ikinci organizasyon olmasına rağmen sultanın, bu okula dikkate değer bir önem verdiğinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı Devleti'nin temsilci göndermediği 1900 yılında Paris'te düzenlenen ilk kongrede, 1902 yılında Brüksel'de ikinci uluslararası körler kongresi düzenlenmesi kararlaştırılmıştır. Diğer Avrupa devletleriyle birlikte Osmanlı İmparatorluğu'nun da resmî bir davet aldığı ikinci kongre için Hariciye Nezâreti, öncelikle katılmanın gereksiz olduğunu beyan etmiş olsa da Sultan II. Abdülhamid, kongreye devletin temsilcisi olarak Esad Bey'i göndermeye karar vermiştir. II. Abdülhamid'in dünya arenasında ve özel amaçlı kongrelerde imparatorluğun temsil edilmesi amacıyla da olsa bu tür bir kongreye temsilci göndermesi bile bu dönemde, engelli eğitimi alanında dikkate değer bir adım olarak yorumlanabilir. Kongrede yeni açılacak özel okullar arasında engelliler için

37 Nuran Yıldırım, "İstanbul'da Sağır-Dilsiz ve Âmaların Eğitimi," *İstanbul Armağanı 3, Gündelik Hayatın Renkleri*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, s. 318.

38 Mehmet Esat, *Amaların Terfih-i Ahvali Hakkında: 1902 Brüksel Kongresi*, İstanbul, 1319 (1903), s. 30-40.

de Darülaceze çatısı altında yeni bir okul açma projesinden bahsedilmesi de ayrıca önemlidir. Esad Bey'in bu projesi, devlet bütçesindeki sermaye eksikliği sebebiyle hiçbir zaman gerçekleştirilememesine rağmen Avrupalılar gözünde kongre sırasında dikkat çekici bulunmuş olmalıdır.[39]

Esad Bey, kongrede II. Abdülhamid'in, İstanbul Acıbadem'de "Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi" kurma girişimlerini de duyurmuştur.[40] Böylelikle kongre vesilesiyle 1904'te Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mekteb-i İlmiyesi isimli bir okulun kurulmasına karar verilmiştir. Proje maliyetinin de devlet memurlarının maaşlarından yapılacak yüzde beşlik kesintiyle karşılanmasına karar verilmiştir. Ayrıca II. Abdülhamid de okulun kurulması için kişisel servetinden 1000 kuruş bağışlamıştır.

Okulun planı, Acıbadem'de yaklaşık yüz öğrenciyi ağırlayacak şekilde oluşturulmuştur. Okulun açılmasının planlandığı 19 Ağustos 1906 tarihinin, II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 30. yıldönümü olması dikkat çekicidir.[41] II. Abdülhamid'in tahta çıkış yıldönümünün okulun açılış tarihi olarak belirlenmesi, sadece bir tesadüf olmaktan çok okulun II. Abdülhamid'in kişisel yaşamındaki önemli bir olayla ilişkilendirilmesiyle ilgilidir. Ne yazık ki okul, devlet memurlarının maaşlarından alınan yetersiz malî kaynak nedeniyle asla açılamamıştır. 23 Ekim 1910 tarihinde okul için o zamana kadar toplanmış olan para ise Mekteb-i Tıbbiye teçhizatının karşılanması için kullanılmıştır.[42]

Esad Bey, Bâbıâli'ye kongredeki temel konu ve görüşmelere dair ve aynı zamanda kongrede yapmış olduğu konuşma met-

39 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 169.

40 BOA, I, MF, 1322/C-6/10, 29 Cemaziyelahir 1322 / 10 Eylül 1904.

41 BOA, Y.MTV, 289/115, 7 Cemaziyelevvel 1324 / 29 Haziran 1906.

42 BOA, DH.ID, 190/7, 20 Zilkade 1331 / 21 Ekim 1913.

nini de içeren detaylı bir rapor sunmuştur.[43] *Servet-i Fünun*'da yayınlamış olduğu makaleye göre Esad Bey kongrede, Osmanlı İmparatorluğu'nda körlerin, daha çok müzik ve güçlü hafıza yeteneklerinden yararlanıldığından bahsetmiştir. Mehmet Esad, *Servet-i Fünun*'da "Âmâların Talim ve Terbiyeleri" adı altında yayınlamış olduğu diğer bir makalede ise körleri eğitmenin ve onların toplumda aktif bir rol alabilmelerini sağlamanın diğer bir yolunun da onlara masaj tekniklerinin öğretilmesi olduğunu öne sürmüştür. Makalesinde körlerin masör olarak eğitilmesini, hastane ve sağlık merkezlerinde görevlendirilmelerini önermiştir.[44] Aynı zamanda Esad Bey'e göre körler, dinî eğitim ve dinî müzik eğitimi almalıydılar. Böylelikle dinî meclislerde bu müziği icra ederek yaşamlarını kazanabilirlerdi.

1889'da İstanbul'da açılan Sağır-Dilsiz Mektebi 1911'de kapanırken bazı sağır ve dilsiz öğrencilerin ailelerinin yaptığı itirazlar sonucu Darülaceze binasında eğitime devam edilmiştir. II. Abdülhamid'in tahtan inişi ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Darülaceze'de açılması planlanan yeni okulun kuruluşu da ertelenmek durumunda kalmıştır.[45]

Tahtı devralan Sultan Mehmet Reşat'ın (1909-1918), Anadolu'da açılması planlanan sağır-dilsiz okullarıyla ilgili düzenlemelerinden, daha sonraki bölümlerde bahsedilecektir.

II. Abdülhamid döneminde açılan okulun Avrupa'daki modern standartlara ulaşamayışı, binadan binaya taşınması sebebiyle öğrenci ve eğitmenlerin sürekli değişmesi, halkın okula yeteri kadar ilgi göstermeyişi, bu okulun başarısız bir girişim olarak kalmasına neden olmuştur.

43 Söz konusu kongre hakkında daha fazla bilgi için bkz: Mehmet Esat, *Amaların Terfih-i Ahvali Hakkında 1902 Brüksel Kongresi*, İstanbul, 1319 (1903).

44 Mehmet Esat, "Âmâların Talim ve Terbiyeleri," *Servet-i Fünun*, C.24, S. 648, 11 Eylül 1319 / 24 Eylül 1903, s. 362-376.

45 Nuran Yıldırım, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 169.

Diğer taraftan okul, engelli eğitiminde bir öncü vazifesi görmüştür. Okulun açılması fikri, her ne kadar Hamidiye Ticaret Mektebi yöneticisi Ferdinand Grati'ye ait olsa da okulun üniforması, alfabesi, müfredatı ve öğrencilere sunduğu diğer servisleri, engelli doğan öğrencilerin özel eğitiminde kayda değer bir adımdır. Okul, Osmanlı toplumunun ve Avrupalı toplumların nazarında modernizmin ve sultanın merhametli karakterinin göstergesi olması açısından II. Abdülhamid'in ilgisini çekmiştir.

5- Sultan Mehmet Reşat Döneminde Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi

V. Mehmet döneminde doğuştan engellilerin eğitimi hakkında bir nizamnâme yayınlanmıştır (29 Eylül 1915).[46] Fakat Osmanlı arşivlerinde Anadolu'da bu nizamnâme uyarınca açılan herhangi bir okulun kaydına ulaşılamamıştır. Arşivlerde ulaşabildiğimiz tek kayıt, Selanik'te açılan Selanik Dilsiz ve Sağırlar Mektebi'ne ait bir belgedir. Maalesef bu belge de okul hakkında çok az bilgi içermektedir. Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 1911 (Hicrî 1330) tarihli, Selanik Dilsiz ve Sağırlar Mektebi'ne para gönderilmesinin mümkün olmadığının belirtildiği resmî belge, Selanik'te bir sağır-dilsiz okulu olduğunun kesin kanıtıdır.[47] Ne yazık ki bu okulun devlet ya da şahıs girişimiyle oluşturulup oluşturulmadığı, nasıl bir işleyişi olduğu gibi konulara cevap bulabileceğimiz bir belgeye ulaşılamamıştır.

Sonraki araştırmalara katkı sağlaması ve II. Abdülhamid sonrası girişimlerin daha iyi anlaşılması bakımından Sultan Mehmet Reşat (1909-1918) döneminde, 1915 yılında yayınlanan Sağır ve Dilsiz Mektepleri Nizamnâmesi'ne değinmekte fayda vardır. 1915 Nizamnâmesi; okulların türü, sürekliliği ve amaçlarını içeren 25 maddeden oluşmaktadır. İlk bölüm, okula kabul edilme şartların-

46 BOA, DUIT, Dilsiz-Sağır Mektepleri Nizamnâmesi, Dosya: 15/1, Sıra No: 14/2, 20 Zilkade 1333 / 29 Eylül 1915. Bu belge için bkz: Ek 6-7.

47 BOA, DH.ID, 26/1-72, 14 Rebiülahir 1330 / 2 Nisan 1912.

dan bahseder. Bu okula kayıt olabilmek için bir öğrencinin doğuştan sağır ve dilsiz olması ya da doğal öğrenme sürecine engel olan bir sakatlığının bulunması gerekmektedir.[48] Okula 7-10 yaş arasındaki Müslüman ve gayrimüslim tüm erkek ve kız çocukları kabul edilebilmektedir. Belge, eğitim süresinin sekiz yıl olduğunu vurgular.

Bununla birlikte okul, öğrencilerin ailelerinin maddî durumuna göre paralı ya da parasız eğitim sağlayabilmektedir. Yatılı öğrencilerin ödemesi gereken okul ücreti 15-25 lira arası, gündüzlü öğrencilerinki ise 5 liradır.[49] Maddî yeterliliği olmayan öğrenciler ise Maarif Nezâreti'nin sağladığı burs veya izinle okula kabul edilebiliyorlardı. Nizamnâmeye göre yatılı öğrenciler; iki ince döşek, iki döşek kılıfı, iki yorgan ve nevresim, altı takım iç çamaşırı, altı çift çorap, altı mendil, iki takım elbise ve ayakkabı gibi eşyaları, okula başlarken yanlarında getirmek zorundaydılar. Aynı zamanda okulun da gerektiğinde öğrencilerin ihtiyaçları için bütçesinden yardımda bulunabileceği belirtilmişti. Yine nizamnâmeye göre okul personeli; bir müdür, bir müdür yardımcısı, yeterli sayıda öğretmen ve yardımcı öğretmenlerden oluşmalıydı. Eğitim kadrosunun yanı sıra temizlikçi, muhasebeci, depocu gibi çalışanların bulunması da gerekliydi.

Nizamnâmede ayrıca, okul müdürü ve öğretmenlerinin, okul mezunları arasından seçilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Her öğretmenin en fazla yirmi öğrenciden sorumlu olması gerektiği de açık şekilde belirtilmiştir.[50] Nizamnâmede okul personelinin maaşları şu şekilde belirtilmiştir: Birinci sınıf yöneticilere 1500 kuruş, yardımcı yöneticilere 1000 kuruş, yardımcı öğretmenlere 600 kuruş.[51] 1915 Nizamnâmesi'nin ardından Sağır-Dilsiz

48 *A.g.b.*, (Fasıl 1, Madde 1-9). Bkz: Ek 6-7.

49 *A.g.b.*, (Fasıl 4, Madde 20-25). Bkz: Ek 6-7.

50 *A.g.b.*, (Fasıl 3, Madde 12-19).

51 Öğretmenlerin maaşları hakkında daha fazla bilgi için bkz: Dilsiz-Sağır Mektepleri Nizamnâmesi, BOA, DUIT, (Dosya: 15/1, Sıra: 14/2), 3. Bu belge için bkz: Ek 6.

Mektebi'nde âmâlar için açılacak sınıfla ilgili olarak 18 Eylül 1916'da Maarif Nezâreti'nin düzenlemelerinin arasına birkaç madde daha eklenmiştir.[52]

Yeni okul açma çabaları sürerken Sağır-Dilsiz Mektebi, eğitimine farklı binalarda devam etmekteydi. Daha önce de bahsedildiği üzere mektep, ilk olarak Hamidiye Ticaret Mektebi içerisinde kurulmuştu.[53] Ticaret Mektebi 1891 yılında kapanınca Sağır-Dilsiz Mektebi, Bozdoğan yakınlarındaki Kaptan Paşa Mektebi'nin binasına transfer edildi. Fakat bu okul da kapanınca Sağır-Dilsiz Mektebi öğrencileri, 1892'de Çiçek Pazarı'ndaki Haseki Mustafa Ağa Mektebi binasına yerleştirilmiştir. Ne yazık ki bu bina da okulun taşındığı son bina olmamış ve okul, önce Veziriazam Yahya Paşa Mektebi'ne ve ardından 1895 yılında âmâlar bölümünün kapatılmasını takiben azalan öğrenci sayısı nedeniyle Ayasofya Merkez Rüştiyesi'ne taşınmıştır. Öğrenciler, uzun süre devam eden bu transferlerden yorgun düşmelerine rağmen transfer süreci, okulun 1911 yılında Koska bölgesindeki Ragıp Paşa Mektebi'ne, ardından Simenkeşhane Emetullah Sultan Mektebi ve Posta Telgraf Mektebi binalarına taşınmasıyla devam etmiştir. Talihsiz okul, son olarak eğitimine 1925 ve 1926 yılları arasında Süleymaniye Medresesi'nin sınıflarından birinde devam etmiştir.[54]

1925 yılında Ali Haydar, *Muallimler Mecmuası*'nda, dünyada ve Osmanlı İmparatorluğu'nda sağır ve dilsizlerin eğitimini anlatan "Sağır ve Dilsizler" başlıklı on dört sayfalık bir makale yazmıştır.[55] Yazar, okulun Süleymaniye Medresesi'nde eğitim yaptığı dönemde okula yaptığı ziyaretin akabinde bu makaleyi kaleme aldığını belirtmiştir. Bu ziyaret sırasında edindiği izlenimleri ve bununla birlikte Avrupa'daki sağır-dilsizler hakkında da bu za-

52 *A.g.b.*, (Dosya: 15/1, Sıra: 14/1.)

53 Sağır-Dilsiz ve Âmalar Okulu'nun 1889'daki ilk binası için bkz: Ek 8.

54 Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 1169.

55 Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler," *Muallimler Mecmuası*, C. 3, S. 29, İstanbul, 1925, s. 1257.

mana kadar topladığı bilgileri, makalesinde isim, sayı ve resimlerle desteklemiştir.

Ali Haydar, makalesinde ilk olarak Maarif Nezâreti'nin bina ve araç temin etme konusundaki yardımlarını vurgulayarak ve okula ilk girdiğinde okulun fiziksel imkânlarından dolayı şaşırdığını ifade ederek okul hakkında bilgi vermektedir. Okulda öğrencilerin yaşlarına göre üç seviyede sınıf bulunduğunu, her sınıfın yaklaşık beş öğrenciden oluştuğunu yazan Ali Haydar'ın ifade ettiğine göre okul yönetimi, okula kayıtlı –biri kız, yirmi dördü erkek– yirmi beş öğrenci olduğunu fakat dokuz öğrencinin, evleri uzak olduğu için okula devam edemediklerini söylemiştir. Yazar da okula devam eden on altı öğrenci olduğunu doğrulayarak bunlardan on beşinin tamamen, birinin ise kısmen sağır olduğunu nakletmektedir.

Okulun haftalık ders programı da makalede şu şekilde yer almıştır: Cumartesi; Usul-ü İmla (Dil bilgisi), Pazar; Hesap (Matematik), Pazartesi; İlm-i Diniye (Din Bilgisi), Salı; Usul-ü İmla, Çarşamba; Eşya Dersleri, Perşembe; Hesap.

Okul, faaliyetlerine Türkiye Cumhuriyeti döneminde de farklı okul binalarında devam etmiştir. 1926 yılında ise Sağır-Dilsiz Mektebi tamamen kapanarak 1944 yılında Aksaray yakınlarında Sağırlar Tenasüt Cemiyeti ismiyle tekrar kurulmuştur. Aynı yıl okul, Yıldız Sarayı'na (1953-1983) transfer edilerek Yıldız Sağırlar ve Dilsizler Yetiştirme Yurdu ismini almış ve 1983 yılında ise Fatih Sağırlar Okulu ismiyle bir başka binaya taşınmıştır. Kayıtlara göre ise 1953 ve 1996 yılları arasında okuldan toplam 1330 öğrenci mezun olmuştur.[56]

Sonuç olarak II Abdülhamid'in, tebaasıyla arasında –çok fazla karşılarına çıkmamasına rağmen– günlük yaşamda hükümdarlığını ve gücünü hissettirecek eşsiz bir iletişim kurduğu söylenebilir. Bu sebeple sultan, yönetilen tebaayla arasındaki bu

56 "Fatih Sağırlar Okulu," *Büyük Larousse*, İstanbul, 1986, s. 3993-3994.

tek taraflı iletişimi ve onlar üzerindeki hakimiyetini göstermeyi sağlayan birtakım semboller oluşturmuştur. Bu tarz bir iletişimi oluşturmasının nedeni, her alandaki başarılarının halk tarafından duyulmasını sağlayarak kendini tanıtmaktı. Ayrıca sultan, jurnalcilik faaliyetleri sayesinde de halkı kontrol altında tutabilmekteydi.

II. Abdülhamid'in bu amacına ulaşmak için kullandığı birçok araçtan biri de oluşturduğu fotoğraf albümleriydi.[57] İçinde sultanın açtığı okullar gibi birtakım kurumların da bulunduğu 800'ü aşkın fotoğraf albümü, II. Abdülhamid'in emriyle sarayın kütüphanesine konulmak üzere hazırlanmıştır. "Yıldız Albümleri" veya "Abdülhamid Albümleri" olarak da anılan bu albümler, II. Abdülhamid'in eğitim ve diğer alanlardaki başarılarını göstererek gücünü, sembolik olarak temsil ediyordu. Bunun da ötesinde imparatorluğun gelişimini ve modernliğini gösteren fotoğrafları içeren albümler, Washington ve Londra'ya da gönderilmişti. Bu albümlerde gösterilen kurumlar, çoğunlukla devlet okullarıydı.

57 Şinasi Tekin ve Gönül Alpay Tekin, *Imperial Self-portrait, Abdülhamid II's Photographic Albums: Journal of Turkish Studies*, Harvard University Publications, Illinois, C. 12, 1988, s. V. Fotoğrafçılığın Osmanlı İmparatorluğu'nda ortaya çıkışından kısa bir süre sonra var olan birçok albüm 1880 tarihlidir. Albümler, çoğunlukla ünlü fotoğrafçılar, stüdyolar ya da yayıncılar tarafından hazırlanırdı. İkisi de içerisinde elli albüm ve toplamda 33.350 fotoğrafı içeren 17 ciltten oluşan Yıldız ve Armağan Albümleri, İstanbul Üniversitesi'nde bulunmaktadır. II. Abdülhamid'in bu fotoğraflar için büyük miktarda para ve çaba sarf ettiğini söylemek mümkündür. Armağan ve Yıldız Albümleri'nin ikisi de yabancıların ilgisini çekecek fotoğraflar kullanılarak Osmanlı İmparatorluğu'nun genel görünüşünü tasvir etmeyi amaçlamıştır. Yıldız Albümü'nde bulunan bazı fotoğrafların, modernliğin temsili olacak fotoğrafların özenle seçilmiş olması sebebiyle Armağan Albümleri'nde yer almadığı sanılmaktadır. Yıldız ve Armağan Albümleri arasındaki en temel fark; Yıldız Albümleri'nin, II. Abdülhamid'in devlet kurumları hakkında bilgi alma konusundaki evhamının giderilmesine hizmet etmesiyken Armağan Albümleri'nin, II. Abdülhamid'in Avrupalılar gözünde gücünü meşru kılmayı amaçlamasıdır.

Okulların eğitim kadroları ve öğrencileri, çoğu zaman üzerlerinde "Padişahım Çok Yaşa" sloganının bulunduğu pankartın önünde sultana olan bağlılıklarını göstererek fotoğraflanırdı. Bu fotoğrafların birçoğunda öğrenciler, üzerlerinde modern okul formalarıyla ve ellerinde cetvel, dünya küresi gibi bazı modern ders araç-gereçleriyle okul ön cephesinde titizlikle sıraya dizilmiş halde görünürlerdi. Yine bazı resimlerde itfaiye örgütü, imparatorluk gemisi, sağır-dilsizler için açılan okul görülebiliyordu. Bu sebeple bu albümler, sultanın gücünün ve hayırseverliğinin olduğu kadar modernleşme sürecinde attığı adımların da göstergesiydi. Bu fotoğraf albümlerinin diğer önemli bir yönü de sultanın, ülke dışındaki prestijine hizmet ediyor olmalarıydı.

Prof. Dr Selim Deringil'in *The Well-Protected Domains* adlı kitabında dediği gibi II. Abdülhamid, yabancı ziyaretçiler için vitrin olarak gördüğü okulları gezdirerek onların üzerinde etki bırakmaya önem vermiştir.[58] II. Abdülhamid'in bu fotoğrafları Avrupa'ya göndermesinin sebebi de 1890'lı yıllarda ülkesinin ne kadar modernleştiğini göstermek istemesidir.[59]

Bu albümler içinde, biri öğrencilerin işaret diliyle "Padişahım Çok Yaşa" performansını gösterdikleri resim olmak üzere dört resim, Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi'ne aittir. Modern düzeye getirmek için yeterli para ayrılamamasına rağmen bu fotoğrafların gönderilen albümler içerisinde yer almasının altında, II. Abdülhamid'in, ülkesinde engelli eğitimi konusunda attığı adımların yabancılar tarafından bilinmesini istemesi yatmaktadır.

İçerikten çok görüntüye önem verilmesinin sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'ndaki okullarda engelli eğitim programlarının oluşturulması, Avrupa'daki oluşumun yüzyıl sonrasına denk gelmiştir. 1901 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tek

58 Selim Deringil, *The Well-Protected Domains. Ideology and Legitimation of Power in the Ottoman Empire 1876-1909*, Londra ve New York, 1998, s. 31.

59 Benjamin Fortna, *Imperial Classroom: Islam. The State and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 2000, s. 127.

bir okul karşısında Avrupa'daki sağır-dilsiz okullarının sayısı 320 iken öğrencilerin sayısı da Belçika'da 1265, Danimarka'da 348, Almanya'da 7059, Fransa'da 4098, İngiltere'de 4222, İtalya'da ise 2242 sayısına ulaşmıştır.

Bu alandaki tek örnek olan Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi'nin devamlılığının olmamasının yanı sıra Esad Bey'in Uluslararası Körler Kongresi'nde ilan ettiği, Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Müesseseyi İlmiyesi ismiyle açılması planlanan diğer okul da hiçbir zaman açılamamıştır. Böylelikle II. Abdülhamid döneminde engelli eğitiminde kendini gösteren bu umut, kanımca kalıcı ve etkili olamamıştır. II. Abdülhamid'in sağır-dilsiz ve körler okulunun devamı için gerekli alakayı ve çabayı göstememiş olmasına rağmen hediye albümlerinde bu okula ait dört fotoğrafa yer vermesi, sultanın bu okulu sadece prestij sağlama amaçlı kullandığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Diğer yandan II. Abdülhamid'in, bu okulu, Osmanlı toplumuna ve özellikle çocukların refahına adanmışlığını göstermek için kurmadığı ve okulun kalıcı olacak kadar sistematik bir işleyişe sahip olmadığı kabul edilecek olsa dahi okul, Osmanlı İmparatorluğu içerisinde engelli eğitimine yönelik ilk teşebbüs olması dolayısıyla reddedilemez bir öneme sahiptir.

İkinci Bölüm

İş Kazası Mağdurlarına Yapılan Maddî Yardımlar

Bu bölümde, II. Abdülhamid döneminde askerlik sırasında ve iş kazaları sonucunda sakatlanmış kişilere destek amacıyla alınan sosyal güvenlik önlemleri üzerinde durulacaktır. Modern anlamda sosyal güvenlik önlemlerinin uygulanmasına başlanmadan önce, iş kazası mağdurları "tekaüdiye" gibi geleneksel aylıklarından yararlanıyorlardı. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda başlayan modernleşme politikalarıyla beraber iş kazası sonucunda ve askerlik sırasında sakatlanan mağdurların, sultanın fermanıyla "atiyye" gibi standartlaştırılmış ücretlerden yararlanmaya başladıkları görülmektedir.

Osmanlı modernleşme projesi, bürokratik ve askerî kurumların üst mevkilerinde yer alan ve Avrupa'yı tanıyan seçkinler tarafından yürütülüyordu. II. Abdülhamid; çok uluslu, çok dinli ve çok dilli Osmanlı İmparatorluğu'nun tahtına çıktığında –tıpkı çağdaşları Habsburg Avusturya-Macaristanı ve Romanov Rusyası gibi– modernleşme politikalarını takip etmenin, ayakta kalmanın tek yolu olduğunu gördü. Bu yüzden, onun döneminde, kurum ve teknolojilerin Avrupa'dan örnek alınma hızı, daha önceki dönemlerde görülmeyen bir hızdaydı. Bununla beraber ekonomik, sosyal ve kültürel sistemde yapısal ve köklü değişikliklere gidilemediği de gözlenmiştir.

Fiziksel engellileri desteklemek amacıyla kurumsallaştırılmış aylık sistemi, 19. yüzyılın ortalarında İngiltere, Fransa ve Prusya'da ortaya çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise iş kazası mağdurları için sosyal güvenlik politikalarının, geleneksel kurumlardan modern çerçevedeki kurumlara doğru geçişi görülmektedir. II. Abdülhamid döneminde, Avrupa'dan alınan emeklilik sisteminin standartlaştırılması ve merkezileştirilmesi aşağı yukarı aynı zamanlarda iken; Avrupa'da bu kurumların modernleştirilmesini sağlayan ekonomik ve sosyal faktörler, 19. yüzyılın ortalarındaki Osmanlı toplumundaki koşullarla paralel değildi. Avrupa'da modern sosyal güvenlik kurumlarının ortaya çıkışı, ancak Sanayi Devrimi ve çalışan sınıfın ortaya çıkışının ardından

mümkün olabildi. Osmanlı İmparatorluğu, ekonomik sistemini sanayi kalkınmasına uyum sağlayacak şekilde ayarlamadığı için Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyal güvenlik talep edecek bir işçi sınıfı oluşmamıştı.

Fransa, Almanya ve İngiltere'deki farklı meslekî grupların emeklilik planına ve toplu emeklilik sigortasına dâhil oluşları, gecikmeye rağmen paralel çizgilerde gerçekleşmişti.[60] 18. yüzyılda ortaya çıkan askerî ücretleri model alan bu tür sosyal güvenlik önlemlerini ilk elde edenler de memurlar olmuştur. Fransa ve Britanya'da, mevcut önlemlerin standartlaştırılmasını ve ödemelerin merkezileştirilmesini öngören kanunlar, 19. yüzyılın ortalarında (1853-1859) onaylandı. Prusya da kısa bir süre sonra aynı planı tatbik etti. Osmanlı ve Avrupa sistemlerini karşılaştırdığımızda Osmanlı ordusundaki askerlerin, 1866'dan beri, aylık formunda bir dizi sosyal güvenlik hakkından yararlandığı bilinmektedir. 1870 yılında, Fransız Emeklilik Önergesi'ni örnek alan bir emeklilik önergesi onaylandı. Bu önerge, Osmanlı İmparatorluğu'nda emeklilikle ilgili düzenlemeleri tarif ediyordu. 1881 yılında, önergede belirtilen şartlara dayalı olarak Mülkî İdare Sandığı kuruldu.

1- 19. Yüzyıl Avrupası'nda Emeklilik ve Engelli Sigortasının Gelişimi

İş kazası mağdurları için emeklilik ve maddî yardım, iş sahasındaki üretim araçlarının gelişmesi ve çalışma şartlarının zorlaşması sonucunda ortaya çıkmıştır. Çevresel şartların çalışan sağlığı üzerindeki etkilerinden bahseden ilk kişi, Hippocrattes (M.Ö. 460-377) olmuştur. Kurşun zehrinden bahsederek madenciler ve metal bilimciler arasında yaygın olan kurşun

60 Christopher Conrad, "Emergency of Modern Retirement: Germany in an International Comparison 1850-1960," *Population*, S. 3, 1991, s. 176.

zehirlenmesinin belirtilerini tanımlamıştır.[61] 16. yüzyılın ortalarında ise Alman bilim adamı Georgius Agricola (1494-1555), sanayi güvenliği bilimini geliştirmiş ve ölümünden bir yıl sonra yayınlanan kitabı *De Re Metallica*'da, madencilerin hastalıklarını tanımlayarak bazı koruyucu önlemler tavsiye etmiştir.[62]

Bilindiği gibi 16, 17 ve 18. yüzyıl Avrupası'ndaki fikrî gelişmeler, Sanayi Devrimi'ne öncülük etmiştir. 16. yüzyılda Francis Bacon, insanın çevreyle ilişkisini tamamen değiştirecek olan Sanayi Devrimi'ne ön ayak olacak bilimsel devrimin kuruluşuna katkı sağlayan *Novum Organum* isimli kitabını yazmıştır.

Madencilikle yeraltı kaynaklarının işletilmesi ve bu alandaki bilgi artışı, Avrupa'nın ekonomik ve sosyal yapısını ve sömürgeciliği şekillendiren Sanayi Devrimi'yle sonuçlanmıştır.

Bununla beraber, erken dönem sanayi işçilerinin tehlikeli çalışma koşulları, 19. yüzyıla kadar kimse tarafından fark edilmedi. 1800'lü yıllara kadar ne işverenler, iş kazaları için herhangi bir sorumluluk hissetti ne de çalışanlar, işverenlerden böyle bir sorumluluk talep etti. Bu türde yaralanmaların ya da sakatlanmaların meydana geldiği durumlarda hata, emniyetsiz çalışma koşullarından çok çalışanın kendisinde görülüyordu.

Buharlı makinelerin ortaya çıkışı ve Sanayi Devrimi, ciddi ve ölümcül kazaların artışını da beraberinde getirdi. İşyerlerinde meydana gelen yaralanmalar ve ölümler, çalışanların bu konudaki tutumlarını değiştirdi. Tam anlamıyla tedbir alınmamış tehlikeli bir durum sonucu yaralanan bir işçi olduğunda, işveren de kısmen hatalı sayılmaya başlandı. 19. yüzyılın başlarında

61 Tamer Metinsoy, *Occupational Health and Safety Risks and Preventions in Construction Industry: A case study in Turkey*, Yıldız Teknik Üniversitesi, (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), İstanbul, 2001, s. 3.

62 *Encyclopedia of Occupational Health and Safety*, İsviçre, 1983, 3. baskı, s. 140.

İngiltere'de, ilk defa çalışma güvenliğiyle ilgili bazı belirgin önlemler alındı.[63]

Sanayi sektöründe çalışan işçiler arasında madenciler, toplu örgütlenme konusundaki uzun geçmişleri sayesinde, kaza ve hastalık riski ve yaşlılık konusunda çıkarılan yasayla birlikte bu bağlamda hak kazanan ilk grup oldular. Benzer haklara sahip olan diğer çalışan grubu ise demiryolu işçileriydi.

Ulusal anlamda sosyal sigorta ilk olarak işçi sınıfına sunulmakla beraber, Amerika'da 1945 yılında, Almanya'da ise 1889 yılında memur sınıfı da yasayla bu haktan yararlanmaya başladı.[64]

1881'de, Alman İmparatoru I. William, Alman parlamentosuna şunları yazdı: "Yaşlılık ve hastalık sebebiyle çalışamaz hale gelen kişiler, devletten destek talep etmek için geçerli nedene sahiptirler."[65] Daha sonra Bismarck, hastalık sigortasını ilk defa 1883'te uygulamaya koydu. Bu sayede kaza ve yaşlılık sigortası, 1884 ve 1891 yılları arasında Almanya'da uygulanmaya başlandı. Almanya'da kaza sigortasının ilk yılı olan 1885 boyunca 194.601

63 Christopher Conrad, "Emergency of Modern Retirement: Germany in an International Comparison 1850-1960," *Population*, S. 3, 1991, s. 5. Sanayi güvenliği alanındaki ilk etkili yasalar olarak değerlendirilen İngiliz Fabrika Yasaları, 1833'te kabul edildi. Yasalar, kazaların sebeplerini kontrol etmekten çok tazminatını karşılamayı amaçlıyordu. Sonrasında diğer Avrupa milletleri de fabrika güvenlik önlemlerinin artırılmasını ve işletmelerin içinde sağlık hizmetlerinin oluşturulmasını teşvik edici tazminat yasalarını oluşturmaya başladılar. İlk işçi sağlığı ve güvenliği önlemleri, 1870'lerde Amerika'da uygulanmaya başlandı. 1970 yılından bugüne kadar bir çok düzenleme kanunlara geçti.

64 Bu konudaki fazla sayıdaki eserlere örnek olarak; Almanya için bkz: Florian Tennstedt, "Sozialgeschichte der Sozialversicherung," *Blohmke Handbuch der Dozialmedizin*, Stutgart, 1976, s. 385-492; Fransa için bkz: Henri Hatzfeld, *Du Pauperisme à la Sécurité Sociale 1850-1940*, Paris, 1971; Birleşik Devletler için bkz: W. Andrew Achenbaum, *Social Security: Visions and Revisions*, Cambridge, 1986; Britanya için bkz: Bentley Gilbert, *The Origins of National Insurance*, Londra, 1966.

65 Greg Eghigian, *Making Society Social*, The University of Michigan Press, Michigan, 2000, s. 70.

yatırımcı, kaza sigortası sisteminin kapsadığı 2.986.248 işçinin sigortalarını finanse edebilmek için kendilerini sigorta ettirmek zorunda kaldılar.

Kurulun kaza sigortası maliyetlerini işçilerin arasında paylaştırma yöntemi de işgücüne bağlıydı. Kurallar, ilk olarak 1881 ve 1889'da oluşturuldu. Kaza sigortası kurulu, her ticaret kuruluşu üyesine bir risk rakamı verdi.

Özel sektöre baktığımızda; 20. yüzyılda, özel firma çalışanlarının sigorta ve maaşlarının devlet eliyle düzenlenişinin Birinci Dünya Savaşı sırasında ya da sonrasında atılan en son adım olduğunu görmekteyiz. 1910'da Fransa, küçük işletme sahiplerinin gönüllü olarak sigorta sağladığı tek ülkeydi. Britanya'da 1908'de sosyal yardım sistemi, kadınları ayırt etmeksizin tüm ihtiyaçları karşılayan sosyal sigorta olarak takdim edildi. Alman İmparatorluğu'nda, 1911 yılında kendi sigorta kanunlarını kazanan devlet memurlarına verilen bazı ayrıcalıklar vardı.[66]

2- Osmanlı İmparatorluğu'nda İş Kazası Mağdurlarının Sigortalanmasının İlk Örnekleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda iş kazası sonucu sakatlanmış bireylere yönelik maaşların kamusallaştırılmasını sağlayan reform hareketlerine dönmeden önce, 1860'lı yıllardan önce hâlihazırda uygulanan maaş çeşitlerine göz atmakta fayda vardır. İş kazası mağdurları için askerî ve kamu görevlilerine ödenen ve lonca teşkilatı içerisinde düzenlenen modern öncesi maaşlar, bu bölümde incelenecektir.

Modern emeklilik fonunun düzenlenmesinden önce Osmanlı İmparatorluğu; ordu mensupları, saray memurları ve yüksek kademe bürokrasi üyeleri için emeklilik maaşı sağlamaktaydı. Arpalık, 19. yüzyılın başına dek seçkin sivil, askerî ve dinî memurlar

66 Christopher Conrad, "Emergency of Modern Retirement: Germany in an International Comparison 1850-1960," *Population*, S. 3, 1991, s. 179.

(kadı, kazasker, müftü) için görevi sırasında aylığa ek olarak ya da emeklilik sonrasında ödenen geliri ifade etmek için kullanılan bir terimdi.[67] Bu kavrama, 16. yüzyıl öncesine ait tarihî kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bu haktan ilk yararlananlar Yeniçeri ağaları, Ahır Köşkü ağaları ve bölük ağalarıdır.

En yüksek arpalık, din adamları için 70.000, Yeniçeri ağaları için 58.000 ve saray memurları için 19.999 akçe olarak belirlenmiştir. Arpalık sistemi, Tanzimat'la birlikte emeklilik maaşının ortaya çıkmasıyla kaldırılmıştır.

Anlaşılacağı üzere arpalık, imparatorluktaki en seçkin pozisyonları ellerinde tutan yönetici sınıfın refahını sağlamayı amaçlamıştır.[68] Arpalık uygulamasının Avrupa'daki asil sınıfın sahip olduğu topraklarla aynı işleve sahip olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki seçkinler, arpalık topraklarından sınırlı bir zaman içerisinde yararlanırken Avrupa'daki asillerin, bu topraklara kalıcı olarak sahip olmaları, aradaki en temel farktır.

Tekaüdiye, yaşlılık ya da herhangi bir sakatlık durumundan dolayı işi bırakmak zorunda kalan devlet memurları ve yöneticilerine ödenen maaş için kullanılan diğer bir terimdir.[69] Rapor formundaki malî kayıtlar, bu konuyla ilgili kayda değer veriler içermektedir. Bu kayıtlar, devletin gelir ve giderlerini yansıtmaktadır.

67 Seçkin sınıfa, ek ödeme ya da emeklilik maaşı olarak has ve tımar tahsis edildiğinde, bürokratlar tarafından düzenleme ve kanunlarla yapılan bir müdahale ve ihlal olarak görülürdü. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed: Halil İnalcık ve Donald Quataert, C. 1, Cambridge University Press, Cambridge, 1994, s. 143. Ayrıca bkz: Robert Mantran, "Arpalık," *Encyclopaedia of Islam*, s. 658; Tayyip Gökbilgin, "Arpalık," *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, C. 1, s. 592-595.

68 Kendisine arpalık olarak Çorum verilmiş olan Ahmet Ağa, bunun yerine beldelerin iktalarının maaş olarak kendisine verilmesini talep etmiştir. *An Economic and Social History of Ottoman Empire*, ed: Halil İnalcık ve Donald Quataert, C. 2, Cambridge University Press, 1994, s. 671.

69 Zeki Pakalın, "Tekaüdiye," *Osmanlı Tarihleri ve Deyimleri Sözlüğü*, C. 3, MEB Yayınları, İstanbul, 1983, s. 441

Emeklilik maaşlarıyla ilgili en erken kayıt, 1726 ve 1727 yılları arasında tutulan, listedeki gazilerin isimlerini ve emeklilik maaşı derecelerini içeren *mütekaidin hesapları*'dır.[70] Bu hesaplar; emeklilerin isimlerini, şehirlerini, görevlerini ve maaşlarını göstermektedir. Ayrıca tekaüdiyenin, arpalık sahibinin hizmetinde çalışan memurlara mükafat olarak verildiği bilinmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, 19. yüzyılda emeklilik sandığının kurulmasından önceki dönemde maaş sisteminin içerisinde, gazilere verilen "maluliyet maaşı" da vardı. Savaş ya da iş sonucu sakatlanan gazilere ve devlet memurlarına verilen maluliyet maaşıyla ilgili birçok kayıt bulunmaktadır. Bulabildiğimiz en erken kayda göre 1790 yılında Menteşe'de tımar sahibi olan Süleyman Efendi, yaşlılık ve sakatlık dolayısıyla emeklilik isteğini sultana bir arzuhalle bildirmiştir. Süleyman Efendi, padişahın hatt-ı hümayunu ile bir cebelü bedeliyesi (asker tazminatı) ile emekli edilmiştir.[71]

Osmanlı İmparatorluğu'nda emeklilikle ilgili uygulamalar, devletin başlangıcından beri varlığını sürdürmesine rağmen modern anlamdaki emekli fonları, ilk defa II. Mahmut döneminde gündeme alınmıştır. Konuyla ilgili 19. yüzyıla ait arşiv kayıtları, 1826 ve 1858 yılları arasında görülmektedir. Bu kayıtlardan anlaşıldığına göre emeklilik maaşı, kişilerin sakatlık derecelerine göre devlet tarafından ödenmekteydi.[72] Abdullah Martal'ın makalesine göre bu tarihlerde devletin, derecelendirilmiş emeklilik fonuna

70 BOA, Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi, 4218. 24 yapraklık bu kayıtta, İstanbul Yedikule resmî mukattaalarının emekli müstefidleri, El-hac Osman Ağa ve Süleyman Ağa tarafından; isimleri, doğum yerleri, görevleri ve günlük ücretlerine göre kaydedilmiştir. Kaptan ağa, reis, teberdar, terzi ve silahdar bunlardan bazılarıdır.

71 BOA, HAT, 201/10351. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire; The Classical Age (1300-1600)*, Phoenix, Londra, 1973, s. 226. Tımar, Osmanlı Devleti'nde bir toprak sahipliği sistemiydi. Tımar, yıllık 20.000 akçeden az değere sahip, gelirleri askerî hizmetlere harcanan topraklara verilen isimdi.

72 BOA, HAT, 296/17601, 29 Zilhicce 1245 / 21 Haziran 1830. BOA, A.MKT. UM, 334/59, 15 Rebiülahir 1275 / 22 Kasım 1858.

ödeme yaparak sakatların yetersizliklerini tazmin etmeye başladığını söylemek mümkündür.[73]

Önceki dönemlerle karşılaştırdığımızda II. Mahmut döneminde maluliyet sisteminin, rütbesiz askerlere kadar genişletildiğini görürüz. Bu sebeple 19. yüzyılın başları, modern öncesi emeklilik sisteminden 19. yüzyılın sonlarında kurulan modern emeklilik fonu sistemi arasında bir geçiş dönemi olarak düşünülebilir.

Bu bağlamda bir diğer örnek ise 1865 ve 1866 yılları arasındaki döneme ait, çeşitli zanaat gruplarından yaşlı ustalar, emekli askerler, ölenler, görevden azledilenler ve fakirler için derecelendirilmiş maaş kayıtlarını içeren maaş defterleridir. Yine 1897 yılına ait bir kayıt, emekli askerlere verilen maaşın miktarı hakkında bilgiler içermektedir.[74] Bu örnekler, Osmanlı İmparatorluğu'nun gaziler için sosyal güvenlik önlemleri almanın gerekliliğinin farkında olduğunu göstermektedir. Özel sektöre baktığımızda ise Osmanlı İmparatorluğu'nda temel üretim şeklinin iki geniş alana yayıldığını görmekteyiz; devlete vergi geliri oluşturan tarımsal üretim ve loncalar tarafından sağlanan el yapımı mamuller.

Lonca yapılanmasının içerisinde, "*orta*" ya da "*teavün sandığı*" olarak isimlendirilen ve iş kazası sonucunda sakatlanan lonca üyelerinin tazminat maaşlarının dönüşümünü sağlayan ortak bir fon bulunmaktaydı. Bu fon, Büyük Britanya'daki sosyal yardımlaşma ve şirket emeklilik fonlarıyla karşılaştırılabilir.[75]

73 Abdullah Martal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler," *XIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 3.

74 BOA, I.AS, 22/1315/R-04, 24 Rebiülahir 1315 / 22 Eylül 1897. Maluliyet maaşının derecesi, savaş sırasındaki sakatlığa göre belirlenirdi. Bu belgeye göre birinci derece maluliyet maaşı 125 akçe, ikinci derece 100 ile 80 akçe arasında değişmekteydi. Maluliyet maaşlarının derecelerini gösteren belge için bkz: Ek 9.

75 Leslie Hannah, *Inventing Retirement: The Development of Occupational Pensions in Britain*, C. 6, Cambridge, 1983, s. 31-32, 130.

Loncalar, özerk bir yönetici kadroya sahipti. Kethüda ya da kahya olarak isimlendirilen lonca baş yöneticisi, loncanın zanaatkâr üyeleri tarafından seçilirdi. Kethüdalar, 20. yüzyılda kaldırılmalarından önce kazalardaki malların kalitesini ve fiyatlarını kontrol ederek Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ekonomik yaşamı düzenliyorlardı.[76] Buna ek olarak birçok zanaat işini yürütür, zanaatkârlara hammadde sağlar, kurallara uyulup uyulmadığını kontrol ederlerdi. Kethüdalar, zanaatkârlara eğitmenlik yapmanın ve sertifika vermenin yanı sıra bazı vergileri de toplarlardı.

Loncalarda, fonksiyonu iş sırasında sakatlanan ya da ölen çalışanlara kaynak sağlamak olan "teavün sandığı", işçilerin risklerini maddî olarak tazmin etmekteydi.[77] Loncaların vergi sorumluluklarını yerine getirmelerinden sorumlu olan kişiler kadılardı. Fabrika üretimine geçen Avrupa'daki çağdaşlarıyla yarışamayan loncalar, imparatorluğun dışarıdan ithal mal almasına karşın dışarıya ihraç yapamamasının sonucunda zayıflayarak 1912 yılında kapanmıştır.

Özerk bir ekonomik yapı oluşturmalarının yanı sıra loncalar, basit şekilde de olsa sosyal güvenlik sağlayan kurumlardı. Loncaların 1912'de kaldırılmasıyla beraber, bu sosyal güvenlik uygulamaları da ortadan kalkmış oldu.

3- İş Kazası Mağdurlarına Maddî Yardım: Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik Fonlarının Ortaya Çıkışı

1866'da kurulan ilk emeklilik fonu, sadece askerî personelin yararlandığı askerî bir emeklilik fonuydu. Öncelikli olarak gazi-

76 Mine Çınar, Günar Evcimen ve Mehmet Kaytaz, "The Present Day Status of Small-Scale Industries (Zanaatkar) in Bursa-Turkey," *Middle Eastern Studies*, S. 20, 1988, s. 288. *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed: Halil İnalcık ve Donald Quataert, Cambridge University Press, Cambridge, C. 2, 1994, s. 589-593.

77 Ahmet Makal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997, s. 213.

lerin aldığı maaş, 1900'lü yılların ortalarında devlet ve belediye çalışanları tarafından da alınmaya başlandı. Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ilk modern sosyal güvenlik düzenlemesi, askerî görevlilerin yararlanması amacıyla 1866'da kurulan Askerî Tekaüd Sandığı'ydı.[78] Diğer taraftan, 1864 yılında Asakir-i Şahane'den emekli olan memurlar ve bu memurların dul ya da yetim kalmış kadın ve çocuklarına tahsis edilmiş maaşlarla ilgili birtakım hükümler yayınlanmıştır.[79]

Tüm bu düzenlemelerde askerî alanın, diğer tüm modernleşme çabalarında olduğu gibi yönlendirici bir rol oynaması dikkat çekicidir. Emeklilik fonları, geniş bir sosyal güvenlik servisi sağlamaktan çok emekliliği, sadece kendi üyeleri için düzenlemişti. Tenkisat-ı Askeriye adı verilen askerî reform, ordu mensuplarının görevlerini gereği gibi yerine getiren memurların emeklilik haklarını belirleyen bir yasaydı. Buna ek olarak gazilerin ölümünün ardından geride kalacak dul eşlerine ve çocuklarına verilecek iane isimli yardımlar da bu yasaya göre düzenlenmişti.[80] 1893 tarihli bir arşiv belgesi, 1885 yılında emeklilik fonunda yapılan uygulamaları göstermektedir.[81] Askerî Emeklilik Fonu'nun, askerî sınıfın ve bu sınıfın üyelerinin gelecekteki güvenliğini sağlayan emeklilik şartlarını yeniden düzenleyen emeklilik politikasının baştaki örneklerinin birinden doğduğunu söylemek mümkündür.

78 Askerî Teaküd Sandığı hakkında daha geniş bilgi için bkz: "Askerî Tekaüd Sandığı İdaresinin Nizamnâme-i Dâhilisi," *Düstur*, 2. Tertip, 1. Cilt, s. 230. Bu düzenleme, Askerî Emeklilik Fonu'nun alt başlığı olan beş ana bölümden oluşmaktadır: Muhasebe Heyeti, Tahrirat Heyeti, Tetkik ve Teftiş Heyeti ve Evrak Kalemi. Ana maddelerin bu fondan önce yasallaştırılmış olması muhtemeldir.

79 Abdullah Martal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler," *XIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara, 1999, s. 6.

80 Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 289.

81 BOA, I.AS, 2/13, 20 Recep 1310 / 7 Şubat 1893.

Osmanlı arşivlerindeki somut belge örneklerine dönecek olursak, askerî fonların modernleştirilmesinin öncesine rastlayan 1858 tarihli bir vakada, gazilere verilen maaşların sakatlanma derecelerine göre belirlendiğini gösteren bir belgeye rastlamaktayız.[82] 1858 tarihli bir diğer kayıt ise savaş sırasında ölenlerin arkasında kalan dul ve yetimlere verilen maaşı belgelemektedir.[83] Emeklilik maaşı ödemesine verilecek somut örneklerden biri de Silistre Savaşı sırasında sakatlanan Aydınlı İsmail'e, 1854-55 yıllarında ödenen tazminattır.[84] Aydınlı İsmail'in durumu, sakatlık sebebiyle alınan emeklilik fonu için uygulanan tipik sürece bir örnektir çünkü Aydınlı İsmail, savaş sırasında bir elini kaybettikten sonra Dâhiliye Nezâreti'ne arzuhal yazmış ve arzuhalinin değerlendirilmesi sonucu kendisine tazminat ödenmiştir.

Diğer bir örnek ise topçu sınıfı üyelerinden Mehmet'in 1856'daki askerlik vazifesi sırasında sakatlanması sonucu kendisine ödenen 100 akçelik tazminattan bahseden belgedir.[85] Askerlik vazifesi sırasında sakatlanan her bir askerin, sakatlığını ispat etmek için *Mekteb-i Tıbbiye*'den sağlık raporu alması ve ancak bu raporun onaylanması sonucu emekli olabileceği not edilmelidir.

Buna bir örnek, 1861 yılında Halep'te yaşanmıştır. Halep Vilayet Konağı'nda jandarma çavuşu olan Arnavut Abbas, Dâhiliye Nezâreti'ne, görev sırasında kör olduğunu ve bu nedenle erken

82 BOA, A.MKT.UM, 334/59, 16 Cemaziyelevvel 1275 / 22 Aralık 1858.

83 BOA, A.MKT.UM, 334/59, 16 Cemaziyelevvel 1275 / 22 Aralık 1858; BOA, A.AMD, 79/19, 1275 / 1858.

84 BOA, A.AMD, 64/59, 1271 / 1854-55. Verilen tazminatın miktarı bu belgede yer almamaktadır. "Silistre Muharebesi'nde ----- isabetiyle sağ eli sakat olmuş ve asakir-i celile nezâretinden bugün tekaüd olundu."

85 BOA, A.MKD.DV, 90/58, 10 Recep 1272 / 17 Mart 1856. "Asakir-i Şahane neferinden muharebede sakat olmakla icra-yı tekaüdünü rikab-ı ----- cenab-ı padişahiye takdim eylediği arzuhal ile ol babda tophane-i amire müşiri devletlü paşa hazretleri, muharebeye şamil tezkire-i acizi ve mezkur-u ---- ile beraber irsal-i su-i sami-i şehriyar ileri kılınmış olmakla ol babda irade kılınmıştır."

emekliliğini istediğini ifade eden bir arzuhal sunmuştur. Ne var ki devletin yaptığı bir araştırmadan sonra, Arnavut Abbas'ın görev sırasında kör olmadığı anlaşılmış ve emeklilik talebi reddedilmiştir.[86] Bu örnek, kişilerin iş sırasında sakatlandıklarını devletin sağlık makamlarına onaylatması gerektiğini ve devletin, emeklilik sürecini özenle takip ettiğini ortaya koymaktadır.

4- 1870 Yılı Emeklilik Önergesi

1870 yılı emeklilik önergesi, Avrupa'daki gelişim hareketleriyle birlikte Osmanlı emeklilik fonunu modernleştirmek amacıyla hazırlanmıştır. Maaş bağlanmasıyla ilgili kural, başvuru ve uygulamalar, bu önergeyle sistematik hale getirilmiştir. Bu alandaki modernleşme; böyle gerekli bir kanunun daha önce Osmanlı İmparatorluğu'nda hiç yer almamış olması, eşitlik prensibine dayalı olarak oluşturulan Avrupa kanunlarının kabul edilmesi gibi bir dizi sebeple yürütülmüştür.

Osmanlı yönetimi, arzuhal üzerine maddî yardım ödenmesi sistemini standartlaştırmaya ve emeklilikle ilgili hak ve yükümlülükleri belirlemede yeterli umumi kurallar oluşturmaya ihtiyaç duymuştur. Bu yüzden iş kazası sonucunda sakatlanan kişiler, koruma altına alınmıştır. Devlet memurları için tasarlanan bu önerge, bu tarihten sonra kurulan tüm emeklilik fonları için örnek teşkil etmiştir. Standartlaştırma ve modernleştirme çabaları için belirgin bir dönem olan II. Abdülhamid dönemi boyunca, bu konunun devlet tarafından önemsendiğini belli edecek sayıda emeklilik fonu oluşturulmuştur.

Avrupa'daki emeklilik politikalarından örnekle hazırlanan önerge, tazminat kanunun üzerinde önemle duruyordu. Avrupa'da, emeklilik fonuyla beraber emeklilikle ilgili hakları temsil eden kanunlar olduğunu belirtiyordu. Bu önergeyi hazırlayan heyet, Avrupalı –özellikle emeklilikle ilgili uygulamalar-

86 BOA, A.MKT.UM, 546/79, 8 Ramazan 1278 / 9 Mart 1862.

da tecrübeli Fransız– kanunlarından örnekle oluşturulacak bir emeklilik fonunun gerekliliğini kabul ediyordu.

1870 yılı emeklilik önergesinin hazırlanmasından önce Osmanlı memurları, Fransa'daki emeklilik sistemleriyle ilgili bir araştırma yaptılar. Önergede Fransa, Britanya ve Avusturya'daki memurlar için emeklilik maaşının bir hak ve yükümlülük olduğu belirtiliyordu. Ek olarak önergede, Fransa'da tatbik edilen emeklilik kanununa göre emeklilik hakkı kazanan çalışanların, resmî emeklilik tarihlerinden önceki son altı yıl içerisindeki toplam gelirlerinin 1/60'ının geri ödendiği bilgisi eklenmişti.[87]

1870 önergesi, aynı zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nun bu konuda eksiklikleri olmasına rağmen emeklilik kanununun, tüm devletler tarafından uygulanması gereken bir adım olduğunu ifade etmektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1870 yılına kadar emeklilik kanununun neden var olmadığı sorgulandığında önerge, bunu iki sebeple açıklamıştır. Bunlardan ilki, devlet memurlarının geçmişte devlet tarafından çeşitli şekillerde ödüllendirildiği; diğeri ise ihtiyaç sahiplerinin ihtiyaçlarının devlet tarafından karşılandığı şeklindedir. Halbuki sultan tarafından ödenen bağışların bir standardı olmadığından, verilen para herkese eşit şekilde dağıtılmamaktaydı.[88]

Devlet Memurları Emeklilik Fonu'nun oluşturulmasından önce Osmanlı yönetimi, emeklilik maaşını ilk olarak devlet memurlarının derecelerine göre uygulamayı planlasa da daha sonra bunun uygulanabilir olmadığı ortaya çıktı. Sonunda, aylıkları 5000 akçeden daha az olan çalışanların emekli maaşlarının yüzde beş, 5000 akçenin üzerinde olanların maaşlarının yüzde üç oranında ödenmesi kararlaştırıldı. Bir memurun emekliliğine yakın bir zamanda ölmesi durumunda geride kalan dul ve yetimlerinin,

87 BOA, SD, 2392/18.

88 BOA, SD, 2392/18.

memurun derece ve hizmetine göre emekli maaşından yararlanması karara bağlanmıştı.[89]

1870 önergesinden sorumlu heyet üyelerinin görüşmelerinden sonra emeklilik prosedüründe yer alacak dört ilke belirlendi. Bu dört ilke, aynı zamanda emeklilik maaşı dağıtımındaki karışıklıkları ortadan kaldırarak emeklilik haklarını adil hale getirdi. Emeklilik maaşlarının miktarı ve oranı, önergenin temel maddeleri arasındaydı.

Diğer iki sorun ise emeklilik fonunun nasıl kurulacağı ve kuruluş için gerekli kaynağın nasıl bulunacağıydı. Sonunda Şûra-yı Devlet, emeklilik fonunun yönetimini üstlenmeyi talep ederek emeklilik fonunun yönetimi, hesapları ve işleviyle ilgili yeni bir nizamnâme oluşturulmasını istedi. Bunun sonucunda, 1870 yılında emeklilik şartlarını belirleyen 26 madde ve 4 esastan oluşan bir nizamnâme hazırlandı.[90] Bu nizamnâmeye göre;

Emeklilik için arzuhal sunacak kişiler, devlet memuru ya da işçi olmalıydılar.

Maaşlardan yapılacak kesintiler, belirlenen oranlarda olmalıydı.

Devlet memurlarının yaşı ve mevkisi, nizamnâmede belirtilen standartlara uygun olmalıydı.

Emeklilik talebinde bulunan memur, görevini ihmal etmesi durumunda emekli olma hakkını kaybetmeliydi.

Önergeden sorumlu kurul ve Şûra-yı Devlet, emeklilik şartlarını böylelikle belirlemiş oldular. Komite tarafından hazırlanan 26 maddelik düzenlemenin içerisindeki 2 madde, sakatlara verilen emeklilik maaşıyla ilgiliydi. Önergenin 9. maddesi, sivil ya da askerî görevleri sırasında geçirdikleri kaza sonucu sakatlanmaları durumunda, vatanseverlik ve sabırla müdafaada bulunarak mille-

89 BOA, SD, 2392/18.

90 BOA, SD, 2392/18.

te hizmet eden memurlara, vazifelerinin derecelerine göre maaşlarının 1/60'ı ya da 1/50'sinin verileceğini belirtmektedir.[91] İş kazası mağdurlarının eşleri ise kocalarının ölümü halinde eşlerinin maaşlarını almaya devam edeceklerdi.[92]

Böylelikle, emeklilik fonu için düzenlenen nizamnâme içerisinde, iş kazası sonucunda sakatlananların da göz ardı edilmemiş olduğunu öğrenmekteyiz. Ayrıca bu düzenlemeyle birlikte, sakatlananlarla ilgili maddeler, gelecekte iş kazası mağdurlarına ödenecek tazminatlarla ilgili olarak düzenlenecek yasalara temel teşkil edecek esaslar arasına yerleştirilmiş oldu.

5- Sanayileşme ve İş Kazalarının Fonlarla Tazmini

Erken dönem Osmanlı İmparatorluğu'nda üretim, tüketim mallarına odaklı olarak yapılırdı. II. Mahmut döneminde Sinop, İzmit ve İstanbul'da tersanelerde buharlı gemi yapımına başlandı. Böylelikle ilk fabrikalar da askerî endüstriye dayalı üretim yapan

91 BOA, SD, 2392/18 Madde 9: Memuriyetlerine müteallik olan ve olmayan harekât-ı fedakârâne veyahut memuriyetlerine müterettib-i mukavemet ve müdafaadan dolayı tekaüde müstehak olan memurlara son maaşları tahsis olunur. Ve iş bu tahsis olunacak maaşları hiçbir vakitte 7500 kuruşa tecavüz edemez. Ve zaifi memuriyetlerini icradan dolayı musab ve kazazede olan memurlara hidemat-ı âdiyede müteheddim iseler son maaşlarının 1/60 ve hidemat-ı seyriyede müteheddim iseler 50 de 1 nispet-i kaidesi üzerine tahsis edilir. Fakat iş bu tahsis olunan maaşlar ----- aşağı olamaz. Mazeret-i vücudiyeleri sebebiyle ifa-yı hidmetten aciz olanlar veyahut memuriyetleri lağv olunanlar hidemat-ı âdiyede iseler maaş nispetinin 60 da 1'ini ve hidemat-ı seyriyede iseler 50 de 1'ini alırlar.

92 *A.g.b.*, Madde 11: 9. maddede mezkur olan harekât-ı fedakârânenin veya müdafaa ve mukavemet hallerinin tesiratıyla müteakiben veyahut esbab-ı muharrerenin netayici olmak üzere mütehakkiren ------ halleri vuku bulan veyahut mahallî memuriyetlerine gider iken mahallin ve muhaterat-ı seferiyeye uğrayıp vefat eden memurların zevce-yi metrukeleri dahi vefat eden zevclerin aldıkları veyahut almaya mütehak oldukları maaşlarının sülalesine nail olurlar ve vazife-yi memuriyetlerini ifa yolunda musab ve kazazede olanlarının zevclerinin aldıkları veya almaya mutehak oldukları maaşların selasına nail olurlar.

işletmeler olarak kurulmaya başlandı. Aynı zamanda 19. yüzyılda, demiryollarının ihtiyacını karşılamak amacıyla Ereğli kömür madenleri açıldı. Böylelikle Osmanlı'da işçi sınıfının sayısı giderek artmaya başladı. 1 Nisan 1866 yılında kurulan ve Ameleperver Cemiyeti olarak isimlendirilen ilk işçi birliği; birliğin zanaat eğitimi ve bu eğitim için gereç sağlama, üyelerine iş bulma gibi sınırlı işlevlere sahip olmasına rağmen bir sosyal güvenlik uygulaması olarak kabul edilebilir.[93]

1865 yılında yüksek mevkili bir Bahriye Nezâreti memuru olan Ereğli Livası Kaymakamı ve Maden-i Hümayun Nazırı Dilaver Paşa, özel bir maden komisyonunun başına geçti. Paşa, 1867'de Zonguldak kömür havzası madencilerinin çalışma koşullarını iyileştirmeyi amaçlayan 100 maddelik bir nizamnâme hazırlamasına rağmen önerge, padişah tarafından kabul görmediği için hayata geçirilemedi.[94]

Bu kanuna baktığımızda madenlerde meydana gelen kazalarla ilgili herhangi bir yaptırım olmadığını görüyoruz. Uluslararası standartlara göre değerlendirme yapıldığında, Zonguldak madenlerinde meydana gelen kaza oranlarının oldukça yüksek olduğu dikkati çekmektedir. Osmanlı işçileri, Avrupalı ve Amerikalı çağdaşlarına göre işle ilgili yaralanmalarla ya da ölümlerle, dört kat daha fazla karşı karşıya kalmaktaydılar.[95]

Madenciliğin yanı sıra ağır sanayi; tersaneler, tophaneler, barut fabrikaları, demiryolu fabrikaları ve silah fabrikalarıyla yürü-

93 Yavuz Selim Karakışla, "The Emergence of Ottoman Industrial Working Class, 1893-1923," *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, ed: Donald Quataert ve Erik Jan Zurcher, Tauris Academic Studies, Londra, 1995, s. 26-27.

94 Donald Quataert, *Miners and the State in the Ottoman Empire The Zonguldak Coalfield 1822-1920*, Bergnahn Books, New York, 2006, s. 41. Nizamnâme için bkz: Ümran Nazif Yiğiter, *Kömür Havzasında Amele Hukuku*, Zonguldak, 1943, s. 15-25.

95 Yavuz Selim Karakışla, *a.g.m.*, s. 150.

tülmekteydi. Hafif sanayi ise asıl olarak tekstil üzerine odaklanmıştı.[96] Tıpkı İngiltere'deki gibi madenciler, Osmanlı Devleti tarafından sağlık riskleri ve zor çalışma koşulları sebebiyle güvenlikte dikkate alınan ilk gruplar arasındaydı. Dilaver Paşa tarafından kaleme alınan düzenleme, hiçbir zaman yürürlüğe konulamamakla beraber, kazaların tazminini sağlayacak tazminat ya da maaş gibi bir çözüm de içermiyordu. Bu nizamnâme taslağının, işçileri korumaktan çok üretimin devamını sağlamayı amaçladığını söyleyebiliriz.

Diğer taraftan 1869 yılında; angaryanın kaldırılması, çalışma şartlarının yeniden düzenlenmesi, iş kazalarına karşı koruyucu önlemlerin alınmasıyla ilgili yasal düzenlemeler içeren Maadin Nizamnâmesi yayınlandı. Bu nizamnâmede belirtildiğine göre her işyeri, doktor ve yeterli miktarda ilaç bulundurmak zorundaydi.[97]

Hafif ve ağır sanayinin dönüşümü, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1918'deki çözülüşünden önce tamamlanamadı. Ülkede askerî örgütün içerisinde faaliyetini sürdüren ve aralarında Tersane-i Âmire'nin de bulunduğu bir dizi sektör mevcuttu.

Sanayi işçilerinin daha önce modern anlamda işçi olarak görmediği lonca üyeleri sosyal haklara sahipken Osmanlı İmparatorluğu'ndaki sanayi işçilerinin haklarını tanımlayan ilk nizamnâme, 1875 yılında Tersane-i Âmire'de "Amele-i daimenin mütekaidîni ve bunların eytam ve eramiline tahsis olunacak maaş hakkındaki nizamnâme" adı altında yayınlandı.[98]

Bu nizamnâme, 4 bölüm ve 40 maddeden oluşmaktaydı. İlk bölüm, emeklilik fonunun yönetimi; ikinci bölüm, emeklilere

96 Donald Quataert, "Textile Workers in the Ottoman Empire (1650-1922)," *National Overview Turkey 1*, İstanbul, 2004, s. 4.

97 Nadir Özbek, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 117-118.

98 BOA, I.MA, 2299. Tersane-i Âmire'de müstahdem amele-i daimenin mütekaidini ve bunların eytam ve eramiline tahsis olunacak maaş hakkındaki nizamnâmedir.

ödenecek maaşlar; üçüncü bölüm, sakatlanan işçilere ödenecek maaşlar; son bölüm ise ölen işçilerin geride kalan dul eşlerine ve çocuklarına ödenecek maaşlar hakkındaydı.

Nizamnâmenin 20. maddesine göre iş sırasında kaza geçiren bir işçi, sakatlık derecesine göre emekli olabiliyordu. Sakatlık dereceleri ve bu derecelere göre ödenen maaşlar, nizamnâmenin 23. maddede belirtilmiştir. Bununla beraber işçi, eğer devlet hizmetinde yirminci yılını tamamlamamışsa maaşının 1/3'ünü alarak emekli olabilirdi. Diğer taraftan yirmi yıllık bir işçi, ikinci dereceden sakatlığa sahip olması halinde yaşamını yardımsız sürdürebilmesi durumunda 24. maddeye göre maaşının yarısını alarak emekli olabiliyordu.[99]

6- II. Abdülhamid Dönemindeki Girişimler (1876-1908)

II. Abdülhamid, tahtta olduğu süre içerisinde, kendinden önceki dönemlerde bir taneyle sınırlı olan emeklilik fonu sayısını ve bu fonlar sayesinde tazminat alan iş kazası mağdurlarının sayısını artırdı. Bu girişimlerle beraber II. Abdülhamid, yardım talebinde bulunanlara –planlı ve sistematik olmasa da– emeklilik fonundan karşılanmayan "atiyye"lerle yardımda bulunmaya devam ediyordu.

II. Abdülhamid'in, iş kazası mağdurlarına sunduğu bu atiyyelerin, sosyal güvenlik sistemi oluşturmaktan çok sultanın koruyucu imajını halkına yansıtma aracı olarak hizmet gördüğünü söylemek mümkündür. Bu tür hediyelerin yanı sıra II. Abdülhamid, fakir ve ihtiyaç sahiplerine yardım amacıyla Darülaceze ve Darülhayr isimli kurumların açılmasını da sağlamıştır.[100] II. Abdülhamid,

99 *A.g.b.*

100 Nuran Yıldırım, *Darülaceze Tarihi*, Darülaceze Yayınları, İstanbul, 1997, s. 33. Osman Nuri Ergin, özellikle mihmanhane, darü'z-ziyafe, misafirhane, tabhane ve şifahane gibi İstanbul'un bazı geleneksel kurumlarının, II. Abdülhamid'in kurduğu Darülaceze ve Darülhayr gibi kurumlardan çok daha önce kurulduğunu vurgular. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, C. 4, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 504-509.

Darülaceze'ye şahsî servetinden 10.000 Osmanlı lirası bağışlamıştır. Yapının 50.000 liraya mâl olduğu göz önünde bulundurulursa II. Abdülhamid'in bağışının miktarı daha iyi anlaşılacaktır.

Diğer taraftan, 1890'lı yıllarda Avrupa'da oluşturulan kurumlara benzer kaza sigorta sistemi oluşturulamamasının yanı sıra Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk işçi sınıfı olan maden işçilerinin çalışma koşullarını iyileştirecek bir nizamnâme de hazırlanmamıştır.[101]

II. Abdülhamid döneminde, çeşitli sayıdaki emeklilik fonuyla ilgili iki belirgin girişim vardır. İlk adım, Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın kuruluşudur. Klasik dönemde bürokrasi, çeşitli kalemiye personeliyle sınırlıydı. 18. yüzyılın sonunda kalemiye sınıfı, yaklaşık 1000-1500 personele ulaşmıştı.[102] 1830'lu yılların sonrasında bürokratik kurumlarda yapılan reformlar sonucu memurların sayısı artarak, görevlerinin özelleştirilmeye başlanmasıyla mülkiye sınıfı meydana geldi. İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Nizamnâmesi isimli 1869 nizamnâmesiyle köylerdekilerden illerdekilere kadar tüm pozisyonlardaki memurların görev, yetki ve sorumlulukları belirlendi. 1869 nizamnâmesi, devlet memurluğunu uzmanlık alanı olarak belirleyen ilk belge olması açısından dikkate değerdir. Böylelikle hizmet, maaş, yol ücreti gibi konularla beraber yetim ve dullara ödenecek emekli maaşlarıyla ilgili düzenlemeler de devletin gündemine girmiş oldu.

Memurlar, bu nizamnâmeyle emeklilik hakkından yararlanmaya başladılar. 1881 yılında Mülkiye Tekaüd Sandığı kuruldu ve 1325 (1909) tarihinden itibaren devlet memurluğu ve askerî hiz-

101 Zonguldak'ta, Avrupa ve Amerika'daki çağdaşlarına göre çok daha fazla sayıda maden işçisi yaralandı ya da öldü. Osmanlı döneminde bilinen ve 67 işçinin ölümüyle sonuçlanan en kötü kaza, en büyük maden havzalarından biri olan Gürcü madeninde meydana geldi. Kaza kurbanlarının profilleri için bkz: Donald Quataert, *Miners and the State in The Ottoman Empire: The Zonguldak Coalfield 1822-1920*, Berghahn Books, New York, 2006, s. 3, 187-206.

102 Carter V. Findley, *Bureaucratic Reform in The Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 1980, s. 147.

metler için iki farklı emeklilik fonunun oluşturulmasına başlandı.[103] Diğer bir deyişle 1900'lü yılların başlarında devlet çalışanlarının emeklilik hakları, daha büyük bir çalışan grubunu kapsamaya başladı.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'na göre 20 yaşını doldurmuş her memur, günlük ücret almıyor olmak şartıyla maaş alma hakkına sahipti.[104] Bir memur, emekli olabilmek için otuz yıl çalışmak zorundaydı. Emekliliğe hak kazanan memur, hizmet kaydıyla birlikte Tekaüd Sandığı'na başvururdu. Örneğin 1909 tarihli bir kayıt, emekliliğini isteyen bir polis memuru olan Ahmet Efendi'nin, hizmet kaydının memur emekli sandığına gönderilmesinin ardından fon kurallarına uygun olarak emekli olduğunu gösterir.[105]

1898 tarihli bir diğer belge Halep, Selanik ve Manastır'daki dört devlet memurunun, engellilik sebebiyle emeklilik talep etmeleriyle ilgilidir. Bu örnekler, devletin engellilik vakalarıyla titizlikle ilgilendiğini göstermektedir.

Tekaüd Sandığı sermayesi, mülkiye memurlarının maaşlarından %5 oranında kesinti yapılarak oluşturuluyordu. 1909 tarihli bir belgede, Trablusgarp valisinin maaşından yapılan kesintinin, 1881 ile 1909 yılları arasında değişmediği gözükmektedir.[106] Ayrıca fonun vergi gelirleri de düzenlenerek muhasebe bölümünün bütçe yapması amaçlanmıştır. Söz konusu bütçenin, Şûra-yı Devlet tarafından onaylanması gerekliydi. Mülkiye Tekaüd Sandığı, maaşlar için yeterli sermayeye sahip olmadığından emeklilik talep dilekçeleri sırayla kabul ediliyordu.[107] Tekaüd Sandığı yönetmeliğine göre bir devlet memuru, iş sırasında geçirdiği bir kazadan

103 "Memurîn-i Mülkiye Tekaüd Kanunu", *Düstur*, 2. Basım, C. 1, s. 665.

104 *A.g.e.*, s. 669, 681. Madde 2: Hakk-ı tekaüd sene-yi şemsiye hesabıyla yirmi yaşına visalden itibaren hidmete mahsus olarak maaşa nailiyet tarihinden yedi ile ------- otuz sene hidmete intisab olunur.

105 BOA, DH.EUM.MH, 10/25, 9 Zilhicce 1327 / 22 Aralık 1909.

106 BOA, DH.MUI. 6/-1/53, 24 Safer 1327 / 17 Mart 1909.

107 "Memurîn-i Mülkiye Tekaüd Kanunu," *Düstur*, 2. Basım, C. 1, s. 669.

dolayı kalıcı olarak hastalanır ya da sakatlanırsa son maaşından itibaren alacağı emeklilik maaşıyla kolaylıkla emekli olabilirdi.[108] Diğer taraftan, hizmet süresini tamamlamadan emeklilik için başvuru yapmış olan memurların dilekçeleri, erken emeklilik durumunda yönetmelikte belirtildiği gibi daha az ödeme alma şartına dayalı olarak dosyalanırdı.

Beyrut'ta sakatlığı dolayısıyla emeklilik isteyen bir polis memuruyla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi belgesine göre İbrahim Efendi isimli memur, başvurusunun ardından 200 akçeden az maaş alacağına dair bilgilendirildikten sonra 1912 yılında tekrar işe alınmayı talep etmiştir.[109] Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın istikrarlı işleyişine rağmen engellilik, ancak Dersaadet'teki Tıbbiye Mektebi'nin ya da –varsa– maaş için başvuruda bulunacak kişilerin yaşadığı ildeki yerel kurulun onayıyla ispat edildiğinde kabul görüyordu. Yerel kurulun raporunun da Mekteb-i Tıbbiye onayından geçmesi gerekiyordu.

Zeydiye'de Posta ve Telgraf-ı Umumi idarecisi İskender Efendi, 1887 tarihli şikâyet dilekçesinde, onaylanmış bir engelli raporu olmasına rağmen Tekaüd Sandığı işlemlerinde zorluk çektiğini ve emekli olamadığını ifade ederek Dâhiliye Nezâreti'nin bu sorunu çözmesini talep etmiştir.[110] 1909'daki diğer bir belge, grup olarak da dilekçe verilebildiğini göstermektedir. Bir grup engelli kişinin emekli olma talebini içeren bu belgeye göre kişiler sağlık kontrolünden geçirilip sağlıklı oldukları tespit edildikten sonra emeklilik istekleri, Mekteb-i Tıbbiye tarafından reddedilmiştir.[111]

1905 yılında nizamnâmeye eklenen beş maddeye göre memurun emekliliğine neden olan sakatlık ya da hastalık, emekli olduğu

108 *A.g.e.*, s. 669. Madde 16: Malul olan bir memur hidmet-i tekaüdü ikmal etmiş ise müddet-i hidmet itibariyle maluliyet veya tekaüd maaşından miktarca hangisi fazla ise o maaş tahsis olunur.

109 BOA, DH.EUM.VRK, 11/2, 6 Safer 1331 / 15 Ocak 1913.

110 BOA, DH.MKT, 146/28, 15 Rebiülevvel 1305 / 1 Aralık 1887.

111 BOA, DH.MUI, 48/40, 16 Zilkade 1327 / 29 Kasım 1909.

tarihten sonraki iki yıl içinde daha kötüye gider ve kişi bir başkasının yardımına muhtaç hale gelirse bu durum, sağlık kurulu tarafından onaylanmak koşuluyla maaşında artış yapılabilirdi. Örneğin Fener Defterdarlığı'nda yardımcı memur olarak görev yaparken gözlerindeki sakatlık sebebiyle emekli olmak zorunda kalan Sadi Efendi, Şûra-yı Devlet'ten, ilerleyen görme bozukluğu sebebiyle maaş artışı talebinde bulunmuştur. Şûra-yı Devlet üyeleri arasındaki görüşmeler neticesinde Sadi Efendi'nin durumunun yasaya uygunluğuna karar verilip maaşı artırılmıştır.[112]

Nizamnâmeye eklenen beş maddelik eke göre bir memur iş kazası nedeniyle ölürse geride kalan dul eşi ve çocuklarına, son maaşının çeyreği ödenirdi. Bu maaşın verildiği kişi öldüğünde ya da evlendiğinde ise emeklilik maaşı kesilirdi. 1886 tarihli bir belgede imam ve muhtarların, kişilerin yaşamındaki bu tür değişiklikleri Tekaüd Sandığı'na bildirmekle sorumlu tutulduğu görülmektedir.[113]

Örneklere bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında modern anlamda sosyal güvenlik uygulamalarının, ilk olarak sürekli maaşları dolayısıyla toplumda güçlü bir yer edinmiş askerî ve sivil memurlar için uygulandığını söylemek mümkündür.

Mülkiye Tekaüd Sandığı'nın yanı sıra diğer alanlarda çalışan personel için aynı hizmeti sağlayan başka fonlar da kuruldu. Yeni kurulan bu fonlardan biri de Sıhhiye Tekaüd Sandığı (1883) idi.[114] Çalışma süresi ve iş kazası sonucunda meydana gelen sakatlık kriterleriyle emekli olmayı iki şarta bağlayan fona göre günlük maaş alan geçici işçiler hariç her memur, emekli olma hakkına sahipti.

112 Hüseyin Özdemir, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2001, s. 298.

113 Belge, kentlerdeki nüfus değişikliklerinin imam ve muhtarlar tarafından Tekaüd Sandığı'na rapor edildiğini göstermektedir. BOA, DH.MKT, 1442/97, 6 Zilkade 1304 / 27 Temmuz 1887; DH.MUI, 72/27, 26 Safer 1328 / 9 Mart 1910.

114 Hüseyin Özdemir, *a.g.e.*, s. 303.

İkinci fon olan Şirket-i Hayriye Tekaüd Sandığı ise 1892 yılında Şirket-i Hayriye (Buharlı Gemi Şirketi) çalışanları için oluşturulmuştur. Diğer fonların aksine Şirket-i Hayriye Tekaüd Sandığı, geçiciler de dâhil tüm işçilerin emekli olmasına imkân sağlıyordu. Ayrıca diğer fonlar maaşlardan %5 oranında kesinti yaparken bu fonun kesinti yüzdesi %4'tür.[115]

Üçüncü fon ise 1894'te kurulan İlmiye Tekaüd Sandığı'dır. İlmiye sınıfı, Mülkiye Tekaüd Sandığı'na dâhil değilken 14 yıllık bir gecikmenin ardından İlmiye Tekaüd Sandığı çatısı altında çalışan herkesin bağlı olduğu Makam-ı Meşihat (Şeyhülislamlık Makamı) da kapsamına aldı. Herhangi bir memur, vilayetlere giderken sakatlanır ya da ölürse fonun, bu kişinin maaşının %30'unu ödeyeceği bildirilmiştir.[116]

7- İş Kazası Mağdurları ve Sakatlar İçin Hediye İhsanı

Padişahın hediye ihsanı uygulamasının, Osmanlı siyasî yapısında zaman içerisinde değişen çeşitli anlamları vardı. 19. yüzyılda II. Abdülhamid, hediye bahşını, kendini yardımsever bir sultan olarak tanıtmak için başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu bölümde hediye ihsanının gelişimi, II. Abdülhamid dönemindeki işlevi ve engellilere kadar genişleyen kullanımı incelenecektir.

Unutulmamalıdır ki Osmanlı sultanları ve hanedanın diğer üyeleri, yüzyıllar boyunca hediye ihsanı uygulamasını, kendilerini adalet dağıtıcısı olarak takdim etme yoluyla politik mesajlar

115 "Şirket-i Hayriye Müstahdemine Mahsus Tekaüd Kararnamesi," *Düstur*, 1. Seri, C. 6, s. 1386-1388. Madde 1: Şirket-i Hayriye'de müstahdem bilcümle memurîn ve kaptan ve makinist ve ateşçi ve tayfalarla aylık-ı amele-i daimenin hakk-ı tekaüdden istifadeleri için maaşlarından her ay şartnamenin beşinci maddesi mucibince yüzde dördü tekaüd aidatı olarak kat ve tevkif olunacaktır. Madde 3: Müstahdemin talep ve istidaları vuku bulmadıkça veya ifa-yı hizmete muktedir olamayacak derecede alil ve maruz oldukları sabit olmadıkça tekaüdleri icra olunmayacaktır.

116 *Düstur*, 2. Seri, C. 1, s. 79-81.

vermek ve bağlılık görmek için kullanmışlardır. II. Aleksandr (1855-1889), Rus İmparatorluğu'ndaki seyahatleri sırasında halkıyla anlaşmayı ve onların onayını kazanmayı amaçlamış ve böylelikle halkına ne kadar adanmış olduğunu göstermeye çalışmıştır.[117] Özetle cömertlik ve yardımseverlik, farklı geleneklerde de olsa ideal yöneticilik anlayışında sahip olunması gereken temel özellikler arasında yer aldığından hediyeler, sultan ve ihtiyaç sahibi arasındaki ilişkiyi sağlamaktan çok otoritenin sağlanmasında önemli bir faktör olan *sultana olan bağlılığın tesisi*nin oluşturulmasına hizmet ediyordu.

Hakan Karateke, "Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power" adlı makalesinde Osmanlı İmparatorluğu'nun bu kadar uzun süre güçlü kalabilmesinin temel öncelikli sebebinin meşrulaştırma olduğunu belirtir. Dahası, Karateke'ye göre Osmanlı Hanedanlığı'nın bu kadar uzun süre güçlü kalabilmesinin ve halkıyla ilişkilerini doğru düzenleyebilmesinin sebebi, politik teoriyi devam ettirmedeki kararlılığıdır.[118]

Erken dönemde sultan ya da sultan eşlerinin halkın karşısına çıktıklarında kalabalığa dağıtılan sikkeler, hanedanın cömertliğini göstermede tamamlayıcı bir rol oynuyordu.[119]Leslie Peirce, Kanuni Sultan Süleyman sonrası dönemde sultanların daha az görünür olmasıyla beraber törenlerde ortaya çıkan bu boşluğun, hanedanın kadın üyeleri tarafından doldurulduğuna dikkat çekmektedir.[120] Bununla beraber bu durum, II. Mahmut'un saltanatı süresince (1808-1839) ra-

117 Adele Lindenmeyr, *Charity, Society, and the State in Imperal Russia*, Princeton University Press, Princeton, 1996, s. 157.

118 *Legitimizing the Order: The Ottoman Rhetoric of State Power*, ed: Hakan Karateke ve Maurus Reinkowski, Brill, 2005, s. 14.

119 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1948, s. 302-303.

120 Leslie Pierce, hanedanın kadın üyelerinin, özellikle valide sultanların ve haseki sultanların 16. ve 17. yüzyıllarda gücün ifadesinde oynadığı sembolik rolü incelemiştir. Leslie Pierce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993.

dikal bir biçimde değişmiştir. II. Mahmut, halka kendini daha görünür kılmış ve seyahatleri sırasında fakirlere sikke dağıtımı konusunda oldukça cömert davranmıştır. II. Abdülhamid döneminde sultanın imajının ve gücünün sembolik temsili, II. Mahmut, Abdülmecit ve Abdülaziz dönemlerinden ayırt edici şekilde farklılaşmaya başlamıştır. Yeni bir uygulama olmasa da II. Abdülhamid, hediye ihsanı sistemine dikkat çekici bir şekilde özel bir önem vermiştir. I. Abdülhamid, Abdülaziz gibi önceki sultanlarla karşılaştırma yapıldığında II. Abdülhamid'in bu konudaki uygulamaları, diğer sultanların yanında oldukça cömert kalır. Bu durum, II. Abdülhamid'in şahsî servetinin (Ceb-i Hümayun), söz konusu padişahlarınkinden daha fazla olmasından da kaynaklanmaktadır.[121]

Diğer taraftan II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı dışına çıkmadığı için halk, sultanlarının nasıl göründüğünü bilmiyordu.[122] Diğer bir deyişle sultan, daha çok Osmanlı yönetiminin temel yönetim ofisi olan Yıldız Sarayı'ndan dışarı çıkmaz hale gelmişti. Bu yüzden sultan, kendinden önceki padişahlardan farklı olarak devletin gücünün sembolik temsillerini kullanarak kişisel görünürlüğüne vurgu yapıcı araçlar/semboller geliştirmek durumunda kalmıştır.

1908'deki Jön-Türk devrimine kadar cuma selamlığı sırasında arzuhallerin padişaha direkt olarak verilmesi, önemli bir sembolik fonksiyona sahip olmuştu.[123] Klasik Osmanlı döneminde, padişah ihsanına nail olanların, cuma selamlığında aktif rol alması

121 Nadir Özbek, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Reign of Sultan Abdülhamid II 1876-1909," *Poverty and Charity in the Middle Eastern Contexts*, ed: Mine Ener, Amy Singer ve Michael Bonner, State University of New York Press, New York, 2003, s. 208.

122 Selim Deringil, *Well-Protected Domains, Ideology, and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire, 1876-1909*, Tauris, New York, 1998, s. 19.

123 Hakan Karateke, *Padişahım Çok Yaşa! Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 102. Cuma selamlığı hakkında bilgi için bkz: Mehmet İpşirli, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 1991, s. 459-471.

beklenilirdi. Selamlık sırasında maddî yardım talebi için arzuhal sunan kişilere, sultanın ihsanı olarak bütçeden ödenek sağlanırdı. Örneğin, 1275 tarihinde sağır ve hasta olan Ahmet isimli kişinin, cuma selamlığı sırasında sunduğu arzuhal neticesinde padişahın ihsanıyla ödüllendirildiği kaydedilmiştir.[124]

II. Abdülhamid, cuma selamlığına yeni ve artan bir anlam yükledi. Elçiler, askerî görevliler, bürokratlar ve halk sokaklarda geçişini beklediği sırada sultan, saltanat arabasının içerisinde halkı selamlardı. Cuma selamlığı sırasında sefaret erkânı ve diğer ileri gelenler ile sultan, cami içerisinde kendilerine ayrılan özel bir bölümde yer alırlardı. II. Abdülhamid zamanında inşa edilen Yıldız Camii'nin zemin planında, –geleneğin aksine– dinleyici salonuna ibadet alanından daha fazla yer ayrılması dikkat çekicidir.[125]

II. Abdülhamid, Yıldız Hamidiye Camii'ndeki cuma selamlıklarında, ihtiyaç sahiplerine ihsan dağıtmak için ciddi bir çaba sarf ederdi.

Arapça olan "atiyye" kelimesinin, sultanın devlet hizmetindeki kişilere ihsanı olarak tanımlanması, devlet hizmetindeki kişilerin sultanın koruması altında olduğunu göstermektedir.[126] Bağdatlı Muhiddin Efendi'nin Bağdat'taki bir Kur'an kursunda Kur'an öğretmenliği sırasında kör olması sonucu, 200 akçe atiyyeyle ödüllendirildiğini gösteren bir belge, bu korumaya örnektir.[127] İş kazası mağdurları da sigortaları emekli sandığından karşılanmış olmasına rağmen ihsan dağıtımından yararlanabiliyorlardı.

Atiyyeler asıl olarak sakatlık, aile reisinin ölümüyle doğan geçim sıkıntısı ya da işsizlik gibi ekonomik sıkıntı çeken bireylere veriliyordu. Örneğin, Musul'da köy yöneticilerinden biri olan Ha-

124 Y. PRK.AZJ, 143/73, 1305 (Hicri).

125 Selim Deringil, *a.g.e.*, s. 32.

126 Zeki Pakalın, "Atiyye," *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. 1, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. 110-111.

127 BOA, Y.PRK.AZJ, 32/36, 9 Rebülevvel 1313 / 30 Ağustos 1895.

fız Nüzhet Efendi, sultandan hastalıkları ve sakatlıkları dolayısıyla kendisini ve oğlunu maaşa bağlamasını istemiştir.[128]

Ekonomik sıkıntı çekmesi sebebiyle II. Abdülhamid'ten yardım isteyen Mustafa Zeki'nin arzuhali, atiyyeyle ilgili farklı uygulamaları anlamamıza yardımcı olmaktadır.[129] Bu örnekte görüldüğü üzere yardımlar, parayla olduğu gibi yeni bir iş teminiyle de sağlanabiliyordu.

Arşivlerdeki belgeleri göz önünde bulundurduğumuzda II. Abdülhamid'in, gazilere verdiği değeri de görmek mümkündür. Örneğin, telgraf memuru olarak çalışan Çavuş Rıza Efendi, savaş sırasında gazi olmasının üzerine 100 mecidiye atiyyeyle ödüllendirilmiştir.[130] Diğer bir belge ise hastanede olan Gazi Murat Paşa'ya verilen 15 Osmanlı lirası (lira-yı Osmanî) ve hastanede onunla ilgilenen Eşref Çavuş'a ödül olarak verilen 5 Osmanlı lirasını konu almaktadır.[131]

Üzerinde çalıştığımız arşiv belgeleri arasında yukarıdaki gibi bireysel başvurular neticesinde ödemelerin yanı sıra gruplara yapılan atiyye ödemelerini gösteren örnekler de bulunmaktadır. Bu duruma örnek olan bir belgeye göre dört itfaiye çalışanının, bir yangın sırasında sakatlanması sonrasında sultandan yardım istemeleri üzerine II. Abdülhamid, her bir işçiye atiyye-i seniye ödemesi yapmıştır.[132]

128 Y.PRK.AZJ, 757/115, 2 Zilkade 1294 / 8 Kasım 1877.

129 BOA, Y.PRK.MYD, 10/44, 11 Şevval 1308 / 20 Mayıs 1891. Atiyyenin miktarı arzuhalde belirtilmemiştir. "Şevketlü Padişahım, hane-yi fakirânemde evin sahibi olan Sadık Bey'e parasını verememekte ve gerek memuriyet mahallinde ve gerek hane-yi fakirânemde her gün alacaklılar ile uğraşmakta olduğumdan lütfen merhameten bir kıta atiyye. Ol babda emr ü ferman hazret-i min lehü'l-emrindir efendi hazretleri." (Mustafa Zeki'nin atiyye alıp almadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır). Bkz: Ek 10.

130 BOA, Y.MTV, 37/29, 5 Cemaziyelevvel 1306 / 7 Ocak 1889.

131 BOA, Y.PRK.AZJ, 19/2, 13 Şevval 1308 / 22 Mayıs 1891. Bu belgede sakatlığın ne olduğu ve nasıl meydana geldiği belirtilmemiş, fiziksel engelliliği ifade eden "maluliyet" kelimesi kullanılmıştır.

132 YPRK.AZJ, 49/33, 4 Safer 1298 / 6 Ocak 1881.

Atiyye dağıtımının II. Abdülhamid döneminde devlet yönetimini meşrulaştırıcı bir rol oynayışından öte, bu bölümde bahsedilen iş kazası mağdurları, fakir ve ihtiyaç sahipleriyle ilgili atiyye ödeme vakalarının miktarı da II. Abdülhamid'in, atiyyelere selefllerinden daha fazla politik anlam yüklediğini göstermektedir. Aile kavramı, mecazen sultan ve tebaası arasındaki ideal ilişkiyi temsil ediyordu. II. Abdülhamid, baba figürüyle tebaası içerisindeki fakir ve ihtiyaç sahiplerini kucaklayarak otokratik gözükmeden gücünü tesis etmek istiyordu. Diğer bir deyişle onun hediye sistemi (ihsan), koruyucu bir hanedan imajını yansıtmaya hizmet ediyordu.

Nadir Özbek'in bu konu üzerine yazdığı metinlerden birinde şu ifade yer almaktadır: "Hamidiye istibdadı, samimi bir etki yaratmak için hayırseverlik ve cömertliği ana strateji olarak kullanmıştır. Bu senaryo, kişiselleştirilmiş hediyeler yoluyla sultanın halkına kendisini samimi ve görünür kılmak için dizayn edilmiştir."[133]

Diğer taraftan II. Abdülhamid, sadece arzuhalle yardım talebinde bulunan fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım etmekle kalmamış, muhtaç kişilere yönelik kurumlar da oluşturmuştur. Hamidiye Etfal Hastanesi isimli çocuk hastanesi, yetimhane olarak hizmet veren Darülhayr ve düşkünler için açılan Darülaceze, bu önemli kurumlar arasındadır.[134]

Arzuhallerle ilgili diğer bir dikkat çekici nokta ise II. Abdülhamid'in, arzuhalleri gözden kaçırmamış olmasıdır. Darülhayr (Yetimhane) kurumunun, yetim bir çocuğun cuma selamlığı sırasında sunduğu bir arzuhal neticesinde açılmış olması kayda değerdir. 1899 yılında altı yaşındaki bir çocuğun bir aile tarafından yetiştirilmediğine dair şikâyetini içeren bu arzuhalin ardın-

133 Nadir Özbek, *a.g.m.*, s. 216.

134 Nadir Özbek, "The Politics of Poor Relief in the Late Ottoman Empire (1876-1914)," *New Perspectives on Turkey*, Fall 1999, S. 21, s. 17-18. Daha fazla bilgi için bkz: Faruk İlker, *Şişli Çocuk Hastanesi Tarihi*, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1976, s. 7-8. Osman Nuri Ergin, *Mecele-i Umur-ı Belediye*, C. 4, s. 504.

dan sultan, Bâbıâli'ye yetimlerin çeşitli iş sahalarında eğitiminin sağlanacağı bir okul kurulmasını emretmiş ve böylece Darülhayr kurulmuştur.[135]

Hamidiye dönemi Osmanlı basını, tamamen Yıldız Sarayı'nın kontrolü ve sıkı sansür rejiminin gözetimi altındaydı. Gazetelerin, yayın hayatlarını sultanın maddî desteği olmadan sürdürmeleri mümkün değildi. Bu sebeple gazeteler, sultana olan minnetlerini sultanın da arzu ettiği şekilde abartılı olarak göstermek zorunda kalıyorlardı. Sonuç olarak Osmanlı basını, sultanın yaşam alanında olduğu kadar, yardımseverlik ve cömertlik alanlarındaki başarılarının tanıtımını sağlayan bir temsilci rolünü üstlenmiş oluyordu. Dönemin gözde haftalık dergisi *Servet-i Fünun*, bu tür mesajları vermek için kullanılan araçlardan biriydi.[136] II. Abdülhamid'in düşkünler, fakirler ve kimsesizler için yaptırdığı kurumların temel atma törenleri ve açılış merasimleri, dönem gazetelerinde fazlasıyla yer almaktaydı. Dahası medya sayesinde hediye verme törenleri bile, daha önceki sultanların törenlerine göre daha ulaşılabilir ve görünebilir hale geldi.

15 Ağustos 1908 tarihinde kararnameyle Hamidiye Camii'nde gerçekleştirilen haftalık cuma selamlığı merasimleri sırasında fakirlere ve ihtiyaç sahiplerine yardım dağıtma geleneği kaldırılmış, haftalık yardımlar sultanın adına yürütülmek üzere Şehremaneti (Belediye)'ne devredilmiştir. Bu devrin ardından Hazine-i Hassa Nezâreti, belediye yönetimine "Sadaka-yı Seniyye Haftalığı" adı altında bir kaynak sağlamıştır.

Sonuç olarak, iş kazası mağdurlarına verilen atiyyeler, sistematik olarak verilmemiş fakat bireysel de olsa sultanın cömertliğinin

135 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet ve Siyaset, İktidar ve Meşruiyet (1876-1914)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 95.

136 Cevdet Kudret, *Abdülhamid Dönemi'nde Sansür*, Milliyet Yayınları, Ocak 1977, s. 38-39. Ayrıca bkz: Elizabeth Brown Fierson, *Unimagined Communities: State, Press and Gender in the Hamidian Era*, Princeton University, Yayınlanmamış doktora tezi, 1996, s. 57.

göstergesi olmuştur. Atiyye alan bu kişiler, aynı zamanda emeklilik maaşı ya da sigorta sağlayan kurumlardan da yararlanabilmişlerdir. II. Abdülhamid, yardımlarını cuma selamlığı içerisine dâhil etmiş, bu bireysel ödüllendirmeleri tebaasının karşısına çıkmak için bir araç olarak kullanmış ve bu sebeple Tekaüd Sandığı, Darülhayr ve Darülaceze gibi halka yardım sağlayacak kurumların kurulmasına öncelik vermiştir. Başlangıçta askerî alan için oluşturduğu emeklilik sistemini, devlet memurlarının ve Şirket-i Hayriye ve Tersane-i Âmire gibi bazı müessese çalışanlarının emekliliğini sağlayacak şekilde genişletmiştir. Sembolik bir hareket olarak atiyyenin tarihi dağıtımını devam ettirirken diğer taraftan tebaasının gözünde ve yurtdışında popülerliğini artıracak hayırseverliğini kurumlaştırmayı seçmiştir. Bu yüzden Hamidiye yönetiminin maddî yardımları kurumsallaştırma çabası, iş kazası mağdurlarından, memur ve diğer bazı çalışanlara sağlanan emekli maaşlarına kadar genişletilmiştir.

Hamidiye dönemi süresince hayırseverliğin; gücün sergilenmesi ve meşruiyetinin sağlanmasında kullanılan bariz bir araç olmasından dolayı Jön-Türkler, bu hayırseverlik sistemine karşı ilgiliydiler.[137] Dolayısıyla yeni rejim, eski rejime olan bağlılığı güçlendirmekte önemli bir rol oynayan Hamidiye hayırseverlik sistemini ortadan kaldırmak konusunda tereddüt etmemiştir.

Bu bölümde bahsedilen Avrupa'daki emeklilik kurumları ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki benzer uygulamalar birbirleriyle ilintilidir. İş kazası ve savaş mağdurlarına sağlanan bu hak ve faydalar sırasıyla kaydedilmiştir. Modern öncesi dönem, erken modern dönem, Hamidiye dönemi öncesi ve klasik dönem sistemleri, 19. yüzyılın ikinci yarısında emekliliğin modernleşmesinin anlaşılması amacıyla analiz edilmiş; Osmanlı İmparatorluğu'nun emeklilik siyasetini şekillendiren sosyal, endüstriyel ve ekonomik faktörler açıklanmıştır.

137 Nadir Özbek, *a.g.m.*, s. 204.

Engellilerin emeklilik kanun ve düzenlemelerinde yer alışı, engellilere destek sağlayan kurumların Avrupa'daki kurumlara göre gecikmeli olarak ortaya çıkışına rağmen Osmanlı yönetiminin 19. yüzyıl Avrupası'ndaki gelişmelere paralel olabilen başarılı bir emeklilik sisteminin ortaya çıkarılması; II Abdülhamid'in, geleneksel atiyye dağıtımını yeniden yorumlayarak Darülaceze, Darülhayr gibi kurumlarla bu geleneği sürdürmesi tartışılmıştır.

Üçüncü Bölüm

Doğal Afet Mağdurları İçin Devlet Düzenlemeleri

Bu bölümde, Osmanlı Devleti'nin başşehrinde ve çevresinde yaşayan tüm toplumu sarsan bir doğal afetin, II. Abdülhamid'in yasal söylemine ve halkçı politikalarına nasıl yansıdığı, II. Abdülhamid'in meşrulaştırma politikaları açısından incelenecektir. Sultanın tebaasına şefkat gösterme ve onları koruma söylemi, daha önce atiyye vasıtasıyla tebaasıyla kurduğu ilişkiden farklı olarak, deprem mağdurlarının yaralarını sarmaya yönelik bir organizasyon kurma çabaları sırasında da ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda meydana gelen doğal afetlerle ilgili makaleler derlemesi editörü Elizabeth Zachariadou, "Doğal Afetler: Fırsat Anları" isimli makalesinde[138] Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine ait bir değerlendirme yaparak Mart 1354 depremini takip eden doğal afetlerin, Osmanlı topraklarının genişlemesine katkı sağladığını işaret eder. Doğal afetlerin politik önemi –geçtiğimiz yıllarda Katrina Kasırgası'nın Amerika'da iç politikadaki rolünü de hatırlayarak– afetlerin, nüfusun büyük bir çoğunluğunun hassas ve duygusal açıdan değişken bir hale dönüştüğü bir ortam yaratması gerçeğinden gelmektedir. Yetimhaneden huzurevlerine kadar bağış ve yardım kurumlarının politik önemi, Michael Foucault'nun akıl hastanesi ve hapishaneyle ilgili çalışmasında bahsettiği ideoloji ve yapı gibi faktörlerden doğmaktadır. II. Abdülhamid tarafından yürütülen cömertlik, yardımseverlik ve merhametlilik söylemi, özellikle 1890'lı yıllarda meşrutiyetçiler organize olduktan sonra, bu açıdan değerlendirilme imkânı bulabilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu, 19. yüzyıl boyunca güç kaybediyordu. Toprak kayıpları, askerî yenilgiler ve ekonomik sıkıntıların damgasını vurduğu 19. yüzyıl, aynı zamanda sosyal, politik, askerî, eğitimsel alanlarda yoğun reformlara şahit oldu. Büyük modernleşme

138 Elizabeth Zachariadou, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Rethymnon, 1999, s. 7-11.

çabaları, fakirleşen hazinenin sınırlılıklarına rağmen sürdürülmeye çalışılıyordu. Özellikle 1876 iflası ve Osmanlı-Rus Savaşı'nı takip eden malî yıkımdan sonra Osmanlı maliyesi çok kötü bir durumdaydı.[139] Hazinenin bu kısıtlı durumu nedeniyle Osmanlı İmparatorluğu, ulusal doğal afetlerde halktan maddî yardım toplama yoluna gitmek zorunda kalıyordu. II. Abdülhamid döneminde imparatorluk içerisinden ve dışarıdan toplanan maddî yardımlar, Hicaz Demiryolları Projesi'nin (1900-1908) yapımını hızlandırmıştır.[140]

Diğer taraftan malî sıkıntılar süresince dışarıdan alınan finansal yardımlar karşılıklıydı. Diğer ülkeler yardım istediğinde Osmanlı Devleti de bu yardımı sağlamakta tereddüt etmiyordu. II. Abdülhamid de yabancı ülkelerde olumlu bir imaj sağlayacak hiçbir fırsatı kaçırmamış, 1894 yılındaki İstanbul depreminden kısa bir süre önce Amerika'da meydana gelen sele yardım amacıyla süratle para ve tahıl yardımı göndermiştir.[141] Bu yardım, bir taraftan II. Abdülhamid'in hayırsever imajını güçlendirirken diğer taraftan ülkenin 1894 İstanbul depreminde büyük miktarda maddî yardım alması sonucunu doğurmuştur.

1- 1894 İstanbul Depremi

İstanbul'da 19. yüzyılda meydana gelen son büyük deprem, 6 Muharrem 1312 (10 Temmuz 1894) tarihinde saat 12:34'te 17-18 saniye sürmüştü. Bu deprem, birincil kaynaklarda "büyük hareket-i arz" ya da "zelzele-i azime" olarak isimlendirilmiştir. 1894 depremi, İstanbul ve civarında geniş bir alanı etkilemiş,

139 Donald Quataert, "The Age of the Reforms (1812-1914)," *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, ed: Halil İnalcık ve Donald Quataert, C. 2, Cambridge University Press, 1997, s. 765-766.

140 Orhan Koloğlu, "Hicaz Demiryolu (1900-1908) Amacı, Finansmanı ve Sonucu", *Çağını Yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, İstanbul, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu - E. Kaçar, 1997, s. 289-334.

141 Fatma Ürekli, *1894 İstanbul Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 70.

Adapazarı'ndan Çatalca'ya kadar uzanarak enkaz altında kalan birçok kişinin ölümüne sebep olmuştur.[142]

II. Abdülhamid'in, imparatorluk sınırlarındaki yayınları gözetim altında tutarak halkın görüşlerini kontrol etmeyi amaçlayan sansür politikası; 1894 İstanbul depremi vakasında da halkın duygusal karmaşasını ve paniğini kontrol altında tutma ve sultanın, yaraları sarmada hızlı ve etkili olduğu izlenimini uyandırmada önemli bir rol oynadı. Bu politika neticesinde 1876 yılından sonra, mecmualarda her yeni kurum ve bina hakkında hikâyeler yayınlatılarak basın; başarılı modernleşme çabalarını, resmî ideoloji ve söylemi duyurmada araç olarak kullanıldı. II. Abdülhamid'in yurt içindeki kontrolü sıkı olsa da yurtdışına giderek Avrupa başkentlerinde gazetelerini yayınlayan Jön-Türkler'in yayınları, muhalif seslerini duyurmaktaydılar.

Sansür politikası nedeniyle, depremdeki kayıplara dair basının verdiği rakamlar kuşkuya sebep oluyordu.[143] Resmî raporlara göre İstanbul'da 474 ölü, 482 yaralı varken 387 bina ve 1087 ev ve dükkan hasara uğramıştı. Gerçek kayıp ve hasarın, ifade edilen rakamların çok üzerinde olduğu, resmî kayıtlardaki rakamların gerçeği yansıtmadığı bilinmektedir.

1894 İstanbul depremi, sadece İstanbul'da değil, İstanbul yakınlarındaki şehirlerde de dikkate değer hasara sebep olmuştur. İstanbul dışındaki hasarın boyutu, ancak Yıldız Sarayı'na gönderilen telgraflar sayesinde anlaşılmıştır. Çatalca yönetiminin saraya gönderdiği telgrafta şöyle denilmektedir: "Bana ulaşan bilgilere göre depremin

142 Atina Rasathanesi Müdürü D. Eginitis tarafından II. Abdülhamid'e sunulan deprem raporu için bkz: Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 123. Ayrıca D. Eginitis'in depremin birinci, ikinci ve üçüncü deprem bölgelerini gösteren haritası için bkz: BOA, YEE, Numara 1/14/126/C, bkz: Ek 11.

143 Feriha Öztin, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 1994. Ayrıca bkz: Aykut Barka ve Ali Er, *Depremini Bekleyen Şehir İstanbul*, Om Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 194-200.

Silivri'de meydana geldiği saatte diğer beldelerde de deprem aynı şiddette hissedilmiştir. Tüm bina ve diğer mekanlar için tetkik yapılması gereklidir. Ahali, geceyi çayırlıklarda geçirmiştir."[144]

Depremi takip eden ilk iki gün boyunca gazeteler, İstanbul ve civar illerdeki ölümler ve yaralanmalar hakkında bazı sayılar vermişlerdir. Depremin ertesi günü çıkan 11 Temmuz 1894 tarihli *Tercüman-ı Hakikat*, depremden etkilenen yerleri ve buralardaki zayiatı şu şekilde duyurmuştur: "Hayırsızada, Adalar, Üsküdar, boğazın her iki yanında Samatya, Yedikule, Eyüp, Kasımpaşa, Beyoğlu, Beykoz'da birçok ev yıkıldı. 7 kişi öldü ve 12 kişi yaralandı."[145] *Sabah* gazetesinin 12 Temmuz tarihli nüshası ise ölü sayısını 75, yaralı sayısını 170 olarak vermiştir.[146] Son olarak *Moniteur Oriental* gazetesi, ölü sayısını 135, yaralı sayısını 144 olarak kaydetmiştir.[147]

Basın üzerinde bu dönemde uygulanan sansürü göz önünde bulundurduğumuzda bu sayıların, gerçek rakamın altında olduğu tahmin edilebilir. Depremin ilk günlerinde gazetelerde verilen zayiat rakamlarının ve deprem hikâyelerinin halk arasındaki korku ve paniği artırması üzerine II. Abdülhamid, gazeteleri olağanüstü bir hızla sansürlemiştir.

Moniteur Oriental gazetesindeki bir hikâye, bunlardan sadece biridir: "Üst sınıftan kadınlar, sabahlıklarının içerisinde dağınık saçlarıyla koşuşturdular. Her yerde çığlıklar ve feryatlar duyuluyordu."[148] Yıldız Sarayı'na gönderilen, basılmış gazetelerin tetkikini içeren 1 Ağustos 1894 tarihli rapor, İstanbul depremi hakkındaki haberlere yapılan sansürün, ne kadar sistemli ve merkezî şekilde uygulandığını ispatlamaktadır.[149] Bu yüzden II.

144 Diğer il ve ilçelerdeki hasarı rapor eden telgraflar için bkz: *a.g.e.*, s. 59-63.

145 *Tercüman-ı Hakikat*, 7 Muharrem 1312 / 11 Temmuz 1894.

146 *Sabah*, 8 Muharrem 1312 / 12 Temmuz 1894.

147 Afife Batur, "Bir Depremin Yüzyıl Dönümü," *İstanbul Dergisi*, S. 10, İstanbul, 1994, s. 30-31.

148 *A.g.m.*, s. 27.

149 BOA, Y.PRK.BSK, 37/94, 4 Rebiülevvel 1312 / 5 Eylül 1894.

Abdülhamid'in sıkı kontrolü altındaki gazeteler, sayı vermeden zayiatın çok büyük olduğunu bildirmişlerdir.[150]

Uluslararası basın da depreme yer vermiştir. *Reuters* haber ajansı, depremi uluslararası olarak duyurmuştur.[151] Dışişleri Bakanlığı memurları, basılan haberleri rapor etmiştir. *Reuters* ajansının yanı sıra Selanik'in *Sekulo* isimli yerel gazetesi de 2 Nisan 1901 tarihli nüshasında, 20 Mart 1901 tarihli Dışişleri Bakanlığı resmî kaydının bire bir çevirisini yayınlamıştır: "Büyük depremin sonucu olarak Yıldız Sarayı'nda olağanüstü bir panik hissedilmiş, birçok kişi korkudan baygınlık geçirmiştir."[152] II. Abdülhamid, deprem hakkında haber yayınlayarak halk arasında korku ve paniğin yayılmasına neden olan gazetelerin ülkeye girmesinin engellenmesiyle ilgili emirler çıkartmıştır.[153]

İstanbul depremi hakkında diğer illere gönderilen haberler de sansürden geçiyordu. İstanbul'daki yönetim, deprem hakkındaki haberlerin abartılmadığına, halkı duygusal olarak etki altına alacak detayları içermediğine emin olmak istiyordu.[154]

150 *Saadet*, 11 Temmuz 1894, "Pek çok bina yıkılmıştır. Yıkımlar sonucu yaralı ve ölüler, ne yazık ki pek çoktur."

151 Y.PRK.HR, 30/33, 15 Muharrem 1318 / 15 Mayıs 1900. Ajans Reuter, hareket-i arz hakkındaki telgrafnamesine zeylen 8 Nisan 1901 tarihiyle neşr ettiği mektupta dahi ---- hazret-i padişahiden ibraz buyurulan metanet-i lisan-ı takdir ile zikr ve beyan edilmiştir.

152 *Figaro*, *Seculo* ve *Standart* gazetelerinin 1894 İstanbul depremi hakkındaki haberleri için bkz: Y.PRK.HR, 30/39, 29 Zilkade 1318 / 20 Mart 1901.

153 BOA. I.HUS, 181, 18 Muharrem 1312 / 22 Temmuz 1894. Bu gazeteler arasında İstanbul'da depremlerin devam edeceğini ilan eden ve bazı kötü olayların haberlerini yayınlayan *Zanta* ve *Petit Journal* gazeteleri vardır.

154 BOA. I.HUS, 54, 12 Muharrem 1312 / 16 Temmuz 1894. Bu emir, İstanbul'da meydana gelen deprem hakkında abartılı ve asılsız söylentiler dolaştığının, Erzurum vilayet yönetimi tarafından gönderilen bir telgraf sayesinde Yıldız yönetimi tarafından anlaşıldığını ifade ederken, söylentilerin yayıldığı bu vilayetlerde resmî açıklamalar yapılmasını istemektedir. Bu gibi söylentilerin dolaştığı Avrupa ülkelerindeki elçiliklere de resmî açıklamada bulunulmasını talep eden emirler gönderilmiştir.

Depremler aralıklı olarak devam edince İstanbul'daki halk, gün ve geceleri boş alanlara, parklara ve bahçelere kurulan çadır ve barakalarda geçirdiler. Birçok kamu kurumu binası yıkıldığından, farklı kurumların ofisleri işlemlerine Bâbıâli bahçesine kurulan barakalarda devam etmek durumunda kaldı. Depremden sonra kısa zaman içerisinde vakıfların, kamu binalarının, camilerin, kiliselerin ve okulların onarılmasına, onarılamayacak durumda olanların yıkılmasına dair bir emir yayınlandı.[155]

Hasarlı binaların onarımının ve onarım maliyetlerinin *Şehremaneti* tarafından üstlenilmesi ve Kapalıçarşı dükkanlarında onarım çalışmalarının başlatılması gerektiğini belirten bir belge, hasarın meydana geldiği yerler ve hasarın miktarı hakkında detaylı bilgi vermektedir.[156] Osmanlı Bankası, devlet binalarının yeniden inşası ve onarılması için hazineye 250.000 Osmanlı lirası kredi vermiştir.[157]

2- Atiyyelerin 1894 İstanbul Depremi Mağdurlarının Yaralarını Hafifletmedeki Rolü

II. Abdülhamid, tebaasının arzuhallerine atiyye uygulamasıyla doğrudan cevap veriyordu. Fakat İstanbul depreminden sonra,

155 BOA. I.HUS, 43, 4 Safer 1312 / 7 Ağustos 1894. Bu detaylı belge, deprem nedeniyle hasara uğramış olan binaları tetkik için uzmanlardan oluşan özel bir komisyonun kuruluşunu kanıtlamaktadır. Komisyon üyeleri, baş mimar Serkis Bey; Mösyö Bertiye, A. Vallury ve R. D'Aronco; Şehremaneti baş mühendisi Mehmed Bey; Millî Güvenlik Kurulu üyeleri Mustafa Bey, Kamil Bey ve Andon Efendi ve bir Maliye Nezareti yetkilisini içeriyordu. Tetkik, devlet binalarının hasar durumuna göre onarım ya da yeniden inşa etme amacıyla yürütüldü. Fakat belge, Yıldız Sarayı'nı mimar, mühendis, yapı uzmanları ve çırakların sayılarına rağmen yavaşlamayan hızları hakkında bilgilendirmiş, bu boyuttaki bir projenin gereğini yerine getirmemiş ve gerekli personelin atanması sağlanmamıştır. Ayrıca bkz: BOA, Y.MTV, 102/64, 8 Safer 1312. Bu belge, belediye raporlarına dayalı olarak okulların da içinde bulunduğu devlet binalarının ve sivil binaların onarımları hakkında detaylı bilgi vermektedir. Komisyon üyelerinin resimleri için bkz: Ek 12.

156 BOA, YPRK.AZJ, 31/85, 29 Zilhicce 1312 / 23 Haziran 1895.

157 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 107.

deprem mağdurlarının maddî yardım taleplerini içeren arzuhaller, Deprem İane Komisyonu'na yönlendirildi. Böylece mağdurların istekleri, merkezî olarak değerlendirilip cevaplandırıldı. Bu durumun sebeplerinden biri, deprem mağdurlarının sayısının çokluğuydu. Ayrıca yerel idarenin ve belediye yönetimlerinin işbirliğiyle deprem mağdurlarının zararlarını karşılayan başarılı bir sistemin kuruluşu, ihtiyaç sahiplerinin ve deprem mağdurlarının ihtiyaçlarına tahsis edilen kaynakların hızlı dağılımını sağlıyor, atiyye ödeme sürecini pratik hale getiriyordu.

Maddî yardım talebi amacıyla arzuhal yazan diğer mağdurlar gibi 1894 depremi mağdurları da taleplerini, arzuhal yazarak sultana bildiriyorlardı. Deprem mağdurları da depremden kaynaklanan mağduriyetlerinin atiyye ve diğer hediye ihsanıyla giderilmesini talep ediyorlardı. II. Abdülhamid'e gönderilen arzuhaller, Deprem İane Komisyonu'nun bu arzuhalleri değerlendirdiği valilik makamına yönlendiriliyordu. Örneğin, 20 Eylül tarihli bir arzuhal, Topkapı yakınlarındaki evi deprem sonucunda yıkılan Surepe isimli bir kişinin sultandan maddî yardım talebini içermektedir.[158] Belgeden anlaşıldığı üzere valilik, bu mağdurun talebini, Deprem İane Komisyonu'nun tahsis ettiği kaynaktan karşılamıştır.

II. Abdülhamid, bu yardımlara rağmen maddî yardım yapmaya devam etmekten kaçınmadı. Yakınları enkaz altında kalan depremzedelere kişisel olarak yardımda bulundu. Aralık 1894 tarihli bir belge, aileleri yıkıntılar altında kalarak ölen insanlara yapılan maddî yardımın miktarından bahseder. Bu belgeye göre 32 insanın enkaz altında kalarak ölmesinin ardından geride kalan 114 yetimin aldığı yardım, (kişi başına 84 kuruştan) toplam 9500 kuruş olarak ifade edilmektedir.[159]Yaralananların tedavisi için doktorlar evlere, barakalara ve çadırlara gönderildi. Ayrıca

158 DH.MKT, 286/24, 19 Rebiülevvel 1312 / 20 Eylül 1894.

159 BOA, I.SE, 13 Cemaziyelevvel 1312 / 12 Kasım 1894.

fakirlerin tedavisi, devlet hastaneleri tarafından ücretsiz olarak karşılandı.[160]

Depremden sonra, evleri kullanılamayacak durumda olduğundan bahçeler, parklar, sokaklar gibi açık alanları mesken tutan insanlar, çadır ve barakalara yerleştirildi. Ağustos 1894 tarihli bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla şiddetli yağmurun, çadırda kalan insanları etkilemesi üzerine mağdurların, dükkân ve kahvehanelere yerleştirilmesine karar verildi.[161]

II. Abdülhamid, oturulamayacak meskenlerin onarılması ya da yeniden inşa edilmesi işinin, geciktirilmeden gerçekleştirilmesi için önlemler aldı. 1894 tarihli bir belge, evlerini kaybeden depremzedelerin bu kadar kısa sürede evlerinin onarılmasından dolayı II. Abdülhamid'e duydukları minnettarlıktan bahsetmektedir.[162]

Bunun da ötesinde II. Abdülhamid, depremin sebep, şiddet ve etkileri hakkında ayrıntılı bir rapor edinmek için Athena Rasathanesi Müdürü D. Eginitis'i İstanbul'a davet etmiştir. İstanbul Rasathanesi Müdürü Coumbay ve asistanı Emile Lacoline ise Eginitis'e araştırması süresince muavenet etmek üzere görevlendirilmiştir. Bu heyet, İstanbul depreminin detaylı sismografik çalışmasını sunmuştur.[163] Bu araştırmalar sırasında Roma'dan İs-

160 BOA, I.HUS, 155, 15 Muharrem 1312 / 19 Temmuz 1894. Tedavi, deprem sonucu yaralanarak ya da evsiz kalarak çaresiz hale gelmiş kişilere sağlanmalıdır. Fakir ve yaralıları belediye hastanelerine transfer etme kararı, kolera salgını süresince olduğu gibi, Deprem İane Komisyonu tarafından görüşülüp sultana sunulduktan sonra çıkan karar, padişahın fermanında belirtildiği üzere ertesi gün gazetelerde basılmalıdır.

161 BOA, YPRK. ZB, 13/62, 4 Safer 1312 / 7 Ağustos 1894.

162 BOA, YPRK. AZN 12/94, 1/OO/1312.

163 1894 depremiyle ilgili Atina Rasathanesi Müdürü D. Eginitis tarafından II. Abdülhamid'e sunulan raporun Türkçe çevirisi için bkz: Orhan Sakin, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 123.

tanbul Rasathanesi için sipariş edilen sismograf cihazı, 300 franka mal olmuştur.[164]

3- Deprem İane Komisyonu'nun Kuruluşu

Depremin ertesi günü, II. Abdülhamid'in emriyle Şehremaneti'nin gözetimi altında, finansal yardım toplama ve dağıtma işini yürütecek bir kurul oluşturuldu. Bu kurul, depremzede çadırlarına dağıtılmak üzere para, yiyecek, giyecek ve diğer ihtiyaçları toplayarak bunların ihtiyaç sahiplerine dağıtımını sağlamaktan sorumluydu.[165]

Komisyonun başkanı sultanın kendisi, yardımcısı ise Şehremini Rıdvan Paşa'ydı.

II. Abdülhamid'in depreme hızlı müdahalesi ve kişisel servetinden Deprem İane Komisyonu'na verdiği para yardımı, depremzedelerin yerinde yardım almasını ve toplanan paranın da dengeli dağıtımını sağlamıştır. Komisyonun üyeleri arasında Katolik, Ermeni, Yunan ve Yahudi toplumlarından birer temsilci ile yirmi kişiden oluşan bir grup yer almıştır.[166] Deprem İane Komisyonu

164 BOA.HUS, 113, 23 Muharrem 1312 / 27 Temmuz 1894. Belge, depremin büyüklüğünü ölçmek için kullanılan sismograf cihazının bir ya da iki ay içinde 200 franka imal edildiğini ifade eder. Roma Gözlemevi Müdürü Monsieur Hacini, üstün algılama gücü olduğundan İstanbul depremini daha iyi kaydedebilecek yeni sismograf cihazını takdim eder. Yıldız Sarayı'na Roma elçiliğinden gönderilen bilgilendirmede Hacini'ye göre; sözkonusu sismograf cihazı ve diğer tertibat, Roma'da imal edilebilecek fakat imal, dört aydan önce tamamlanamayacak ve 3000 ila 3500 frank arasında bir ücrete mâl olacaktı.

165 BOA, DUIT, 38/15.

166 BOA. DUIT, 38/15. Şehremini Rıdvan Bey, Şûra-yı Devlet üyesi Ekrem Bey, Hazine Müsteşarlığı üyesi Arif Bey, Ziraat Bankası Müdürü Cemal Bey, Yargıtay Başkanvekili Şefik Efendi, Ticaret Odası Başkanı Aristarkis Efendi, Şehremaneti Haberleşme Müdürü Emrullah Efendi, Şûra-yı Devlet üyesi Abdullah Bey, Meşkukat-ı Şahane Müdürü Kamil Bey, Osmanlı Bankası Memuru Vekil Efendi, Şişmanoğlu Kostaki Efendi, Osmanlı Bankası Yardımcı Mütercimi Namyas Efendi.

nizamnâmesinin ilk maddesinde komisyon başkan Sultan Abdülhamid ve yardımcısı Şehremini Rıdvan Paşa'yla beraber on iki üyenin ismi, temsil ettikleri dinî cemaat belirtilerek kaydedilmiştir.

İkinci maddede ise komisyonun amacı açıklanmıştır. Buna göre komisyonun temel amacı, toplanan yardımların depremzedelere, durumları dikkate alınarak belirlenecek öncelikte ulaştırılmasını sağlamaktı.

Dördüncü ve beşinci maddeler, muhasebe ve toplanan yardımların belgelenmesi gibi işler için görev dağılımını belirtmektedir. Beşinci madde, komisyonun haftalık muhasebe defteri hakkında detaylı bilgi vermektedir. Örneğin, Yıldız Sarayı'na yazılan 24 Temmuz 1894 tarihli muhasebe kayıtları, bağışta bulunan kişilerin isimleri ile bağışların miktarı hakkında kayıtları içermektedir. Belgeye göre 24 Temmuz haftasında hariciye nazırı, 1.463.479 kuruş gibi dikkate değer bir yardım toplamıştır.[167]

Tüm imparatorluk, bu afet sebebiyle harekete geçmiştir. Eyaletlerdeki büyük şehirlerde yardım toplayan komisyonlar kurulmuş, İstanbul dışında İzmir ve Aydın'da kurulan komisyonların topladığı yardımlar ise İstanbul'daki Deprem İane Komisyonu'na gönderilmiştir.[168]

Deprem İane Komisyonu'nun aldığı ilk kararlar arasında Matbaa-yı Âmire'ye (Osmanlı Devlet Matbaası) toplamda 5000 liraya karşılık gelen 330 bilet bastırmak vardı.[169] II. Abdülhamid,

167 Y.MTV,100/78. Sadaret müsteşarı devletlu paşa hazretlerinden 29.754 kuruş, Credit General Bankası'ndan 10.800 kuruş, Mudanya-Bursa Demiryolu Kumpanyasından 1.800 kuruş, Dersaadet Tramvay Şirketinden 1.080 kuruş toplanmıştır. Toplam gider ise 76.734 olarak cetvelde belirtilmiştir. Bkz: Ek 13.

168 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 78. Ayrıca bkz: Sıddık Çalık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2003, s. 152-182.

169 BOA, Y.A HUS, 303/40. 14 Muharrem 1312 / 18 Temmuz 1894. Her biri 100 Osmanlı lirası değerinde 10 bilet; 50 lira değerinde 20 bilet; 20 lira değerinde 100 bilet; 5 lira değerinde 200 bilet.

kendisi için 1000 lira değerinde bilet satın alırken hanım sultanlar adına da 500 lira değerinde bilet satın almıştır. Böylece hanedanlık da teşvik edici bir tutarla yardım toplamaya öncülük etmiştir.[170] Geri kalan 3500 lira değerindeki biletleri ise bürokrasinin seçkin üyeleri ve halk satın almıştır. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı kadarıyla II. Abdülhamid, Deprem İane Komisyonu'na kişisel olarak toplamda 6500 lira bağışta bulunmuştur.

27 Temmuz 1894 tarihli belgedeki bilgilere göre Deprem İane Komisyonu'na Deutsche Bankası, (Almanya Bankası) 400 lira; ---- Yönetimi, 500 lira; Galata tüccarlarından Mösyö Sumar Paşa ise 10 lira bağışta bulunmuştur. Bu bağışlar, Şehremaneti'ne fatura karşılığında teslim edilmiştir.[171] Deprem sonrasındaki ilk hafta toplanan yardım, 518.020 kuruşa ulaşmıştır. 25.626 kuruş yardım, depremzedelerin acil ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılmak üzere belediye yönetimlerine gönderilmiş, geriye kalan miktar ise liraya çevrilerek Osmanlı Bankası'na yatırılmıştır.[172]

İstanbul depremi, Adalar'da da şiddetli şekilde hissedilmiştir.[173] Deprem İane Komisyonu tarafından Adalar için bastırılan

170 BOA, I.HUS, 51, 12 Muharrem 1312 / 16 Temmuz 1894. "Sultanın emriyle bastırılan 5000 lira değerindeki biletlerin bir örneği, dün Matbaa-yı Amire'ye gönderildi. Zat-ı şahaneleri, şehremininin, biletlerin bu pazartesi hazır olacağına dair ilanını içeren 14 Temmuz 1894 tarihli mektubunu okudu. Zat-ı şahaneleri, sultan, 1000 lira değerinde bileti kendi için; 500 lira değerindeki bileti sultanlar için olmak üzere 1500 lirayı Sadaret makamına göndermiş ve biletlerin basıldıktan sonra saraya gönderilmesini istemiştir. Ayrıca sultanın emrine göre yardım dağıtımı bugün başlatılmalı ve yardımlar, yarınki gazetelerde ilan edilmelidir."

171 BOA, Y.A HUS, 304/32, 24 Muharrem 1312 / 27 Temmuz 1894.

172 BOA, I.HUS, 176, 16 Muharrem 1312 / 19 Temmuz 1894.

173 BOA, I.HUS, 170, 6 Muharrem 1312 / 10 Temmuz 1894. Adalar kaymakamlığından, bugün meydana gelen depremi bildiren telgraf, sultan hazretlerine gönderildi. Adalar'da da evlerin yıkıldığı, yaralı ve ölü sayısının bilinmediği, halkın panik içinde olduğu bildirilmektedir. Diğer adalardan henüz bir haber gelmemiş olmakla beraber, yeteri sayıda çadır hemen tedarik edilmelidir. Sultan hazretlerinin emriyle hemen harekete geçilecektir.

yardım biletleri, depremin buradaki etkisinin büyüklüğünü ortaya koymaktadır.[174]

Bağışta bulunan kişilerin profiline baktığımızda bürokrasinin seçkin üyelerinin, hali vakti yerinde olan yerli ve yabancı halk tabakasının, hayır kurumlarının çoğunluğu oluşturduğunu görürüz. Bağışların miktarı ve bağış yapanların isimleri, Fatma Ürekli'nin 1894 İstanbul depremiyle ilgili çalışmasında detaylı olarak verilmektedir.[175]

Depremzedelerin sayısının çokluğu, Deprem İane Komisyonu'nun tüm mağdurlara kısa sürede ve eşit miktarda yardım sağlamasına engel oluyordu. Örneğin 6 Mayıs 1895 tarihli bir arşiv belgesine göre Karamürsel Katırlı'da bir köylü olan Çakır Andon, Dâhiliye Nezâreti'ne yazdığı arzuhalinde, deprem mağduru olduğu halde hiçbir yardım alamadığına dair şikâyetini dile getirmiştir. Bunun üzerine arzuhal, Dâhiliye Nezâreti tarafından 'gereğinin İzmit yönetimi tarafından yerine getirilmesi' emriyle ilgili makama havale edilmiştir.[176]

Diğer taraftan Deprem İane Komisyonu, bilet basımının yanı sıra konser, yarışma gibi bazı yardım amaçlı organizasyonlar düzenleyerek buradan toplanan paraları yiyecek, giyecek ve yakacak odun satın almak için kullanmıştır. Depremden on dokuz gün sonra (29 Temmuz 1894'te), Paul Lanki tarafından yönetilen 60 kişilik orkestranın Belediye Binası Bahçesi'nde verdiği konserden elde edilen 300 liralık yardım, Deprem İane Komisyonu'na verilmiştir.[177] Komisyon tarafından düzenlenen diğer bir etkinlik ise *Saadet* gazetesinden 23 Temmuz'da halka duyurulan Ortega ve Ramuje

174 BOA, Y.MTV, 100/39 15 Muharrem 1312 / 18 Temmuz 1894.

175 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 85, 87. Yardımların günlük miktarı hakkında daha fazla bilgi için bkz: Ek 14-15.

176 BOA, DH. MKT 375/77 11 Zilkade 1312 / 6 Mayıs 1895.

177 Y.MTV, 100/76. 20 Muharrem 1312. 24 Temmuz 1894'teki konser programı, Hamidiye Marşı'yla açıldı ve orkestranın Alman Richard Wagner tarafından bestelenen Lohengrin Operası'nın üç bölümlük icrasıyla devam etti.

arasında düzenlenen koşu yarışıydı.[178] Deprem sonrasında halkın üzüntüsü, bu sosyal etkinliklerle biraz olsun azalırken İstanbul'un depremden zarar görmeyen talihli sakinleri de depremzedelerin yararına düzenlenen bu etkinliklerden istifade ediyorlardı.

II. Abdülhamid'in saltanatını ve gücünü sembolize etmede önemli bir rolü olan geleneksel tahta çıkış yıldönümü kutlamaları için ayrılan bütçe de o yıl, Deprem İane Komisyonu'na transfer edilmiştir. II. Abdülhamid'in bu davranışı, halkın gözünde gücünü meşrulaştırma politikası içinde değerlendirilebilir.[179]

4- Madalya Ödülleri

II. Abdülhamid, madalya ve nişanları ülke içinde ve dışında bağlılık ve sevgi oluşturmak için kullanmıştır. Bu madalya ve nişanları, Osmanlı vatandaşlarına olduğu kadar, iyi niyete dayalı ilişkiler kurma isteğinde olduğunu göstermek amacıyla, Sırp prensleri gibi yabancılara da armağan etmiştir. Madalya ve nişan verme uygulaması, deprem için yardım toplama çalışmalarında da teşvik edici olmuştur. Aynı deseni ve sembolü kullanarak madalya ve nişanların dikkat çekiciliğine gösterdiği özen, deprem için bağışta bulunan kişilere verilen madalyaların tasarımına da yansımıştır.[180]

II. Abdülhamid, muhtemel bağışları cesaretlendirmek ve hayırseverliğe gösterilen takdirin artması için, Deprem İane Komisyonu için hazırlanan nizamnâmeye, bağış yapanların madalyayla ödüllendirileceğine dair bir madde ekledi. Madalyaların bir yüzüne II. Abdülhamid'in tuğrası ve madalyanın yapım tarihi, di-

178 *Saadet*, 20 Muharrem 1312 / 23 Temmuz 1894. Ayrıca bkz: Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 84.

179 Afife Batur, *a.g.m.*, s. 25-32.

180 Edhem Eldem, *Pride and Privilege: A History of Ottoman Order, Medals and Decorations*, Ottoman Bank Research Center Publications, İstanbul, 2005, s. 316. Ayrıca bkz: Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid Dönemi (1876-1909)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 45-46.

ğer tarafına madalyanın verildiği tarih ve ödüllendirilen kişinin ismi kazılıyordu. Madalyaların üretim maliyeti, Deprem İane Komisyonu'nun bütçesinden karşılanıyordu.[181]

Bağış yapanın mevkiine ve yapılan bağışın miktarına göre madalyaların tasarımı üzerinde değişiklikler yapılabiliyordu. Örneğin, bağışta bulunan Avrupalı yöneticiler ve veliaht prenslere küçük altın madalya, 10 lira bağışta bulunanlara bakır madalya, 50 lira bağışta bulunanlara gümüş madalya ve 50 liradan fazla miktarda bağış yapanlara altın madalya veriliyordu. Hayır kurumları adına yapılan bağışlar, üzerinde "hamiyet ve ebna-yı cinsine muavenet" yazılı büyük altın madalyayla ödüllendiriliyordu.[182] Avrupalı idareciler ve kraliyet mensupları, teşvik ve takdir edici madalyaların yanı sıra saray nişanlarıyla da ödüllendirildiler.

5- Yurtdışından Yapılan Yardımlar

II. Abdülhamid, içeride ve dışarıda kendisini modern bir lider olarak temsil eden ve saltanatını meşrulaştıran halkçı politikaları takip etti. Medya ve propaganda araçlarını başarılı bir şekilde kullanarak Avrupa'da olumlu bir imaj oluşturmada büyük bir yetenek sergiledi. Avrupa liderlerinin doğum günleri ya da evlilik yıldönümleri gibi özel günleri için tebrik mektupları gönderdi.

II. Abdülhamid, yabancı ülkeler karşısında olumlu bir imaj fırsatını hiçbir zaman kaçırmamıştır. 1894 İstanbul depreminin öncesinde Amerika'da meydana gelen sel felaketi için gönderdiği[183]

181 BOA, Y.A.HUS, 305/27, 26 Safer 1312 / 29 Ağustos 1894.

182 BOA, I.HUS, 39, 2 Safer 1312 / 5 Ağustos 1894. Saray nakkaşı Monsieur Zani, örnek bir madalya hazırladı. "Hamiyet ve ebna-yı cinsine muavenet" kelimeleri bakır, gümüş ve altın madalyanın bir yüzünde yer alan hilal şeklinin kenarına işlendi. Madalyanın diğer tarafına ise defne yaprağı içinde tarih ve bağış yapanın ismi işlendi ve sultan, hazırlanan örnek madalyayı uygun buldu. 1894 yılında Deprem İane Komisyonu tarafından verilen madalyanın resmi için bkz: Ek 16.

183 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 70.

tahıl yardımının karşılığında ve Osmanlı elçiliklerinin ve konsolosluk memurlarının gayretleriyle yurtdışındaki gazete ve dergilerde basılan haberler neticesinde Deprem İane Komisyonu'na, Amerika ve Avrupa tarafından yapılan yardımlar kayda değer miktarlardadır. Washington'daki Osmanlı sefiri ve Washington eski belediye başkanı Mr. Hevit arasında geçen diyalog, İstanbul'daki depremzedeler için bir Deprem İane Komisyonu oluşturulması konusunda bir teşebbüstü. Mr. Hevit, New York Ticaret Odası Başkanı Mr. Alexander'a bir mektup göndererek İstanbul depremzedeleri yararına yardım çalışmaları başlattı.[184]

Osmanlı elçilik memurlarının Amerikan halkının ilgisini İstanbul depremine çekme gayretleri ve gazetelerdeki haberler; New York, San Francisco, Washington ve Chicago'da bir Deprem İane Komisyonu oluşturulmasında büyük bir role sahiptir. Bu çabalar neticesinde dört ay boyunca toplanan 6000 Amerikan doları, İstanbul'a gönderildi.[185]

Yardım çalışmaları, Avrupa şehirlerinde de gerçekleştirildi. Fransa'daki ilk yardım çalışmaları, *Le Gaulois*, *Le Figaro* ve *Marquis Donvey* gibi gazetelerin işbirliği sayesinde Paris'te kurulan deprem yardım komisyonunun çalışmalarıdır.[186] Bu yardımlar neticesinde toplanan para, 16.852.50 frank ve 500 liraydı.[187]

184 BOA, Y.A.HUS, 313/98, 2 Rebiülevvel 1312 / 3 Eylül 1894. Osmanlı sultanının, ülkesinin karşı karşıya olduğu maddî sıkıntılara rağmen Amerika'yı vuran Johnston Felaketi'nin açtığı yaraları sarmak için diğer ülkelerden önce tahıl yardımında bulunması, ülkemize karşı olan dostça tutumunun açık göstergesidir. Bununla beraber, İstanbul'daki deprem sonucunda insanların düştüğü duruma kayıtsız kalınıyor olması şaşırtıcıdır. Paris ve Londra gibi Avrupa başkentlerinde hızla oluşturulan yardım komisyonlarına karşın Amerika'da henüz böyle bir girişimde bulunulmamıştır.

185 BOA, Y.MTV, 107/102, 29 Rebiülahir 1312 / 30 Ekim 1894. 30 Ekim 1894 tarihinde 1 Amerikan doları, 5 franka karşılık gelmektedir. Bkz: Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 91.

186 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 92.

187 BOA, I.HUS 32/1312/S/-29, 16 Safer 1312 / 19 Ağustos 1894. Fransa Dışişleri Bakanlığı tarafından gönderilen 50.000 franklık Osmanlı Bankası çeki, Fransız Elçiliği aracılığıyla Deprem İane Komisyonu'na nakit olarak ödendi.

Fransa'da toplanan yardımlara ek olarak İstanbul'daki Fransız vatandaşları, İstanbul Şehremaneti bünyesinde kurulan Deprem İane Komisyonu'na 286.000 frank bağışta bulundular.[188]

Fransa'nın farklı şehirlerinde kurulan deprem yardım komisyonları, Almanya'daki yardım çalışmalarını da hayata geçirdi. Burada toplanan yardımlar, İstanbul Deprem İane Komisyonu'na düzenli olarak gönderildi. Dresden'de kurulan yardım komisyonunun topladığı 2900 markın, ivedilikle İstanbul İane Komisyonu'na gönderilmesi buna bir örnektir.[189] Alman komisyonunun topladığı ve Alman imparatorunun yaptığı (5000 mark) toplam 17000 marklık bağış da çekler ve bağış yapanların isimlerinin bulunduğu bir listeyle İstanbul'a gönderildi.[190] İstanbul depremzedeleri için yardım gönderen diğer ülkeler Belçika, Britanya ve Sırbistan'dır.

Neredeyse depremin yıldönümünden önce (Mayıs 1895'te), yardımlar sonucunda toplanılan parayı, belediyelerle yürüttüğü ortak çalışma sayesinde etkili bir şekilde dağıtarak üzerine düşeni yapan komisyona, yapılan bağışların düşmesi sonucu artık ihtiyaç olmadığı düşünülmüş ve II. Abdülhamid tarafından İstanbul Şehremaneti bünyesinde kurulan Deprem İane Komisyonu'nun görevine son verilmiştir.[191] Basın sayesinde depremzedeler için toplanan para, ulusal bir kampanyaya dönüşmüştü. Sultan, günlük gazeteleri, Deprem İane Komisyonu'na yapılacak halk bağışlarını harekete geçirmek konusunda açıkça yüreklendirmiştir. Kampanya, taşra yönetimleri aracılığıyla diğer şehir ve kazalara taşınmıştır. 1894 İstanbul depremi için bu denli geniş çaplı ulusal bir kampanyanın yürütülmesi Osmanlı ekonomisinin, depremzedelerin yaralarını sarmaya yeterli gelemeyecek kadar zayıf bir durumda

188 BOA, Y.PRK.AZJ, 31/98, 29 Zilkade 1312 / 24 Mayıs 1895.

189 BOA, I.HUS, 32/-005, 7 Cemaziyelahir 1312 / 6 Aralık 1894.

190 BOA, Y.PRK.ESA, 20/3 9 Muharrem 1312 / 13 Temmuz 1894. Kral Alexander'ın deprem mağdurları için yaptığı maddî yardımın miktarını gösteren telgraf için bkz: Ek 17.

191 Fatma Ürekli, *a.g.e.*, s. 114.

olduğunu ortaya koymaktadır. 1876 iflasının ve Osmanlı-Rus Savaşı'nı takip eden malî yıkımların ardından Osmanlı maliyesinin kötü durumda olduğu bir gerçektir.[192]

İstanbul depreminin sonuçlarının büyüklüğü hesap edildiğinde, Osmanlı hazinesinin bu zararı tek başına karşılayamayacağı açıkça görülmektedir. Fakat II. Abdülhamid'in, ferdî bağışları cesaretlendirmesinin asıl amacı, halkın kendi cömertliğine odaklanmasını sağlayacak bir fırsatın ortaya çıkmasıydı. Sultan, Deprem İane Komisyonu'na 6500 Osmanlı kuruşu bağışladı. Satılan biletlerin ortaya çıkardığı toplam miktar dikkate alındığında II. Abdülhamid'in yaptığı bağışın anlamı, daha açık şekilde görülebilmektedir.

1896 yılında II. Abdülhamid, Darülaceze kurumu için deprem zamanındakilere benzer yardım kampanyaları düzenledi. Başkentteki tek bir fakirhane için ulusal bir kampanyanın düzenleniyor olması, yine Osmanlı maliyesinin içinde bulunduğu kötü durumu gözler önüne sermektedir. Sultan, bu bağış kampanyasında üzerine düşen görevi, Darülaceze'ye 10.000 Osmanlı lirası (yaklaşık 50.000 Türk lirası) ödeyerek yerine getirdi. Deprem İane Komisyonu deneyimi, II. Abdülhamid'in, Darülaceze'nin kuruluşu sırasında yardım toplama amacıyla sosyal aktiviteler düzenlemesine ilham vermiş olabilir.

Sonuç itibariyle II. Abdülhamid'in sosyal yardım projeleri, politik sahadan bağımsız olarak algılanamaz. 1890 yılında muhalefetin siyasî örgütlenmesinin ardından II. Abdülhamid, popülerliğini artırmak için yardım projelerini vurgulayan bir politika izledi. Yardım kurumlarına parasal kaynak sağlayarak toplumun tüm kesimlerini içeren bir sosyal yardım sistemi ve modern sosyal kurumlar oluşturdu.

Bu uygulamalar ve kurumlar aracılığıyla kendisini fakirlerin ve muhtaçların koruyucusu olarak takdim eden sultan, aynı za-

192 Donald Quataert, *a.g.e.*, s. 765-766.

manda saltanatını da meşrulaştırıyordu. II. Abdülhamid'in gücüne hizmet eden yardım kampanyaları, aynı zamanda ülkede daha geniş bir alana ulaşmayı sağlıyordu.

II. Abdülhamid, depremzedelere yönelik kampanyanın her adımını, halka karşı cömertliğini gösterme aracı olarak kullandı. Örneğin, Deprem İane Komisyonu'na direkt bağış yapmanın yanı sıra depremzedelere bireysel yardımlar da yapmaya, üzerinde tuğrasıyla kendi isminin ve bağış yapanların isimlerinin yazdığı madalyalar dağıtmaya devam ederek imajını güçlendirdi.

Deprem, II. Abdülhamid'in yönetimine karşı halk muhalefeti oluşturacak boyutta büyük olmuş olsa da daha çok fakir halkı etkilemişti. II. Abdülhamid, depremin ortaya çıkardığı hasarı etkili bir biçimde gidermek ve depremzedelerin yaralarını sarmak konusunda bir dakika dahi kaybetmeyerek otoritesini sarsabilecek boyuttaki felaketi, otoritesini sağlamlaştırmak için başarılı bir şekilde kullandı.

Kısaca II. Abdülhamid, depremin ardından kurduğu bu organizasyonlar yoluyla ihtiyaç sahiplerinin yardımına hızlı bir şekilde koşarak, kendisinden önceki sultanlar döneminde fakir halk ile yönetim arasında oluşan mesafeyi doldurmaya çalışmıştır. Tüm bunlar, ihtiyaç sahiplerine yardımda politik anlamın önemini ortaya koymaktadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihi, son 30-40 yıl içerisinde önemli çalışmaların konusu olmaktadır. Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Abdülhamid döneminde engelli olarak dünyaya gelen, bir kaza ya da doğal afet neticesinde sakat kalan kişilere sunulan sosyal yardım ve sağlanan sosyal yararları ve bu çalışmaların, Osmanlı son döneminde yoğunlaşan modernleşme faaliyetleri içindeki yerini konu edinmiştir.

Bu çalışmada ilk olarak mercek altına alınan "engellilerin eğitimi" konusunda II. Abdülhamid'in, engelliler için oluşturduğu özel kurumlar, genel eğitim reformları ve yeni oluşturulan eğitim sistemi içerisinde incelenmiştir.

Engelli çocuklara özel eğitim programlarının Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa oluşturulması, Avrupa'dan bir yüzyıl sonrasına rastlamaktadır. Avrupa'da toplam öğretmen sayısı 569 olan sağır-dilsiz okullarının sayısı, 1901 yılında 320'ye ulaşmışken Osmanlı İmparatorluğu'nda bu amaçla tek bir okul açılmıştı.

Diğer taraftan 1889 yılında İstanbul'da açılan bu okulun, tarihî devamlılığı olsa dahi başarılı, etkili ve uzun vadeli olmayı başaramayacağı ortadadır. Sağır-dilsizler için açılması planlanan Sağır-Dilsiz Müessese-yi İlmiyesi isimli diğer büyük bütçeli okul, hiç bir zaman hayata geçirilememiştir. 1902 yılında Uluslararası Körler Kongresi'ne katılan Esad Bey, bu okulun açılacağını duyurmuş ve gerekli fonun toplanmasına başlanmış olmasına rağmen başarıya ulaşılamaması da Hamidiye döneminde engelli eğitimi

için atılan adımların etkili ve kalıcı olmadığının bir göstergesidir. II. Abdülhamid'in, içeride bu kurumların oluşturulması ve var olanların devamını sağlaması konusunda yeterli gelmeyen özenine rağmen yurtdışında bu okulların reklamını yaparak Avrupa ve Amerika'ya gönderilen hediye albümlerinde ilgili fotoğrafların yer alması, kurumların politik amacını ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamid, söz konusu okulu, ister Osmanlı toplumunun –özellikle çocukların– yararına, ister politik amaçlarına hizmet etmesi uğruna açmış olsun 1889 yılında kurulan "Sağır-Dilsiz ve Âmâlar Mektebi", sistematik ve kalıcı olmamasına rağmen engelli eğitimine yönelik atılan ilk adım olmasından dolayı reddedilemeyecek bir önem arz etmektedir.

İkinci bölümde, Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu'nda ilişkili olarak incelenen emekliliğin kurumsallaştırılması da iş kazası sonucu sakatlanan mağdurlara ve gazilere sağlanan sosyal hizmetler bakımından Osmanlı İmparatorluğu'ndaki engellilerin durumuna ışık tutmaktadır. 19. yüzyılın ikinci yarısındaki emeklilik modernizasyonunun anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nda modern öncesi ve sonrası emeklilik uygulamaları kadar, bu dönemde Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu sosyal, endüstriyel ve ekonomik faktörler de dikkate alınmalıdır. Osmanlı yönetimi, –Avrupa'daki çağdaşlarıyla aralarındaki zaman farkına rağmen– engellilerin, emeklilik kanun ve düzenlemelerinde tanınması ve onlara yardım sağlayacak çeşitli emeklilik fonlarının oluşturulması konusunda başarılı olmuştur.

Diğer taraftan II. Abdülhamid, yaşlılık sebebiyle yardımda bulunma geleneğini yeniden yorumlayarak bu uygulamaları devam ettirmenin yanı sıra Darülaceze ve Darülhayr gibi hayır kurumlarının açılmasını sağlamıştır. Modern kurumlar yerini alırken diğer taraftan da hediye ihsanı gibi eski uygulamalar, 19. yüzyılın değişen politik şartları içerisinde yeniden yorumlanarak devam ediyordu. Bu sebeple II. Abdülhamid dönemi, emekliliğin kurum-

sallaşmasıyla kanunların bir parçası olan iş kazası mağdurlarıyla ilgili standartlaştırma hareketlerine tanıklık etti. Emekliliğin kurumsallaşması ve iş kazası mağdurlarının kanunlar içerisinde yerini alışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna kadar uzanırken sultan ile tebaası arasında *patron-müşteri* ilişkisini temsil eden hediye ihsanı, II. Abdülhamid döneminin ardından bırakılmıştır.

Üçüncü bölümde, 1894 İstanbul depreminin sonucunda ortaya çıkan karışıklık ve hasarın, Hamidiye yönetimi tarafından yatıştırılışı ve depremzedelerin desteklenişi incelenmiştir. II. Abdülhamid, geride hasar gören ve oturulması mümkün olmayan binalarla beraber İstanbul ve çevresinde hızla yayılan bir panik bırakan depremin, sebep olduğu bu zararları telafi edebilmek için hızla harekete geçmiş; depremin ardından sadece saatlerle ifade edilebilecek bir zaman içerisinde, depremzedelere ivedilikle dağıtılmak üzere yiyecek, giyecek ve para toplanması ve geçici barınak sağlanması işini üstlenen Deprem İane Komisyonu'nu oluşturmuştur. Diğer taraftan Avrupa, Amerika ve Osmanlı İmparatorluğu'nun diğer bölgelerindeki hayırsever organizasyonlar da yaraların sarılmasına katkıda bulunmuştur. II. Abdülhamid, depremzedeler için düzenlenen her kampanyayı, tebaasına karşı cömertliğini sergileyecek bir araç olarak kullanmıştır. Deprem İane Komisyonu'na yaptığı bağışın ve depremzedelere bireysel olarak yaptığı para ve hediye yardımının yanı sıra bağış yapanlar kişilere de üzerinde bağış yapan kişinin, kendi isim ve tuğrasının bulunduğu madalyalar dağıtmış ve bu yolla imajını güçlendirmiştir. Büyüklüğü ve verdiği hasarın vahametinin doğal sonucu olarak ortaya çıkan halk muhalefetine karşı hızlı ve etkili şekilde önlem alışı da II. Abdülhamid'in, hükümdarlığının meşruiyeti adına elde ettiği bir başarıdır.

II. Abdülhamid döneminde engellilerin eğitimi, emekliliğin kurumsallaştırılması, iş kazası mağdurlarının haklarının tesisi ve depremzedelerin yaralarının sarılması gibi olaylar beraber değerlendirildiklerinde hepsinin, II. Abdülhamid'in tebaası gözündeki

koruyucu imajını güçlendirme amacıyla kullanıldığını söylemek mümkündür. Tüm bu organizasyonların, II. Abdülhamid'in sosyal ya da bireysel sorunlarda hızla harekete geçmesi, sosyal projelerin oluşturulmasını destekleyerek çeşitli yardım kurumlarının oluşturulmasını sağlaması, yardımseverliğini yansıtmakla birlikte, bu uygulamaların politik amaçlardan ayrı olarak düşünülmesi mümkün değildir. Bu nokta, bu dönemdeki yardım kuruluşlarının kuruluşu, işleyişi ve sürekliliğini konusundaki sebep ve sonuç ilişkisini anlayabilmek bakımından önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

YAYINLANMAMIŞ KAYNAKLAR

1- Arşiv Belgeleri (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A- Defterler

Maliyeden Müdevver Defterler Tasnifi, 4218

B- Belgeler

- Hatt-ı hümayun

HAT, 201/10351

HAT, 296/ 17601

- İradeler

- Meclis-i Vala

MV, 6

- Maliye Nezâreti

I.MA, 2299

- Maarif Nezâreti

I.MF, 1322/C-6/10

I.MF, 10/1322/C-629

- Dâhiliye

I.DH, 1220/95493

- Askeriye

I.AS, 2/13, 21/B/1310

I.AS, 22/1315/R-04

- Hususi

I.HUS, 181

I.HUS, 54

I.HUS, 43

I.HUS, 155

I.HUS, 113

I.HUS, 51

HUS, 176

I.HUS, 170

I.HUS, 6/4

I.HUS, 39

I.HUS 32/1312/S/-29

I.HUS, 32/-005

- Dosya Usulü İrade Tasnifi

DUIT, Dosya: 15/1, Sira No: 14/2

DUIT, (Dosya: 15/1, Sira: 14/2), 3DUIT, 38/15

- Şûra-yı Devlet

SD, 2392/18

- Meclis-i Vükela Mazbataları

MV, 245/4

- Dâhiliye Nezâreti Evrakları

- İdarî Kısım Belgeleri

DH.ID, 190/7

DH.ID, 26/1- 72

- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti

DH.EUM.MH, 10/25

- Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Evrak Odası

DH.EUM.VRK, 11/2

- Mektubi Kalemi

DH.MKT, 146/28

DH.MKT, 286/24

- Muhaberat-ı Umumiye İdaresi

DH.MUI, 48/40

DH.MUI, 6/-1/53

- Bâbıâli Evrak Odası, Sadaret Evrakı

- Amedi Kalemi

(A) AMD, 79/19

(A) AMD, 64/59

- Mektubi Kalemi

(A) MKT.UM, 334/59

(A) MKT.UM, 546/7

- Divan Kalemi

(A) MKT.DV, 90/58

- Yıdız Perakende Evrakı

- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı

Y.MTV, 289/ 11

Y.MTV, 37/29

Y.MTV, 100/78

Y.MTV, 100/39

Y.MTV, 100/76

Y.MTV, 107/102

- Arzuhal ve Jurnaller

Y.PRK.AZJ, 19/2

Y.PRK. AZJ, 32/36

Y.PRK.AZJ 31/85

Y. PRK.AZJ, 143/73

Y.PRK.AZJ, 49/33

Y.PRK.AZJ, 757\115

Y.PRK.AZJ, 31/98

- Yaveran ve Maiyet-i Seniyye Erkân-ı Harbiye Dairesi

Y.PRK.MYD, 10/44

- Zaptiye Nezâreti Maruzatı

Y.PRK.ZB, 13/62

- Yıldız Hariciye Nezâreti Belgeleri

- Hariciye Nezâreti Maruzatı

Y.PRK.HR, 30/33

Y.PRK HR 30/39

- Başkitabet Dairesi

Y.PRK.BSK, 37/94

- Sadaret Hususi Maruzat Evrakı

Y.A HUS 304/32

Y.A.HUS. 313/98

Y.A HUS, 303/40

Y.A. HUS, 305/27

- Elçilik ve Şehbenderlik Ataşemiliterlik

Y.PRK.EŞA, 20/3

- Adliye ve Mezahib Nezâreti Maruzatı

Y.PRK.AZN 12/94

2- Devlet Yayınları

Düstur, Birinci Tertip, (Matbaa-yı Amire, 1289/1872).

Düstur, "Askerî Tekaüd Sandığı İdaresinin Nizamnâme-yi Dâhilisi," 28 Mayıs 1325 (1907), İkinci Tertip, C. 1, s. 230.

Düstur, "Askerî Tekaüd Kanunu," İkinci Tertip, C. 1, (Matbaa-yı Amire, 1332/1914).

Düstur, "Memurîn-i Mülkiye Tekaüd Kanunu," İkinci Tertip, C. 1.

Düstur, "İlmiye Tekaüd Sandığı," 6 Eylül 1894 (Miladi), İkinci Tertip, C. 1, s. 79-81.,

3- Tezler

Ertürk, Enver, *Disability in Turkey*, (Yüksek Lisans Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2003.

Frierson, Elizabeth Brown, *Unimagined Communities: State, Press and Gender in the Hamidian Era*, (Doktora Tezi), Princeton Üniversitesi, Haziran 1996.

Metinsoy, Tamer, *Occupational Health and Safety Risks and Preventions in Construction Industry: A case study in Turkey*, (Yüksek Lisans Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul, 2001.

B- Yayınlanmış Kaynaklar

1- Gazeteler ve Dergiler

- Servet-i Fünun

_____, "Dilsiz ve Âmâlar Mektebi," 31 Ağustos 1893.

Mehmet Esat, "Âmâların Talim ve Terbiyeleri," 11 Eylül 1901.

- *Muallimler Mecmuası*

Ali Haydar, "Sağır ve Dilsizler," C. 3, S. 29, İstanbul, 1925.

- *Tercüman-ı Hakikat*

14 Haziran 1899

11 Temmuz 1894

- *Sabah*

12 Temmuz 1894

- *Saadet*

11 Temmuz 1894

23 Temmuz 1894

2- Kitaplar ve Makaleler

Batur, Afife, "Bir Depremin Yüzyıl Dönümü," *İstanbul Dergisi*, S. 10, İstanbul, 1994, s. 30-31.

Conrad, Christoph, "The Emergence of Modern Retirement: Germany in an International Comparison (1850-1960)," *Population*, S. 3, The English Selection, 1991.

Çalık, Sıddık, *1894 Yılında İstanbul'da Meydana Gelen Büyük Depreme Ait Anonim Bir Günlük*, Üsküdar Belediye Başkanlığı Yayınları, Kelebek Matbaası, İstanbul, 2003.

Çınar, Mine - Güner Evcimen – Mehmet Kaytaz, "The Present Day Status of Small-Scale Industries (Zanaatkar) in Bursa-Turkey," *Middle Eastern Studies*, 1988.

Deringil, Selim, *The Well-Protected Domains. Ideology and the Legitimation of Power in the Ottoman Empire (1876-1909)*, Londra, 1998.

Deringil, Selim, "Legitimacy Structures in the Ottoman State: The Reign of Abdülhamid II 1976-1909," *International Journal of Middle East Studies*, C. 23, S. 3, Ağustos 1991.

Eghigian, Greg, *Making Society Social*, The University of Michigan Press, Michigan, 2000.

Eldem, Edhem, *Pride and Privilege, A History of Ottoman Orders, Medals and Decorations*, Osmanlı Bankası Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul, 2005.

Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, Eser Matbaası, İstanbul, 1977.

Ergin, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 1995.

"Fatih Sağırlar Okulu," *Büyük Larousse*, C. 7, İstanbul, 1986.

Fesch, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev: Erol Üyepazarcı, Pera Turizm ve Ticaret Yayınları, İstanbul, 1999.

Findley, Carter V., *Bureaucratic Reform in the Ottoman Empire*, Princeton University Press, Princeton, 1980.

Fortna, Benjamin C., *Imperial Classroom: Islam, the State, and Education in the Late Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 2000.

Georgeon, François, *Sultan Abdülhamid*, çev: Ali Berktay, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Gök, Süleyman, *Dünyada ve Türkiye Sağır, Dilsiz Okulları Tarihçesi ve Eğitim Sistemi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1958.

Gökbilgin, Tayyip. "Arpalık," *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları.

Hannah, Leslie, *Inventing Retirement. The Development of Occupational Pensions in Britain*, Cambridge, 1983.

İnalcık, Halil, *The Ottoman Empire: The Classical Age (1300-1600)*, Butler & Tanner, Büyük Britanya, 1995.

İnalcık, Halil - Donald Quataert, *An Economic and Social History of the Ottoman Empire*, Cambridge University Press, New York, 1994.

İpşirli, Mehmet, "Osmanlılarda Cuma Selamlığı," *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırmaları Merkezi, İstanbul, 1991.

İpşirli, Mehmet, "Arzuhal," *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, TDV Yayınları.

Karateke, Hakan T., "Legitimazing the Ottoman Sultanate: A framework for Historical Analysis," *Legitimazing the Order*, ed: Hakan Karateke - Maurus Reinkowski, Leiden, Boston, 2005.

Karateke, Hakan T., *Padişahım Çok Yaşa: Osmanlı Devleti'nin Son Yüzyılında Merasimler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, Mart 2004, s. 103.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Koloğlu, Orhan, "Hicaz Demiryolu (1900-1908), Amacı, Finansmanı ve Sonucu", *Çağını Yakalayan Osmanlı, Osmanlı Devleti'nde Modern Haberleşme ve Ulaştırma Teknikleri*, Haz. Ekmeleddin İhsanoğlu - E. Kaçar, İstanbul, 1997.

Kudret, Cevdet, *Abdülhamid Devrinde Sansür*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1977.

Leslie, Pierce, *The Imperial Harem, Women and Sovereignty in the Ottoman Empire*, Oxford University Press, New York, 1993.

Lewis, Bernard, "Dilsiz," *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları.

Lindenmeyr, Adele, *Charity, Society and the State in Imperial Russia*, Princeton University Press, 1996.

Makal, Ahmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çalışma İlişkileri: 1850-1920*, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1997.

Mardin, Şerif, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Martal, Abdullah, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Emeklilik ve Buna İlişkin Düzenlemeler," *XIII. Türk Tarih Kongresine Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.

Mehmet Esat, *Âmâların Terfih-i Ahvali Hakkında: 1902 Brüksel Kongresi*, İstanbul, 1319 (1903).

Okutan, Yahya, "Osmanlı-Türkiye Hilâl-i Ahmer Dergilerinin Sistematik İncelenmesi," *Yeni Tıp Tarihi Araştırmaları*, C.6, ed. Nil Sarı, İstanbul, 2000.

Orhon, Emel Pamir, *Sakatların Rehabilitasyon ve Eğitimi*, T.C. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1981.

Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik, ed: Halil İnalcık - Şevket Pamuk, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 2001.

Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet: Siyaset, İktidar, Meşruiyet (1876-1914), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Özbek, Nadir, "The Politics of Poor Relief in the Late Ottoman Empire (1876-1914)," *New Perspectives on Turkey*, S. 21, 1999.

Özbek, Nadir, *Cumhuriyet Türkiyesi'nde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

Özbek, Nadir, "Imperial Gifts and Sultanic Legitimation During the Late Ottoman Empire (1876-1909)," *Poverty and Charity in the Middle Eastern Context's*, ed: Mine Ener -Amy Singer - Michael Bonner, State University of New York Press, New York, 2003.

Özcan, Abdülkadir, "*Dilsiz*", İslam Ansiklopedisi

Özdemir, Hüseyin, *Osmanlı Devletinde Bürokrasi*, Okumuş Adam Yayınları, İstanbul, 2001.

Öztin, Feriha, *10 Temmuz 1894 İstanbul Depremi Raporu*, Özyurt Matbaacılık, Ankara, 1994.

Parmeggian, Luigi, *Encyclopedia of Occupational Health and Safety*, 3. baskı, C. 1, İsviçre, 1983.

Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, MEB Yayınları, İstanbul, 1946.

Quataert, Donald - Erik Jan Zurcher, *Workers and the Working Class in the Ottoman Empire and the Turkish Republic 1839-1950*, Tauris Academic Studies, Londra, 1995.

Quataert, Donald, *Miners and the State in the Ottoman Empire The Zonguldak Coalfield 1822-1920*, Bergnahn Books, New York, 2006.

Quataert, Donald, "Textile Workers in the Ottoman Empire (1650-1922)," *National Overview Turkey, 1. Textile Conference*, İstanbul, 2004.

Quataert, Donald, "The Age of the Reforms (1812-1914)," *Economic and Social History of the Ottoman Empire*, C. 2, ed: Halil İnalcık - Donald Quataert, Cambridge University Press, Cambridge - New York, 1997.

Sarı, Nil, "Türk Tarihinde Acizlerin Korunmasına Kısa Bir Bakış," *Tıp Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, 1993.

Sakin, Orhan, *Tarihsel Kaynaklara Göre İstanbul Depremleri*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2002.

Sayı, Hasan Bahri, "Türk Kavimlerinde Sakatların Yeri ve Statüsü," *Cönk Dergisi*, İstanbul, 2005.

Singer, Amy, *Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, Sunny Press, Albany, 2002.

Shaw, Stanford, "Sultan Abdülhamid: Last Man of The Tanzimat," *Tanzimat'ın 150. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu (Bildiriler)*, Millî Kütüphane Yayını, Ankara, 1989.

Tekin, Şinasi - Gönül Alpay Tekin, *Imperial Self-Portrait, Abdülhamid II's Photographic Albums*, Journal of Turkish Studies, Harvard University Publications, 1988.

Uzuncarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK Yayınları, Ankara, 1948.

Ürekli, Fatma, *1894 İstanbul Depremi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Ünver, Süheyl, "Âmâlar ve Körhaneler; Manisa'da Saruhan Bey Körhanesi," *Göz Kliniği Dergisi*, İstanbul, 1944.

Yıldırım, Nuran, "Sağır-Dilsiz ve Âmâların Eğitimi," *Gündelik Hayatın Renkleri*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Yayınları, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Nuran, *İstanbul Darülaceze Müessesesi Tarihi*, Darülaceze Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996.

Zachariadou, Elizabeth, *Natural Disasters in the Ottoman Empire*, Crete University Press, Rethymnon, 1999.

Dizin

A

Abdülhamid II 7, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 23, 24, 29, 30, 31, 32, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 49, 60, 66, 67, 71, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104

Abdülhamid Albümleri 44

Abdülmecit 73

Abdülaziz 73

Abdullah Martal 19, 55

Abbe de L'ELpeLe 25

Adalar 86, 93

Arşiv kayıtları 55,

Arşiv belgesi 58, 59

Osmanlı arşivleri 40, 59

Arzuhal 18, 19, 27, 32, 33, 55, 59, 60, 62, 73, 74, 75, 76, 88, 89, 94

Alman imparatoru I. William 52

Alexandr (II.) 72

Ali Haydar 34, 35, 36 42, 43

Ali Paşa 14

Almanya 24, 25, 46, 50, 52, 98

Amerika 16, 25, 26, 52, 64, 67, 83, 84, 96, 97, 102, 103

Ameleperver Cemiyeti 64

Amerikan doları 97

Amerikan Sağırlar Okulu 25

Anadolu Selçuklu 26

Agricola 51, 24

Arnoldi 24

Arma 33

Armağan Albümleri 44

Arpalık 53, 54, 55, 111

Askeri okul 30

Asakir-i Şahane 58, 59

Askeri Tekaüd Sandığı 58, 109

Athena Rasathanesi 90

Atiyye-i seniye (Atiyye) 8, 27, 49, 66, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 88, 89

Avarız 27

Avrupa 7, 13, 15, 16, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 37, 38, 39, 40, 42, 44, 45, 46, 49, 50, 51, 52, 54, 57, 60, 64, 67, 78, 79, 85, 87, 96, 97, 101, 102, 103

Avusturya Macaristan 32, 49, 61

Ayasofya Merkez Rüştiyesi 42

B

Babıali, 32, 38, 77, 88, 107

Bahriye Nezareti 64
Bahşiş dağıtımı 16
Bağış 27, 34
Belçika 46, 98
Beyoğlu 86
Beykoz 86
Bilet 92, 93, 94, 99
Bismarck 52
Bimarhane 26
Britanya 50, 52, 53, 56, 61, 98, 111
Boston 25, 111

C

Cebelü bedeliyesi (Asker tazminatı) 55
Ceb-i Hümayun 73
Chicago 97
Cizye 27
Colombia Sağır Dilsiz ve Körler Enstitüsü 25
Connecticut 25
Cuma selamlığı 73, 74, 76, 77, 78, 111
Cumhuriyet 13
Çatalca 85

D

Dahiliye Nezareti 40, 59, 69, 94, 106
Daktilo sistemi 36
Darülaceze 18, 38, 39, 66, 67, 76, 78, 79, 99, 102, 104
Darülhayr 66, 76, 77, 78, 79, 102
Darü'l, fünun (Üniversite) 29
Danimarka 25, 46
Depremzede 16, 17, 19, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100, 103
Deprem Iane Komisyonu 16, 19, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 103
Deutsche Bankası, (Almanya Bankası) 93
Deschamps 24
Devlet memuru 62, 68,
Dilaver Paşa 64, 65
Dilsiz 17, 23, 24, 25, 26, 29, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 101, 102
Donvey Gazetesi 97
Doktor Bulwer 24
Doktor Eginitis 85, 90
Doktor Wallis 24
Dünya Savaşı (I.) 39 53

E

Eğitim 11, 15, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 64, 77, 83, 101, 102, 103
Elizabeth Zachariadou 83
Emeklilik 15, 19, 49, 50, 54, 69, 70, 78, 79, 102
Emeklilik Fonu 15, 16, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68
Emeklilik Önergesi (1870) 15, 50, 60, 61
Emile Lacoline 90

Engelli 11, 15, 17, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 45, 46, 49, 50, 68, 69, 71, 72, 75, 79, 101, 102, 103
Ermeni 91
Eski Roma 24
Eyüp 86

F

Fatih Sağırlar Okulu 43, 111
Fakir 14, 16, 18, 26, 27, 33, 35, 56, 66, 73, 76, 77, 84, 90, 99, 100
Fakirane 75, 99
Fatma Ürekli 18, 84, 88, 92, 94, 95, 96, 97, 98
Felaketzede 11
Ferdinand Grati 32, 40
Fitre 26
Fransa 24, 25, 46, 49, 50, 52, 53, 61, 97, 98
Fransız İşaret Dili 35
Frank 91, 97, 98
Francis Bacon 51
Fotoğraf Albümleri 44, 45

G

Galata 93

H

Hafız 36, 39
Hatt-ı hümayun 39, 55
Hamidiye, 13, 76, 78
Hamidiye dönemi 23, 77, 78, 101
Hamidiye yönetimi 78, 103
Hamidiye Marşı 94
Hamidiye rejimi 19
Hamidiye Ticaret Mektebi 32, 40, 42
Hamidiye Etfal Hastanesi 18, 76
Hareket-i arz 33, 84, 87
Hastalık Sigortası 52
Hasta adam 13
Hakan Karateke 72, 73, 111
Hayırsever 11, 18 45, 76, 78, 84, 95, 103
Hayırsızada 86
Hazine-i Hassa Nezareti 77
Haseki Mustafa Ağa Mektebi 42
Hediye ihsanı 7, 71, 73, 89, 102, 103
Heyet-i Vukela 36
Hırka-i Şerif 34
Hicaz Demiryolları 84
Hippocrattes 50
Hristiyanlık 24
Hüseyin Özdemir 19, 58, 70
Hüseyin Sabri Bey 34, 35

İ

İdare-yi Umumiye-yi Vilayet Nizamnamesi (1869 nizamnamesi) 67
İlmiye Tekaüd Sandığı 71, 109
İrade 18, 19, 59, 105
İstanbul 7, 8, 16, 23, 27, 31, 32, 33, 38, 39, 44, 55, 63, 66, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 92, 95, 97, 98, 101, 103

İstanbul depremi 8, 18, 19, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 96, 97, 98, 99, 103, 113, 114
İslamiyet 24
İsrail 23
İsmail Paşa (Mısır Valisi) 32
İskoçya 25
İşaret dili 25 26, 35
İş kazası 15, 16, 49, 50, 51, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 73, 75, 76, 77, 78, 102, 103
İşçi 50, 51, 52, 53, 57, 62, 63, 65, 66, 67, 70, 71, 75
İtalya 24, 25, 46
İmaj 66, 73, 76, 84, 96, 100, 103, 104
İngiltere 24, 25, 46, 49, 50, 52, 65
İncil 24
İzmit 63, 94

J
Johan Amens 25
Jön Türkler 78, 85
Juan Pablo Benet 24
Jurnal 18, 44, 108

K
Kahire 32
Kanuni Sultan Süleyman 72
Kaptan Paşa Mektebi 42
Karamürsel 94
Kapalıçarşı 88
Kasımpaşa 86
Katrina Kasırgası 83
Katolik 91
Kazazede 10, 11, 63
Kethüda 57
Körler 23, 25, 26, 32, 33, 35, 36, 37, 39, 46
Körler kongresi (Ikinci uluslararası) 101
Körhane (körler evi) 26, 114
Kur'an 24, 74
Kuruş 35, 38, 41, 63, 89, 92, 93, 99

L
Lana Terzi 24
Lassies 24
Le Gaulois gazetesi 97
Le Figaro gazetesi 97
Leon de Ponce Pedro Dom 24
Leslie Peirce 72
Lincoln 25
Lonca 53, 56, 57, 65
Lui Grati 34

M
Maadin Nizamnamesi 65
Maarif Nezareti 33, 35, 41, 42, 43, 105
Maarif-i Umumiye Nezareti 31
Maaş 38, 41, 53, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 75, 78
Maden-i Hümayun Nazırı 64
Madalya 8, 34, 9596, 100, 103
Mahmut (II.) 14, 55, 56, 63, 72, 73

Mağdur 7, 8, 15, 16, 49, 50, 53, 57, 63, 66, 71, 74, 76, 77, 78, 83, 88, 89, 90, 94, 98, 102, 103
Makam-ı Meşihat (Şeyhulislamlık Makamı) 71
Maluliyet Maaşı 55, 56
Marquis Gazetesi 97
Masör 39
Matbaa, yı Amire (Osmanlı Devlet Matbaası) 92, 93, 109
Mehmet Esat 37, 39, 109, 112
Mecidiye 75
Mehmet Reşat (Sultan) 13, 15, 23, 39, 40
Mekteb-i Tıbbiye 37, 38, 59, 69,
Mesken 90
Meşrutiyet (I.) 11
Meşrutiyet (II.) 13
Meşrutiyet taraftarları 11
Meşrutiyetçiler 83
Mısır 23, 33
Michael Foucault, 83
Midhat Paşa, 13
Milliyetçilik Hareketleri 13
Moniteur Oriental 86
Muallimler Mecmuası 19, 25, 32, 34, 35, 36, 42, 110
Muhasebe Defteri, 92
Muhtacin (muhtaç durumda olanlar) 11
Muhtaç 12 70, 76, 99
Musul, 74
Müzisyen 36
Müzik 36, 37, 39
Müfredat, 23, 30, 31, 33, 40,
Münif Paşa 32
Mülkiye 67, 68, 109
Mülkiye İdare (Tekaüd) Sandığı 67, 68, 69, 70, 71
Mülkiye Memurları, 68
Mütekaidin hesapları 55

N

Nadir Ozbek 17, 34, 36, 65, 73, 76, 77, 78, 112, 113
New York 97
New York Ticaret Odası Başkanı 97
Nizamname 18, 19, 23, 40, 41, 58, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 92, 95, 109
Nişan 95, 96
Nuran Yıldırım 17, 29, 35, 38, 39, 66

O

Okul personeli 41
Osmanlı Bankası 88, 91, 93, 97, 111
Osmanlı Sultanı 97
Osmanlı Maliyesi 84, 99
Osmanlı Sefiri 97
Osmanlı Lirasi (lira-yı Osmani) 67, 75, 88, 92, 99
Osmanlı Hanedanlığı 72
Osmanlı Mecruhin-i Askeriye İane Cemiyeti 28

Ö

Öğrenci 15, 25, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46

Özel sektör 53, 56

P

Padişah 16, 19, 27, 31, 34, 45, 55, 59, 64, 71, 73, 74, 75, 87, 90, 112

Paul Lanki 94

Paris 25, 37, 97

Pereira 24

Prusya 49, 50

Posta Telgraf Mektebi 42

R

Ragıp Paşa Mektebi 42

Ramazan 34

Reşit Paşa 14

Reuters Haber Ajansı 87

Romanov Rusyası 49

Rıdvan Paşa 91, 92

Rüştiye (Ortaokul) 29, 30, 42

S

Sabah gazetesi 86, 110

Sadaka-yı Seniyye Haftalığı 77

Sağır 17, 18, 23, 24, 25, 26, 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 74, 101, 102

Sağır ve Dilsiz Mektepleri Nizamnamesi (1915 Nizamnamesi) 40

Sağır, Dilsiz Muessese-yi İlmiyesi 101

Sağırlar Tenasüt Cemiyeti 43

Sağır, Dilsiz ve Amalar Mekteb-i İlmiyesi 38

Sağır, Dilsiz ve Amalar Mektebi 18 29, 31, 32, 33, 34, 38, 40, 45, 46, 102

Salname 29, 35

Saruhan Bey 26, 114

Samatya 86

Samuel Heinecke 25

Sansür 77, 85, 86, 87, 112

Sanayi Devrimi 49, 51

San Francisco 97

Sekulo gazetesi 87

Selanik 40, 68, 87

Selanik Dilsiz ve Sağırlar Mektebi 40

Selamlık 74

Selim Deringil 36, 45, 73, 74, 95

Servet-i Fünün Gazetesi 34

Sembol 27, 34, 44, 72, 73, 78, 95

Şehremaneti (Belediye) 77, 88, 91, 93, 98, 105

Sıhhiye Tekaüd Sandığı 70

Sırbistan 98

Sigorta 7, 50, 52, 53, 67, 74, 78

Simenkeşhane Emetullah Sultan Mektebi 42

Sismograf 90, 91

Sultan Reşat 13

Sübyan Mektebi (ilkokul) 29

Ş

Şirket-i Hayriye Tekaüd Sandığı 71

Şirket-i Hayriye 71, 78

Şifahane 26, 66

Sosyal refah 11, 14

Şura, yı Devlet 62, 68, 70, 91, 106

Sümar Paşa 93

Süleymaniye Medresesi 42

Şükrü Efendi 34

T

Tanzimat Bürokratları 13, 14

Tersane-i Amire 65, 78

Tercüman-ı Hakikat 86, 110

Teavün sandığı 56, 57

Tenkisat-ı Askeriye 58

Tersane-i Amire 65, 78

Thomas Braidwood 25

Tekaüdiye 49, 54, 55

Tekke 26

Tuğra 95, 100, 103

Tramvay 35, 92

Türkiye Kızılay Derneği 28

Türkiye Cumhuriyeti 28, 35, 43, 103

U

Uluslararası Körler Kongresi 37, 46, 101

Ü

Üniforma 33, 40

Üsküdar 86, 92, 110

V

Vakıf 26, 27, 31, 88

W

Washington 44, 97

Y

Yahudi 91

Yedikule 55, 86

Yıldız Albümleri 44

Yıldız Sarayı (Yıldız Hamidiye Camii) 13, 43, 73, 77, 85, 86, 87, 88, 91, 92,

Yıldız Sağırlar ve Dilsizler Yetiştirme Yurdu 43

Yunan 91

Z

Zaviye 26

Zekat 26

Zelzele-i azime 84